

C E P Ü N İ V E R S İ T E S İ

Kitabın Tarihi

ALBERT LABARRE

**YENİ YÜZYIL
KİTAPLIĞI**

İletişim Yayınları . PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

C E P Ü N İ V E R S İ T E S İ

Kitabın Tarihi

Histoire du livre

ALBERT LABARRE

Çeviren

GALİP ÜSTÜN

YENİ YÜZYIL
KİTAPLIĞI

Emlak Bank'ın katkılarıyla

İletişim Yayınları • **PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE**

İçindekiler

GİRİŞ	4
I. BÖLÜM	
Kitabın Kökenleri.....	7
II. BÖLÜM	
Yunan-Roma İlkçağında Kitap	12
Genel Koşullar	12
Klasik Yunan'da Kitap.....	14
Roma'da ve İmparatorluğu'nda Kitap	15
III. BÖLÜM	
Ortaçağ'da Kitap.....	18
İlkçağın Sonu ve Bizans'ta Kitap.....	18
Manastır Dönemi	20
Laik Dönem.....	30
Uzakdoğu'da ve Ortadoğu'da Kitap	39
IV. BÖLÜM	
Matbaanın Ortaya Çıkışı	43
Ağaç Oymacılar	43
Tipografinin Doğuşu.....	44
Matbaanın Yayılması	48
Matbaanın Yayılma Etkenleri.....	50
V. BÖLÜM	
Ortaçağ Elyazmasından Çağdaş Kitaba	54
Kitabın Görünümü	54
Kitabın İllüstrasyonu	58
Basılı Metinler.....	60
Hümanizm ve Kitap	63
Kitap ve Reform	66
İnsanlar ve Kitaplar	68
VI. BÖLÜM	
Karşı Reform'dan Aydınlanma	
Yüzyılına Kitap.....	76
Yayın İşinin Yeni Koşulları	76
Avrupa'da Yayıncılığın Gelişmesi.....	78
Basının Gelişmesi	83
Oymabaskı Döneminde İllüstrasyon	84
18. Yüzyılda Yayıncılık	88
VII. BÖLÜM	
Modern Kitap	92
Sanayi Devrimi ve Kitap	92
Görünüş ve İllüstrasyon	93
Modern Yayın.....	97
Dipnotlar.....	110

GİRİŞ

Kitap, ilkçağ doğusunun kil tabletler biçiminde muhafaza ettiği, Yunanlılar ve Romalılar'ın önelerine açtıkları, ortaçağın kürsülere astığı, atalarımızın ellerine aldıkları ve şimdi de bizim cebimize koyabildiğimiz bu nesne, düşüncenin dile getirilmesinde ve her çeşit bilginin muhafazasında, özel bir inceleme gerektirecek kadar büyük bir yer kazanmıştır.

Bununla birlikte, kitabı, çok dar bir kavram içinde sınırlı kalmaksızın, tam olarak tanımlamak, ya da çok geniş bir alana taşımak uygun olmaz. Sokaktaki adama kitabın ne olduğu sorulacak olsa, yanıtı çok zaman, sadece matbuanın tanımına uygun düşecek ve 1882'de Littré'de bulduğumuz görgül tanımlamalara yakın olacaktır: "Yazılı ya da basılı bir metne dayanak olarak işe yarayan birçok yaprağın bir araya gelmiş"; ya da, Malo-Renault'nun, 1931'de, "Art du livre" adlı yapıtındaki tanımına: "Bir arada dikilmiş ve ortak bir kapak içine konmuş basılı defterler"; ya da, "Grand Larousse encyclopédique"teki tanıma: "Dikilmiş ya da ciltli olarak bir araya getirilmiş basılı yapraklar bütünü".

Bu tanımlar, yapıldıkları günü yansıtan nitelikte ve fazla dardır; kitabın, "codex"ten1 başka biçimleri de olmuştur ve Gutenberg'in buluşu kitabın pek uzun olan tarihinde ancak bir değişikliktir. Kitabı tanımlayabilmek için, bir araya gelmeleri zorunlu olan üç kavramın varlığı gereklidir: yazı için bir dayanak, bir metnin yayılması ve muhafazası ve kullanışlılık. Kitap, her şeyden önce, yazının dayanağıdır; dolayısıyla, Sümerliler'in kil tabletleri, Mısırlılar'ın papirüsleri, ilkçağ Roma'sının tomarları, ortaçağın elyazmaları, bizim basılı kağıtlarımız, ve aynı zamanda mikrofilmler de, aradaki büyük dayanak ve biçim değişikliklerine karşın, kitap sayılabilir. Kitap fikri, yayın düşüncesine, yani bir metnin yayılması ve muhafazası isteğine de bağlıdır. Dolayısıyla, kitap, mektuptan noter tasdikli belgeye dek, genel olarak, arşiv belgeleri arasında yer alan tüm özel belgelerden ayrılır. Ve nihayet, tüm yazı dayanaklarının kullanışlı olmamasını

karşılık, kitabın kullanışlı olması gerekir; her ne kadar, birçok metin taş a oyulmuş ise de, kimse, Concorde Meydanı'ndaki dikilitaşı kitap saymaya kalkmaz. 1895'te "Grande encyclopédie"de yapılan tanım bu üç görünümü özlü bir biçimde bir araya getiriyordu: "Bir metnin... taşınır bir biçimde açığa vurulmaya yönelik, yazılı olarak çoğaltılmışı".

Kitap, sınırlı bir inceleme konusu gibi görünebilir; ama, aslında, karmaşık bir olaydır; çeşitliliğinin ve göz önünde tutulmasını gerektiren bakış açılarının çeşitliliğinin algılanmasının yanı sıra, kitabın bütünlüğünü ve başka görünümlelerini değerlendirmek amacıyla bazı görünümleri feda edildiğinde acısını duyduğu sakatlanmayı da duyumsamak gerekir.

Kitap ilkin bir nesne olarak ortaya çıkar: imal edilmiş ürün, ticari mal, sanat değeri olan nesne. İmal edilmiş ürün olarak, tekniklerin tarihi içinde yer alır ve dayanaklarının, biçiminin, yapım yöntemlerinin göz önünde tutulması gerekir. Ticari madde kitabın incelenmesi ekonomik ve toplumbilimsel ufuklar açar; yayın alanını, kitapların hazırlanması ve yayımı alanını, bu yayımı kolaylaştıran ya da engelleyen etkenlerin alanını, kitap mesleklerinin düzenlenmesi alanını kapsar. Kitap, sanat değeri olan nesne ya da koleksiyon nesnesi olarak, sunuluşunun güzelliğiyle, illüstrasyonu (resim ve desenlerle süslenmesiyle -ç.n.), cildiyle değer kazanabilir.

Ama bütün bunlar kitabın sadece dış görünüşüyle ilgilidir. Oysa kitap her şeyden önce metindir, metin onun varlık nedenidir. Kitap uzun süreler boyunca, bilgilerin biricik yayılma ve muhafaza aracıydı; bundan dolayı da, uygarlık tarihine ve kültür tarihine derin bir biçimde katkıda bulunur. Bugün girişilen istatistiksel incelemeler kitabın yayım tarzlarını, dağıtım tarzlarını yeni bir ışıkla aydınlatmak amacıyla yöneliktir.

Ama bu incelemeler, yine de, söz konusu tarzların bir kısmını karanlıkta bırakacaktır, çünkü bir çevrimin hareket noktasıyla yetinmektedirler. Kitap dağıtımıyla ilgili, bilinen verileri, ikinci elden satış ticaretinin ve hepsinin nedeni siyasal ya da dini olmayan yığın halindeki tahriplerin ortaya çıkması, kısa sürede bozdu. Boileau'nun alaylı yakınması, "Bende, tüm Pelletier, kağıt külah durumuna getirilmiş ola-

rak var” sözü anımsansın, ve bilinmelidir ki dünyada tüketilen kağıdın dörtte birinin hammaddesi hurda kağıttır.

Dolayısıyla, demek ki, şayet basılan nüshaların büyük bir bölümü cellat eliyle yakılmış, Seine Irmağı kıyısında bozulmuş ya da çeşitli maddeleri sarmakta kullanılmışsa, bir yayının baskı sayısı konusunda bazı acele sonuçlara varmamak gerekir. Bu durumda ise, kitabın normal varış noktasında göz önünde tutulması gerekir. Kitap, tam anlamını ancak okurlarının elinde kazanır. Tam kitap ancak, okunmuş olan kitaptır. Bu ise, sadece şimdiki zamanla ilgili olmayan, eski özel kitaplıkların incelenmesiyle geçmişe, kitabın kullanımları ve kitap konusundaki tutumlar alanına da yayılan “okuma sosyolojisi” alanını da içine almaktadır. Nitekim, gerçekten, kitabın biçimi ve sunuluş tarzıyla ilgili değişiklikler, okurlarını birçok kez, kitabı ele alış ve bir yere yerleştirme tarzlarını değiştirmek zorunda bıraktı. Bazı ikonografik araştırmalar bu konuların aydınlatılmasına yardımcı olacak niteliktedir.

Kitabın, karmaşık ve çeşitli olan tarihi, şu birkaç sayfada ancak özetle ele alınabilir. Dolayısıyla, biz de, sadece bazı genel sözlerle yetiniyoruz; bazı sorunlardan, özellikle de bu dizinin bazı başka kitaplarında üzerinde durulmuşsa, ancak şöyle bir söz edilecektir. Birçok ayrıntı, dışarda bırakılmıştır; muhafaza edilmiş olanlar ise, niceleri arasında, ancak örnek olarak yer verilmiş olanlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM KİTABIN KÖKENLERİ

Kitap, yazıyla ilişkili olmasına karşılık dilyetisi² ve düşünceyle ilişkili değildir. Yazının uzun süre dilyetisini saptamanın ve düşüncenin muhafazasının başlıca aracını oluşturmaya karşılık, görsel-işitsel tekniklerin günümüzdeki gelişmesi bize dilyetisini saptama ve düşüncenin muhafazasıyla ilgili daha başka araçlar da bulunduğunu anımsatmaktadır. Örneğin, bir disk ya da manyetik şerit kitap değildir. Dolayısıyla, demek ki, kitabın hangi aşamada ortaya çıktığını anlayabilmek için, yazının kökenlerini araştırmak ve ağır ağır ortaya çıkışını izlemek uygun olacaktır. Bu sorunu ele almış olan pek çok kitap vardır.

Burada sadece, yazının çağımızdan önceki LX binyılla IV. binyıl arasında oluşmuş olduğunu anımsatmakla yetinelim. Buzul çağı insanların, resmin yavaş yavaş işaret olduğu kaya resmi sanatı bir ilk girişim sayılabilir. Daha sonra, bu işaret-resim gelişti; piktografiden,³ tüm eski yazı sistemleri çıktı: Sümer çivi yazıları ve daha sonra Mezopotamya yazıları, Mısır hiyeroglifleri, Girit-Minos yazıları, Çin yazıları. Bu, tasarımların artık sadece nesnelere değil, aynı zamanda soyut fikirleri de anımsattığı ideogramlar evresidir. Daha sonraki bir evrede, yazı yavaş yavaş dille birbirine uyarak, seslerin simgeleri olan sesçil göstergeler oldu. İlk, her sesin bir göstergeye (işarete) tekabül ettiği (örneğin, Hindistan'da olduğu gibi) sistemler vardı. Onun ardından, hecesel sistemler, ve daha sonra da, ortaçağda gelişerek, sonunda, Fenike'de, belki de, daha İ.Ö. 16. ya da 15. yüzyılda, alfabeye ulaşılmıştır. İ.Ö. 9. yüzyılda Yunanlılar Fenike alfabetesini benimseyerek ona ünlüleri ekledikten sonra yazıyı soldan sağa doğru yazmaya başladılar. Latin alfabesi ve modern alfabeler bu alfabeden çıkmıştır.

Kitabın ortaya çıkması yazının dayanaklarına bağlıdır.

En eski dayanağın, kaya ii piktografilerinden, eski Doğu'nun ve klasik ilkçağın dikilitaşları ve yazıtlarına dek, taş olduğu anlaşılmaktadır. Zaten, önemli olayların anısını muhafaza etmek için, taş üstüne, çok doğru olarak, yazıtsal adı verilmiş olan kalıp sözler kazımak alışkanlığı da buradan gelmektedir. Pek belirgin bir belgesel değeri olan bu metinlerin incelenmesine de yazıtibilim adı verilmektedir. Buraya kadar, henüz kitap alanına girmiş değiliz; anıt yazıtları yer değiştirebilir nitelikte değildir. Sözün gerçek anlamındaki kitapların ilk dayanağı, kuşkusuz, odundu; Kitap anlamına gelen, Yunanca "biblos" ve Latince "liber" sözcüklerinin ilk anlamı "ağaç kabağu"ydu, ve Çinliler'de de, bugün hâlâ kitap anlamına gelen (yazı, işaret -.n.), kitabı, ağaç ya da bambu tabletlerini belirtir. Bu, halkların bu sözcükleri ortaya çıkarmış olan kolektif belleğinde, bu maddenin kitabın ilk dayanağı olarak ortaya çıkmış olduğu anlamına gelmektedir. Bu arada, Paskalya Adası'nın, tarihlenmesi g ağaç tabletlerini de anmadan geçmemek gerekir. Kitabın bir başka, eski dayağı olan kil ise, ilk olarak, ağımızdan önceki 3. binyılda kullanılmıştır: henüz yumuşak ve nemli olan kil tabletler üzerine harfler çizilirdi; Sümerler'in ve Asurlular'ın yazısının çivileri andırmasınının (ivi yazısı) nedeni budur; üzerlerine bu yazıyla bir şeyler yazılmış olan tabletler, daha sonra, sertleşmeleri için, pişirilirdi. Bugün elimizde, o dönemlerden kalmış, tahtadañ çok, kil nesnelere vardır. Smar ülkesinde, 3. binyıldan kalma tablet bulundu; bunlar, Asur krallarının kitaplığını ve arşivini oluşturuyordu. Sümerler, Babililer ve Asurlular'da daha başka, önemli kitaplıklar da bulunduğu bilinmektedir. Kitap yapımı düzenliydi; Babil ve Ninova tapınaklarında müstensih atölyeleri (kopya yoluyla kitap oğaltına yerleri -.n.) vardı. Yazıya, kumaş da dayanak olmuştur; örneğin, özellikle Çin'de: Çinliler, ipek üstüne, fırçayla yazı yazarlardı; bazı Latin yazarların verdikleri bilgilere göre, bez üzerine de yazı yazılmıştır. Ve nihayet, eski zamanlarda, üzerine yazı yazmak için, daha başka, pek çeşitli maddeler de kullanıldı; Çinliler, bu amaçla, kemikten, hayvan kabuklarından, bronzdan yararlandılar; Samiler ve Yunanlılar, hayvan kabukları ya da çanak-çömlek parçaları, yani "ostraca"lar üstüne metinler kazırlardı. Bu arada, Hindistan'da, kurutulmuş ve üzerine yađ sürülmüş

palmye yapraklarının, ya da arduvaz, tuğla, fildişi, kemik ve çeşitli metaller gibi sert maddeler v.s.'nin, özellikle Hindistan'da, yüzyıllarca kullanılmış olduğunu da unutmamak gerekir. Ama yine de, eskiçağ kitaplarının başlıca dayanakları papirüs ve parşömendi.

Papirüs, Nil kıyılarında ve Nil deltasının bataklıklarında yetişen bir bitkidir. Saplarının özü çıkarılarak birbirine dikey katmanlar biçiminde şeritler yapılır; bunların tümü suya bastırılır, sıkılır, güneşte kurutulur, daha sonra da, iki katmanının birbirine daha iyi yapışmasını sağlamak amacıyla, yapraklar dövülür, üzerlerine, yazı yazmayı kolaylaştırmak için, bir kat kola sürülür, daha sonra da, 15 ila 17 santimetre boyundaki parçalar biçiminde kesilirdi. Papirüsün, kutsal kitaplar için kullanılandan, bir şey sarmak için kullanılandan, birçok kalitesi vardı. Yazmak için, verev ya da sivri kesilmiş (kalem kamışı) kamış gövdeleri kullanılırdı; daha sonraları, tüy, ve genel olarak da kuş tüyü kullanıldı. Mürekkep, is karasından ya da üzerine su ve zamk eklenmiş mürekkep balığı sıvısından yapılırdı; esas maddesi mineral tuzlar olan kırmızı bir mürekkep de vardı. Yazı, hiyeroglif değil, dayanağı daha iyi uyarlanmış, daha hızla ve kolay yazılan, "hiyeratik yazı" ya da papaz yazısıydı, ki bu da yazıcıların çalışma yerlerinin tapınakların kapsamı içinde yer aldığını anımsatmaktadır. Daha sonraları, daha basitleştirilmiş bir yazı olan "demotikos" kullanıldı. Helenistik dönemde ve Roma döneminde ise, sıklıkla, Yunanca kullanılmıştır. İ.S. 3. yüzyılda, Yunan harflerinin Mısır diline uyarlanması demek olan Kıpti yazısı ortaya çıktı.

En eski papirüsler 3. binyıldan kalmadır, ama bazı hiyeroglifler, hiyeroglifin kullanımının daha eski bir tarihe dayandığı izlenimini vermektedir. Papirüs, Mısır'da kitabın başlıca dayanağı olarak kaldı ve Yunan dünyası ile Roma İmparatorluğu'nda yayıldı; varlığını İ.S. 10. ve 11. yüzyıllara kadar sürdürdü; Roma İmparatorluğu'nda sadece kançılık tarafından kullanılıyordu. Bize kadar gelmiş olan papirüsler, var olmuş olanların ancak pek küçük bir bölümüdür. Bunların hemen hemen tümü de, iklim koşulları bozulmadan kalmalarını kolaylaştırmış olan Mısır'dan kalmadır. Ancak 1962'de, Yunan topraklarında bir papirüs bulunmuştur. Herculenum'dan çıkarılanlar ise kömürleşmiş du-

rumdadır, bundan dolayı da incelenmelerinden pek fazla bir şey çıkarılacağını ummamak gerekir. Papirüs kitap, birbirine art arda yapıştırılmış yapraklardan oluşan tomarlar biçimindeydi ve bu tomarların sayısı da çok zaman yirmiydi. Bir tomarın ortalama uzunluğu 6 ilâ 10 metreydi. Ama, Harris Kroniği'ninki (III. Ramses'in saltanatının kroniği) 40 metreyi geçer, ve Bizans literatüründe yüz metrelik papirüslerden söz edilir. Bu dönemde, kitap, yatay olarak açılan bir tomardı; bu tomar dikey sütunlara bölünmüştü ve yalnız bir yüzünün, papirüsün yatay lifli yüzünün üzeri yazılıydı. Kitabın adı, sonunda, kimi zaman içinde, ya da kitabı saran çemberden sarkan bir etiketin üzerinde yazılı olurdu. Eski Mısır'dan kalmış papirüs kitapların pek çoğu mezarlarda bulunmuştur; eski Mısır'da, ölülerin yanına, dinsel metinler, ölmüş kişilerin ruhlarının gezintilerini korumak amacıyla, yakarılar konurdu: 2. binyılın başından beri var olduğu bilinen "Ölüler Kitabı"nın kökeni budur. Klasik duruma gelmiş olan bu metin, din adamları tarafından seri halinde üretiliyordu; nüshalar, adandıkları ölünün değerlilik derecesine göre, az ya da çok süslemeliydi. Ölüler Kitabı dolaşımı, Mısır'daki kitap ticaretinden elimizde kalmış olan biricik kalıntıdır.

Çeşitli hayvanların derisi de, gerek doğuda gerek Yunanlılar'da kullanılmış dayanaklardır, ama parşömen büsbütün başka bir şeydir. Parşömenin söylencesel nitelikteki icadı, Küçük Asya'da, Mısır tekelinden kurtulmak isteyen Bergama Kralı II. Eumenes'e mal edilir. Kesin olan, İ.Ö. 3. yüzyılda derilerin yazıya daha elverişli duruma gelmeleri amacıyla yönelik bir işlemden geçirilmeye başladıkları ve Bergama'nın kuşkusuz, Latince "pergamineum" adı verilen bu yeni maddenin önemli bir yapım merkezi olduğudur. Bu amaçla, koyun, dana, keçi, teke hatta eşek ya da karaca derisi de kullanılırdı ve bunlara uygulanan hazırlık işlemi ortaçağa kadar çok az değişiklik geçirmiştir.

Deriler yıkanır, kurutulur, gerilir, tüylü tarafı alta gelecek biçimde yere yayılır, tüysüz tarafına sönmemiş kireç sürülürdü. Bundan sonra da, kireç dolu bir fıçıda tüylü tarafın tüyleri alınır, ve nihayet, deriler yıkanır, yayılarak kurutulur ve istenilen boyutta kesilirdi. Parşömen, papirüsten hem daha dayanıklı hem daha esnek bir maddeydi ve kazımaya

da silmeye de elverişliydi. Bununla birlikte, kullanımı ağır ağır yaygınlaştı ve kitap yapımında papirüsün yerini ancak İ.S. 4. yüzyılda tam olarak aldı. Hammaddesinin nispi azlığı ve aynı zamanda da hazırlanmasının gerektirdiği el emeği maliyetinin yüksek olması nedeniyle, fiyatı da yüksek olarak kalmayı sürdürüyordu.

İKİNCİ BÖLÜM YUNAN-ROMA İLKÇAĞINDA KİTAP

I. Genel Koşullar

İlkçağ kitabını anlayabilmek için, yayınla ilgili modern anlayışlardan kurtulmak gerekir. İlkçağda, her kitap bir kendilikti; çünkü, istenilen sayıda ve birbirinin eşi nüsha elde etmek olanağı yoktu. Bu, bir yapıtın çeşitli kopyalarını farklılaştıran değişiklere bağımlı kılınmış metinlerin aktarılması sorununu ortaya çıkarır. Bu değişiklikler yazıcıların yanlışlarının ya da yazarın metninin çeşitli kopyalarına yaptığı düzeltmelerin sonucu olabilirdi.

İlkçağ kitabının geleneksel biçimi olan, papirüs tomarının adı, Latince “volumen”di. Bunun yerini, İ.S. 2. ve 4. yüzyıllar arasında, gitgide, iç içe konan ve kırılarak birbirini izleyen formlar oluşturan “codex” aldı. O dönemden beri, kitap hep bu biçimi muhafaza etmiştir. Bu, kitabın tarihindeki birinci derecede önemli bir değişimdir, ve belki de, tarihe Gutenberg’in yaptıracığı değişiklikten daha önemlidir, çünkü, bu değişiklik kitabın biçimi üzerinde etkili oluyor ve okuru fiziksel durumunu tümüyle değiştirmek zorunda bırakıyordu. Bir “volumen”e başvurulması pek kullanışlı değildi; kişinin, dürülü “volumen”i önüne, yanlamasına açması gerekiyordu ve metnin bir bölümünden diğer bir bölümüne yönelmek güçtü. “Volumen”, çok yer tutuyor ve iki elle tutulması gerekiyordu; bu durumda da, daha sonraları yapılabacağı gibi, okurken not almak olanağı ortadan kalkmış oluyordu.

Bu dönüşüm, çok zaman, aynı dönemde gerçekleşen, papirüsün yerini gitgide parşömenin almasına bağlı sayıldı. “Codex”, fazla dayanıklı olmayan papirüs için elverişli değildi, ve parşömenin “volumen”e (ciltlenmiş kitap anlamında cilt) elverişli olabilmesinin yanı sıra, sağlamlığı ve esnek-

liği ona daha kullanışlı bir biçim vermeyi sağlıyordu. Ama bu açıklama yetersiz kalmaktadır, çünkü, parşömen “volu-
mina”ların ve papirüs “codice”lerin var olduğunu biliyoruz. Bu gereçlerin fiyatları da belirleyici bir rol oynamıştır. Sa-
dece Mısır’da yapılan papirüs, parşömeden pahalıya geli-
yordu; üstelik, parşömenin iki tarafına da yazı yazılabilmesi
gibi bir avantajı da vardı. Bazı kişiler, “codex”in kökenini
Yeni Hititler’de arar, çünkü bunların dikme taşlarının üz-
rinde kitaba benzeyen ve kabı olan nesnelere görülür, ama
bu resimlerle bilinen ilk “codice”ler arasında bin yıl vardır.
Romalılar’ın, üzeri balmumu kaplı ağaç tabletler kullandık-
larını da biliyoruz. Bu gereç, yani balmumu, not almak, he-
sap, ya da, tıpkı bizim taş tahtaları kullandığımız gibi, öğ-
renci alıştırmaya çalışmaları yapmakta kullanılmak amacına
yönelikti. Bu tabletlerin ikişer ikişer (“diptycon”) ya da çok
sayıda (“polyptychon”) bir araya getirildikleri ve arkaların-
dan birbirlerine bağlandıkları da olurdu; bu biçim “codex’e
örnek olmuş olabilir. Üstelik, balmumundan önce, formala-
rı değil, ayrı yaprakları bir araya getiren bir çeşit “polypt-
ychon” kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bazı başka kişi-
lerse, bu gelişmeyi Hıristiyanlığın gelişmesiyle ilişkili say-
maktadır; buna göre, Hıristiyanların kitaba gereksinmesi
vardı; ama, Hıristiyanlar, pahalı olan papirüsten yararlan-
mayacak kadar yoksuldular; üstelik, onlara zulmedildiği za-
manlarda, “codex”lerini saklamaları kolaydı, çünkü bunlar
daha küçük ve kullanışlıydı. “Codex” için, işte bu nitelik ya-
rarlı oldu, ve belki de, işe, kendisinin yarattığı yararlanma
kültürüne girmekle başlamış olduğu görülmektedir. Ger-
çekten, codex, kitabın, bu, din adamlarına, yargıçlara, dev-
let görevlilerine, yolculara, okullulara çok uygun, taşınır bir
biçimini oluşturuyordu. Ve gelişmesi, metinlerden yararlan-
ılmaşı bakımından bazı sonuçlara yol açtı. Daha düşük bir
kapsama gücüne sahip olması, metinlerin “corpus”4 olarak
bir araya gelmesini kolaylaştırdı; toparlara bölüştürülmele-
ri demek olan geleneksel bölünmeleri değiştirdi.

Yazar ya da yayıncı hakkı ilkçağda bilinmiyordu. Her ya-
zar, metninin çoğaltılmasını, aynı zamanda, birden çok ya-
yıncıya bırakabilirdi. Bir kitaba sahip olan herkes, onu iste-
diği gibi, birçok yayıncıya, aynı zamanda, kopya ettirebilir,
hatta kitaba eklemeler ya da kitaptan çıkarımlar yapabilir-

di. 4. yüzyılda, Symmachus, Ausonius'a şöyle yazıyordu: "Belli bir miktarda şiir teslim ettiğin zaman, onlar üzerindeki tüm hakkını yitirirsin; bir söylev bir kez yayınlandığında, artık herkese ait olan bir şeydir". Yazara ücret diye bir şey yoktu. Yayıncılar, yayınladıkları yapıtlardan para elde ediyorlardı. Yazarlar ise, sadece şan ve ün kazanırlardı.

Kitabın tüm tarihi üstünde ağırlığını duyuran sansür, daha o zaman vardı. Laertes'li Diogenes dolayısıyla, Protagoras'ın yapıtlarının İ.Ö. 411'de Atina'da bir meydanda yakılmış olduğunu biliyoruz; Augustus, ozan Cornelius Gallus'u sürgüne gönderdi; Caligula, Homeros'un şiirlerini yok etmeyi bile düşündü ve neredeyse Vergilius ile Titus Livius'un yazdıklarını kitaplıklardan çıkarttıracaktı. Hıristiyanlara yapılan zulümden, onların kitapları da payına düşeni aldı; Diocletianus'un 303 tarihli bir fermanı, bunların yakılmasını buyuruyordu; birkaç yıl sonra da, Constantinus, Arius'un, yazdıklarının bile peşine düşüyordu; bu arada, Porphyrios'un yazdıkları da tahrip edildi.

II. Klasik Yunan'da Kitap

Kitap konusunda bilgi, Klasik Çağ Yunanistan'ında (İ.Ö. 480-330 arası -ç.n.) az ve bölük pörçüktür. Kitabın daha Homeros devrinde var olduğu kabul edilirse, "volumina"lar, 6. ve 4. yüzyıl Attike vazoları üzerinde görülmeye başlamış demektir. Klasik dönemde ve Helenistik çağda, sözcüğün bugünkü anlamında bir kitap ticareti söz konusu değildi. Bununla birlikte, birçok 5. ve 4. yüzyıl metni (Eupolis'te, Aristophanes'te, Platon'da, Ksenophanes'te), Atina'da satılık kitap ve bu iş için belirli yerler bulunduğunu bilmemizi sağlıyor.

Büyük kitaplıkların kurulmasından da anlaşıldığı gibi, kitabın dağıtımı Helenistik çağda gelişti. İskenderiye kitaplığı ilk iki Ptolemaios tarafından (325-246) Phaleron'lu Demetrios'un yardımıyla kurulmuştur. Aslında, İskenderiye'de iki kitaplık vardı; bunlardan, önemli olanı, Yunan kültürü merkezi ve bilginler odağı "Museion"un içinde yer alıyordu ve Atina Gezimci Okulu örnek alınarak oluşturulmuştu. Bu kitaplıkta 500.000 kitabın bir araya getirilmiş olduğu sanılmaktadır. Serapis tapınağı "Serapeion"a eklenmiş olan

ikincisindeki kitap sayısının ise 43.000 olduğu sanılmaktadır. "Museion", İ.Ö. 47'de, İskenderiye'nin ele geçirilişi sırasında tahrip oldu. Bu kaybı karşılamak amacıyla, Antonius ile Kleopatra, Attalos'lar Kitaplığı'nı Serapeion'a taşıttılar. Bergama'da I. Attalos (247-197) tarafından kurulmuş ve II. Eumenes (197-159) tarafından genişletilmiş olan bu kitaplıkta 200.000 cilt vardı. Serapeion, Hıristiyanlar tarafından İsa'dan Sonra 391'de tahrip edilmiştir.

Bu kitaplıklar, gerek kendi gereksinimleri için, gerek ticari amaçla dolaşım amacıyla, müstensih atölyeleri çalıştırdıkları, ve aynı zamanda, metin aktarımında başta gelen bir rol oynadılar. "Museion"un ve Bergama'nın bilginleri eski metinlerin gözden geçirilmesi amacıyla çaba gösteriyorlardı. Bundan dolayı, bu atölyelerden çıkmış elyazmaları, Yunanistan'da özel kişilerin bir köleye yaptırdıkları istinsah ürünlerinden daha güvenilir niteliktedir. Bu merkezlerde, her edebi yapının tek bir nüshası oluşturulur; sonra, bundan, sonraki kopyalar için örnek olarak kullanılacak olan bir "ilk örnek, ana örnek" elde edilir; bu ilk örnek, ana örnek de, ondan elde edilecek olan kopyalar için örnek olarak kullanılır, yayılan ve çok zaman onların da kopyaları çıkarılan bu nüshalarla, metinler tüm Akdeniz dünyasına yayıldı. İskenderiye Kitaplığı'nın tahribinden sonra, metinlerin dağılımının ana merkezi olan, Atina'daki Ptolemaion Kitaplığı, metinlerin büyük dağılım merkezi durumuna geldi.

III. Roma'da ve İmparatorluk'unda Kitap

Roma'daki kitap ticareti konusunda daha çok bilgiye sahibiz, çünkü birçok yazar kitaplarının sürümünden ve yayıncılarından söz etmiştir. Ama, bunların sözün gerçek anlamında, sadece kitap satışından geçinen yayıncılar olup olmadıklarını bilmiyoruz ve elimizde İ.Ö. 1. yüzyıldan öncesine ait tanıklık yok. Bununla birlikte, Roma'da kitap ticaretinin daha önceden var olduğu, ve ülkeye, kuşkusuz, Atina'ya dışardan gelmiş, Atina'nın klasik yapıtlarının kopyalarını yazdırmak için köleler kullanan kişiler tarafından sokulmuş olduğu sanılmaktadır. Sözün gerçek anlamında yayın, Latin edebiyatı geliştiğinde ortaya çıktı. Yazarlar, yapıtlarını okumak amacıyla, çevrelerine dostlarını toplamaya alış-

mışlardı. Ama bu yayım tarzı sınırlıydı, ve artan, aynı zamanda da Roma İmparatorluğu genişledikçe dağınıklaşan okur kitlesiyle ilişkiyi muhafaza etmeye yetmiyordu. Bu dönemden, birçok yayıncının adını biliyoruz: Atticus, Cicero'nun yayıncısı ve onunla yazışması olan başlıca kişilerden biriydi. Bu kişi Demosthenes'in ve Platon'un yapıtlarını da yayınladı. Horatius'un yayıncısı, Sosii kardeşlerdi. Quintilianus'un ki, Trypon'du.

Bu yayınların yaygınlık derecesini bilmiyoruz, ama önemleri konusunda tahminde bulunulabilir. Latin yazarlar, güvenle, yapıtlarının herkes tarafından bilindiğini söylediklerinde, bunda yalnız gurur ve övünç değil, aynı zamanda, onların yapıtlarını tüm Roma İmparatorluğu'na yayabilecek bir ticaretin etkililiğini de görmek gerekir. Horatius, yapıtlarının denizleri aşacağını ve İspanya'da İlerda'da olduğu gibi Afrika'da Utica'da da okunacağını biliyordu. Ovidius, zamanının en çok okunan şairi olduğunu görerek, uğradığı sürgünün tesellisini bulur, Lyon'da kitapçılar bulunduğunu ve onun yapıtlarını sattıklarını öğrenince şaşırır ve bundan mutlu olur; ve aynı zamanda da, genç bir şaire, şayet yayınlamaya karar verirse, dizelerinin insanlar tarafından söyleneceğini ve Latin dilinin yankılandığı her yere yayılacağını yazar. Kitabın yayılmasının bir başka belirtisi, kitaplıkların gelişmesi olmuştur. Roma'da, İmparatorluk döneminin başında, özel kitaplıkların sayısı arttı. Binlerce tomarlık koleksiyonlar vardı. Epaphroditos'un kitaplığı 30.000, Sammonicus'un ki ise 60.000 kitaptan oluşuyordu. Daha o zaman bile, kitap toplamanın tek gerekçesi, bilgi sahibi olmak isteği ve öğrenme zevki değildi. Seneca, "Ruhun Sükûnu Üstüne" adlı yapıtında, kitabı lüks nesne durumuna getirmiş olan aşırılıktan, güncelliğini bugüne kadar korumuş şu sözlerle yakınır: "Öğrenme için yapılmış olan ve en onur verici harcamalar oldukları izlenimini veren harcamalar, bana ancak, aşırı olmadıkları ölçüde, uygun görünüyor. Bu binlerce kitabın, bu sayılamayacak kadar çok kütüphanenin bana ne yararı var? Bunların sahiplerinin tüm yaşamı, bu kitapların adlarını okumaya ancak yeter. Şu ya da bu kimsenin kitapları vardır ve bunlar hiçbir zaman onun bir şey öğrenmesini sağlamaz; orada sadece, yemek odasının süsü olarak dururlar... Bugün, evlerin hamamlarında da,

çarşı hamamlarında da, her evin zorunlu süsü durumuna gelmiş olan bir kütüphane var... Başyapıtlar, ancak, duvarları süslemek için aranıyor". Kamuya açık kütüphaneler de gelişti. Sezar, Roma'da böyle bir kütüphane kurmaya karar vermişti, ama bu tasarımı İ.Ö. 39'da Asinius Pollio gerçekleştirdi. Domitianus ve Trajanus da, 28'de ve 370'te Roma'da kütüphaneler kurdular (Cumae, Pompei, Tibur). İllerde, Küçük Asya'da (Ephesos [Efes]), Afrika'da (Timgad) ve Yunanistan'da da kütüphaneler vardı. Yunanistan'da, Hadrianus tarafından kurulmuş olan kütüphane ünlüydü. Bu kütüphanelerin önemliliği, bize kalmış olan klasik mirasın (eski Yunan ve Roma çağından kalmış olan mirasın -ç.n.) azlığını ortaya koyar ve elimizdeki metinler, Yunan-Roma ilkçağının edebi etkinliğini yeterince ortaya koymaz. O dönemden, elimizde hiçbir elyazması kalmamıştır. Eldeki en eski kopya ile metnin oluşturulduğu tarih arasında yüzyıllar, kimi durumlarda ise, bin yıla aşkın bir zaman vardır. Kalan, var olmuş olanın ancak pek küçük bir bölümüdür: İ.S. 3. yüzyılda yaşamış İskenderiye Okulu şairi Athenaios'un "Sofistlerin Şöleni" adlı yapıtında, kaybolmuş 1500 yapıttan alınan parçalar vardır. 5. yüzyılda yaşamış derlemeci Stobaios'un "Antoloji"sinde 1430 alıntı vardır ve bunların 1115'i kaybolmuş yapıtlardan yapılmış alıntılardır. Aiskhylos 70, Sophokles 123 trajedi yazmış, her ikisinden de yedişer tanesi günümüze kalmıştır. Euripides'ten kalan trajedi sayısı 92, Aristophanes'in komedisinden kalanların sayısı ise 11'dir. Latin edebiyatında da aynı boşluklar vardır. Bugün elimizde, Tacitus'un ve Titus Livius'un büyük yapıtlarından birçok kitap yoktur ve Sallustius'un tarih konusundaki yapıtlarının en büyük bölümü kaybolmuştur. Zamanının en büyük bilginlerinden biri sayılan Varro'nun 74 yapıtından da pek az şey kalmıştır. Kuşkusuz, bir yüzyıldır girişilmiş olan arkeolojik araştırmalar 30.000 kadar papirüsü gün ışığına çıkarmıştır ama, bunların büyük bir kısmı özel belgelerdir. Ama, bunlar da, Yunan-Roma Mısırındaki günlük yaşamı öğrenmek bakımından değerlidir. Dolayısıyla, demek ki, kaybolmuş edebiyat yapıtı parçalarından, arkeolojik buluşlar beklenemez. Ama yine de, Aristoteles'in 1891'de bulunan "Atina Anayasası" ile 1947-1949 arasında bulunan "Lut Gölü Elyazmaları" gibi bazı istisnalar vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ORTAÇAĞDA KİTAP

I. İlkçağın Sonu ve Bizans'ta Kitap

1. İlkçağın Sonu - Roma İmparatorluğu'nun yıkılması, ilkçağ kültürünün yok olmasına yol açabilirdi, ama Hıristiyanlık'ın gelişmesi ve İmparatorluk'un varlığını doğuda sürdürmesi bu kültürü kısmen muhafaza etmiştir.

Hıristiyanlar'ın kitaba ihtiyacı vardı. İstilalardan önce, Kutsal Kitap metinleri, dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili bilgiler ve Kilise Babaları'ndan kalan metinlerin oluşturduğu Hıristiyanlık derlemeleri vardı. Bunların en ünlüsü, 3. yüzyılın başında Origenes tarafından kurulmuş olan Caesarea (Yun. Kaisareia; Türkçe, Kayseri) derlemesiydi. Mısır'da oluşmuş olan manastır topluluklarında da kitap derleniyordu, ama Hıristiyan kitaplıkları Diocletianus'un zulmü sırasında tahrip edildi (303-304). Manastır kitaplıklarının istilalar sırasındaki rolünü, Calabria'da 540'a doğru Cassiodorus tarafından kurulmuş olan "Vivarium" simgeler. Bu manastır, rahiplerin Tanrı'ya okuma ve dindışı yazarların dışta tutulmadıkları metinlerin kopyalarıyla hizmet ettikleri bir çeşit Hıristiyan akademisiydi. 4. yüzyılda, Papa Damasus, Roma'da bir kütüphane kurdu; Sidonius Apollinaris'ten öğrendiğimize göre ise, bir yüzyıl sonra, Galya'da büyük kütüphaneler vardı.

Kütüphanelerin sayısı, Doğu Roma İmparatorluğu'nda da artıyordu. 330'da, Constantinus başkentini İstanbul'a taşıdı ve burada Akademi'yi kurarak, bir zamanlar İskenderiye ve Akina'da olduğu gibi, bir metin toplama ve yayma merkezi oluşturdu. 477'de Basileus'un ayaklanması sırasında 120.000 cildiyle birlikte yanan bu kütüphane daha sonra yeniden kuruldu ve varlığını 1453'e kadar kısmen sürdürdüğü sanılmaktadır. Dini metinler bakımından zengin olan

manastır kütüphaneleri, aynı zamanda, Yunan edebiyatı konusunda, Latin edebiyatında Batı'nın manastırlarınıninkine benzeyen bir muhafaza ve aktarma rolü oynamışlardır. En ünlüleri, Bizans'ta "Stoudion"unki, Aynaroz Yarımadası'ndaki yirmi kadar manastırınkiler ve Sina Yarımadası'nın yakınındaki Azize Caterina Manastırınınıkidir. Bu manastırlar, Rönesans koleksiyoncuları ve geçen yüzyılın araştırmacıları için bir araştırma hazinesiydi. İçinde Eski Ahit'in bazı önemli bölümlerinin ve Yeni Ahit'in tamamının metni bulunan ünlü "Codex Sinaiticus", Sina Yarımadası'nda bulunmuştur. İncelemelerin Bizans uygarlığında büyük yeri bulunması, önemli bir kitap ticaretine ve zengin özel kütüphaneler kurulmasına yol açtı. Örneğin, Roma'ya olan anlaşmazlıklarıyla tanınan Patrik Photias'ın böyle çok güzel bir kütüphanesi vardı. Hatta "Myrobiblion" adındaki bir antolojiyi de bu kitaplıktan yararlanarak kaleme almıştır. Bütün bu kütüphaneler dağıldı, ve kitap ticareti, tasvir düşmanlığı (780-843), İstanbul'un Haçlılar tarafından yağma edilerek (1204) Bizans İmparatorluğu'nda Frank kralları kurulması sırasında ve gerek Bizans İmparatorluğu'nun, gerek Bizans'ta kitabın sonu demek olan, Bizans'ın Türkler tarafından fethi (1453) sırasında, dağıldı ve birkaç kez batma noktasına geldi.

2. Bizans'ta Kitap - Bizans minyatürü, ortaçağda, İslav ülkeleri üzerinde ve hatta Batı Avrupa'da da geniş ölçüde etkili olmuştur. Bizans elyazmaları, Batı'daki çağdaş elyazmalarına oranla daha iyi muhafaza edilmiş durumdadır. Bizans minyatürlerinin niteliğinin daha yüksek görünmesine karşılık, tekniği berbattı: parşömen üstüne, hazırlıksız, hatta, sarı zemin üstüne, doğrudan, vurulan renkler. Bizans elyazmalarının gerçekleştirilmesi için prototipler ve örnekler kullanılması alışkanlığına karşın, bunları kronolojik olarak sıralamak yeğlenmektedir. Topluluklara göre yapılacak bir sınıflandırmanın karşısına, kopyadan modele geçerken sık karşılaşılabilecek olan engellerin çıkması olasılığı vardır. Ve o zaman da, yanlış olarak, Bizans sanatının sürekli kendi kendini yinelediğinin ve biçimin gelişmesini hesaba katmadığının sanılması olasılığıyla karşılaşılacaktır.

Bizans öncesi adı verilen dönem, 4. ve 5. yüzyılları kapsar: ve bu dönemde, minyatür hâlâ, Helenistik sanatın için-

dedir (Vatikan'daki Vergilius). Bizans elyazmalarının bir ilk altın çağı 6. yüzyıla, İustinianos dönemine rastlar, ama daha sonraki tarihlerde yapılmış olan tahribat, geriye çok az örnek bırakmıştır (Viyan Kütüphanesi'ndeki "Yaratılış"). Tasvir düşmanlığının yol açtığı sanatsal gerilemeden sonra, Bizans minyatürü, Makedonyalı imparatorlar ve Komnenos'lar (13.-12. yüzyıllar) döneminde ikinci bir altın çağ yaşadı. İmparatorlar ve önemli kişiler için gerçekleştirilmiş olan, altın sarısı zemin üstüne minyatürlü, görkemli elyazmaları bu dönemden kalmadır (Aziz Gregorios'un "Öğütler"i, Paris'in olduğu öne sürülen "Mezmurlar", v.s.). İstanbul'un Haçlılar tarafından yağma edilmesiyle (1204) kentin Türkler tarafından alınması (1453) arasında, mozaik ve fresk çok parlak bir dönemini yaşıyor, buna karşılık, tam bir gerileme içinde bulunan minyatür alanındaysa artık ancak ikinci derecede yapıtlar üretiliyordu.

Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarında birçok özgün merkez gelişti. Ermenistan'ın, 400 yılına doğru Mesrob tarafından meydana getirilmiş olan, kendine özgü bir alfabesi vardı. Ermeni minyatürü Bizans minyatürüne ve İran minyatürüne benziyordu, ama onların inceliğine ulaşmış değildi. Bizans, İslavlar'ı Ortodoks yapmıştı. Bu halklar arasında, iki kitap üretim merkezi gelişti. Rusya'da, en eski süslemeli elyazmaları 11. yüzyıla kadar gerilere gider ve haş harfler çok gösterişlidir. Kuzeyde, İskandinav katkılar da görülür. Bulgaristan ve Sırbistan'da minyatür Bizans örneklerine yakın kalmıştır (Münih'teki "Sırp Mezamir Kitabı", 14. yüzyıl).

II. Manastır Dönemi

1. Kültürel Hareket - İskenderiye Kütüphanesi'ni Hıristiyanların yakmış olmasına karşılık, klasik kültürün önemli bir bölümünü keşifler yaymış ve günümüze getirmişlerdir. Eski kurallar bile, din adamlarına okumalarını öğütüyordu. Bu konuda, Kelt misyonerlerinin rolünü de belirtmek gerekir. Kıta Avrupası'ndan İrlanda'ya gelen Hıristiyanlık, orada kısa sürede, belirgin bir yöresel özellik kazandı: 430 ile 460 yılları arasında, Aziz Patrick, ülkenin Hıristiyanlık'ı kabulü işini tamamladı. Sonraki yüzyılda, bu kez İrlandalı ke-

şişler Avrupa kıtasını Hıristiyanlaştıracaklardı. Aziz Colom-
ban, Avrupa'da manastırlar kurdu: Fransa'da Luxeuil'de,
İtalya'da Bobbio'da. Onu izleyenler, Fransa'da başka ma-
nastırlar da kurdular: Saint-Riquier, Saint-Valéry, Saint-
Wandrille; ve İsviçre'de, Sankt Gallen'de, ünlü bir tam gör-
gütlü büyük manastır olacak olan bir keşiş evi. İngiliz mis-
yonerler Avrupa'da da izler bırakmışlardır: Aziz Bonifatius
(680-755) Frank Kilisesi'ni restore etti, Almanya'yı Hıristi-
yanlaştırdı, ve burada, Fulda'daki gibi, birçok manastır kur-
du. Avrupa'da keşişliğin yaygınlaşmasının anlatılması ve
ünlü bir müstensih atölyesine sahip tüm büyük manastırla-
rın sayılması burada çok yer tutacağı için bu konunun ayrıntı-
sına girmiyoruz.

Aziz Benedictus Tarikatı bu kültürel harekete daha bü-
yük bir genişlik kazandıracaktır. 529'da, Nursia'lı Aziz Be-
nedictus, orta İtalya'da, Monte Cassino Manastırı'nı kurdu.
Bu tarikatın, onun kaleme aldığı yasası, kısa sürede, daha
önceden geçerli olanların yerini alarak, Batı'da yayıldı. Ya-
sa, keşişin zamanını dua, zihni çalışma ve elle yapılan çalış-
ma olarak birbirinden ayırıyordu; ve zihin çalışması okuma
gerektirdiği için de, elle yapılan çalışmanın bir kısmının
okumanın gereksinmelerini karşılaması zorunluymuştu. İşte
bundan dolayıdır ki, birçok manastırda, elyazmalarının is-
tinsah ve süsleme çalışmalarına ayrılmış yer olan bir "scrip-
torium" vardı. Bunun bir örneği de, Cassidorus'un "Vivari-
um"u olmuştur. Tarikat kurucularının düşüncesine göre, bu
etkinliğin konusu özellikle, dini edebiyattı; ama keşişler ay-
nı zamanda dindışı edebiyatla da ilgilendiler: Latince, Kili-
se'nin diliydi ve her papaz adayının bu konuda yeterli bilgi-
ye sahip olması gerekliydi. Bundan dolayı da, metnin kendi-
sinden çok, dil nedeniyle, keşişler, Latinceyi öğrenmek ve
daha iyi kullanmak için, ilkçağ yazarlarının yazdıklarını
kopya ediyorlardı. Bu edebiyatın muhafazası, zamanın sert-
liğine aykırı düşün bazı kafalar üzerinde hâlâ etki yapan bir
saygınlık belirtisi de olabilir.

Şarlman, Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak ister-
ken, öğrenim ve araştırmanın yeniden canlanmasına ve ilk-
çağ uygarlığının Hıristiyanca bir anlayışla yeniden kurulma-
sına yol açtı. Karolenj Rönesans'ı denilen olay budur. Şarl-
man, başkenti Aachen'daki sarayında Avrupa'nın en kafalı

insanlarını bir araya getirdi. İngiliz keşiş Alcuin, devlet hizmetinde bulunacaklar için düşünülmüş olan saray okulunu düzenledi ve sarayın kütüphanesini oluşturmak amacıyla elyazmaları toplanmasına yardımcı oldu. Bu kütüphane, İmparator'un ölümünden sonra dağıtılmıştır. Saraya bağlı bilginlerin bir görevi de, metinlerin düzeltilmesi, ve on yüzyıl önce İskenderiye'de yapıldığı gibi, klasik yazarların yayınlanmasıydı. Aynı zamanda da, manastır atölyeleri (Corbie, Saint-Riquier, Tours) geliyor ve müstensihler eski yazarların ve dini yazarların metinlerinin kopyalarını çıkartıyorlardı.

Almanya'da, bu sanatsal ve edebi hareket, 10. yüzyılda, ilk üç Otto tarafından sürdürüldü; Korvey, Fulda, Reichenau, Regensburg'daki Sankt Emmerman, Lorsch, Echternach ve Trier'deki Sankt Maximin'de yoğun bir entelektüel etkinlik görüldü. Zamanın diğer önemli "scriptorium"ları arasında, İtalya'da, Bobbino, Verona, Benevento ve Monte Cassino'dakiler; İngiltere'de, Canterbury, Duham, Winchester ve York'takiler; Katalonya'da, Silos ve Ripoll'dakiler sayılabilir. Fransa'da, 9. ve 11. yüzyıl Normann istilaları kuzeyde ve kıyıların yakınındaki birçok büyük manastırı harabeğe çevirdi: Saint-Martin de Tours, Saint-Wandrille, Saint-Riquier, Arras'taki Saint-Vaast; Saint-Amand, Saint-Bertin. Bu manastırlar daha sonraları yeniden kuruldu. Bu arada, ilerde büyük bir rol oynayacak olan, Cluny Manastırı (910) gibi birçok yeni merkez de kuruluyordu.

2. Manastır Atölyeleri - "Scriptorium", kitapların yazıldığı, resimlendiği ve cillendiği atölyeydi. Atölye, bir manastır ya da kiliseye bağlı olurdu. Bazı yazıcılar, 8. ve 9. yüzyıllarda, kral saraylarında ya da büyük ve önemli kişiler için de çalıştılar; ama bunlar, aralıklı çalışmalardı. Ayrıca, İtalya'da bazı tek tek müstensihler de varlığını sürdürmüş olabilir. "Scriptoria"lar çoktu, ama bunların önem ve boyutları çeşitliydi. Ortaçağ elyazmalarının üzerinde, yazdıkları yer belirtilmemiş olduğu için, bunların şu ya da bu yazıcıya ait olmaları, nazik bir değerlendirmeye dayanan ve çok zaman da ancak bazı olasılıklar ortaya koyan bazı versiyonlara bağlıdır.

Kitap yapımı, deneyimli bir keşişin, "armarius"un yönetiminde gerçekleştirilirdi. Bu kimse, atölyenin gereç bakımından ikmaline nezaret eder, işi bölüştürür, yönetir ve işin

gerçekleşmesini denetlerdi. Çok zaman, bu görevlerinin yanı sıra, kitapların muhafazasını sağlayarak ve iletişimi denetiminde tutarak, kütüphane memurluğu görevi de yapardı.

“Scriptorium”un döşemesi, oturacak yerler, masalar, içinde kullanılacak olan parşömen ve çoğaltma gereçleri bulunan çekmecelerden oluşurdu. Çok zaman, kaz tüyleriyle yazılırdı. Bu tüylerin neden olduğu lekelerin önlenmesi amacıyla, parşömen, kalemin eğik tutulmasını sağlayacak biçimde, yüzeyi eğik bir masa üzerine konurdu. Ciltlere değil, ayrı defterlere yazılır, iş bitince de bu defterler bir araya getirilirdi. Kopya işine başlamadan önce, müstensih, sayfa üzerinde, sayfa kenarı boşluklarına, başlıklara ve süslemelere ayrılacak yerleri hesap ederek, metnin işgal edeceği alanın sınırlarını belirlerdi; hatta, kimi zaman, satırın düz yazılmasını sağlamak amacıyla, sayfaya çizgiler de çizerdi.

“Scriptorium”un parşömen gereksinmesinin sürekli olarak sağlanması zorunluuydu. Parşömen pahalı ve az bulunan bir nesne olduğu için, deriler, büyük manastırlarda en beğenilen armağanlardı. Hatta, bazı hükümdarlar, sürekli olarak, canlı bir gereç deposu sağlayabilmek amacıyla, manastırlara orman bile verirlerdi. Derilerin perdahlanması, çok zaman, bu manastırların atölyelerinde yapılırdı. Kimi zaman, keşişler, üzerine başka şey yazmak için, üzeri yazılı parşömenlerin yazısını kazırlardı. Bunun nedeni, Hıristiyanlık öncesi dönem metinlerini silmek değil, parşömen sıkıntısı ya da parşömenden tusarruf yapmaktı. Nitekim, eski İncil metinleri ve dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili, artık kullanılmayan kitaplar, işte böyle ortadan kalkmıştır. 6. ve 7. yüzyıllarda sık rastlanan bu uygulama daha sonraları seyrekleşti. Bu “palimptestus”lara5 ilk yazılışlarının duruluk ve açıklığını kazandırmak amacıyla bazı kimyasal yöntemler kullanılmaktadır, ama bazı optik yöntemler, üzerinde yazı bulunan zeminin bozulmadan muhafazası bakımından daha az tehlikelidir.

Müstensihler, manastır topluluğundan kişilerdi. Kimi zaman, bunlara, uzmanlıkları dolayısıyla çağırılmış, ya da, tersine, gelişmişliklerini ünlü bir atölyede artırmak, ya da sadece, manastırlarında bulunmayan bir metni kopya etmeye üzere gelmiş olan kimseler eklenirdi. “Scriptorium”da, zorunlu ve sürekli olarak hep aynı keşişlerden yararlanılmaz;

kimi durumlarda, topluluk üyelerinin pek çoğu, işi nöbetleşe yaparlardı. Müstensihin çalışmasının dinsel bir niteliği vardı: bir kitabın hazırlanması, bir hayır işi, bir sevaptı; çünkü, Tanrı'nın hizmetinde olanlara, onu okuyarak kendilerini eğitmek olanağını sağlardı; ve bu çabanın yorucu, zahmetli yanı da övünç verirdi.

Çalışma, metnin transkripsiyonu ve kopya edilmesiyle yapılırdı. Bununla birlikte, özgün yapıtlar, daha çok, onları balmumundan bir levha üzerine alan bir notere dikte edilir, daha sonra da, "scriptorium"un müstensihleri bunları temize çekerdi. Bu ara-metin, müsvedde olarak kullanılır ve gereken düzeltmelerin yapılmasını sağlardı. Söz konusu arametin bu kullanımı, aynı zamanda, o dönemde, kişinin kendi el yazısıyla yazılmış elyazmalarının nadir oluşunu da açıklar. Elyazmasının yazılması, bir tek müstensihin çalışmasıyla gerçekleştirilebileceği gibi, kolektif bir çalışmanın sonucu da olabilirdi. Böyle bir durumda, defterler (formalar) üç ya da dört, ya da işin kısa sürede bitirilmesinin istendiği durumlarda, daha çok sayıda müstensihe dağıtılırdı. Bazı başka durumlarda ise, önceden bölüştürme yapılmaz ve müstensihler nöbetleşe çalışırlardı. Elyazmalarının süslenmesi, fazla karmaşık olmayan büyük harflerin süslü olarak yazılmalarının söz konusu olduğu durumlarda, metni yazan, çok güzel baş harfler ve minyatürler istenmesi durumunda ise, daha başka bir müstensih tarafından yapılırdı. Defterleri (formaları) "toplamaya" dayanan ciltleme ise çok zaman "scriptorium"da yapılırdı. Bunun süresi, yazıcıların hızına, sayısına ve elyazmasının hangi nitelikte olmasının istendiğine bağlı olarak değişirdi. Bazı elyazmaları birkaç günde yazılmış, bazılarının yazılması ise yıllarca sürmüştür; ama, orta boyuttaki bir elyazmasının bir tek müstensih tarafından yazılmasının üç ya da dört ay gerektirdiği tahmin edilmektedir. Ve nihayet, işin sonunda, atölye şefi ya da deneyimli bir başka keşiş, yapılan işi gözden geçirirdi. Bu gözden geçirme işinin amacı, ya hemen görülebilecek yanlışları düzeltmeye, ya da, metnin transkripsiyonunun hatasız olduğundan emin olmak için, daha iyi olarak tanınmış bir metinle karşılaştırılmasına dayanırdı. İstinsah edilecek metinler çok zaman başka bir manastırdan ödünç alınır, ama aynı zamanda, kâh başka nüshalara ihtiyaç duyulması,

kâh dışarıdan sipariş alınmış olması nedeniyle, eldeki metinlerden de kopya çıkarılırdı. "Scriptorium", manastırlarda, sekreterlik görevi de yapar; dolayısıyla, buralarda çeşitli belgeler ve ayrıcalık belgeleri ya da temel kurallar ve yazışmalar v.s. de kaleme alınırdı. Böylece, "scriptorium", kütüphane ve eski belge arşivi, "armarius"a bağlı olur, ve bu kimse bu görevlerin üçünü birden yürütürdü.

Her atölye kendi manastırının kütüphanesi için çalışır, ama dışardan, kâh, prenslerden ya da büyük, önemli kişilerden, kâh başka büyük manastırlardan sipariş de aldığı olurdu. Bu nedenle, en iyi manastır atölyeleri, kaligrafi ya da tezhip alanındaki tekniklerinin üstün niteliği nedeniyle, prenslerin, kiliselerin ve manastırların ihtiyaçlarının giderilmesi için seçilmiş yerler olarak, bir yayınevinkine benzer bir rol oynamışlardır (Tours'da Saint-Martin, Saint-Denis, Sankt-Gallen, Reichenau, Echternach, Trier'de Sankt Maximin).

3. Yazı - Bu dönemde, ilkçağın kare büyük harfinden göliğin başlangıcına kadar, yazı değişti. O sıralar, üç başlıca yazı tipi, büyük harf, işlek yazı ve küçük harfti. Yazıtsal kökenli olan kare büyük harf, 5. yüzyıldan sonra, artık tüm metin boyunca kullanılmamaya başladı. Daha yaygın olan rüstik büyük harfin ayırt ettirici özelliği, dikey çizgilerinin uzun olmasına karşılık yatay çizgilerinin uzun olmamasıdır. Bu yazıların ikisinin de kullanımı artık sadece başlıklarda yararlanılmasıyla son bulmuştur. Onsiyal adı, sözcüğün öz anlamında, bir ons büyüklüğündeki bölüm başı harflere veriliyordu; bugün ise, köşeli katıllığın yerini eğrili bükülgenlik almış olan, üzerinde değişiklik yapılmış baş harfli bir alfabe anlamına gelmektedir. Ama, bugün bu alfabenin kullanımını da sadece başlıklarla sınırlıdır. İşlek yazı, belge, diploma, mektup, ayrıcalık belgesi yazımında kullanılan eğik yazıydı; kitap alanını Merovenj'ler Çağı'nda istila etti, ama bu alana girmekle de düzen kazanmış oldu ve küçük harfe yaklaştı. Bu yazının en tanınmış tipleri, Luxeuil manastırınıniki ile Corbie manastırınınikidir. Küçük harfli yazının ayırt ettirici başlıca özelliği, artık iki değil dört satır içinde yer almamasıdır; yani, harfin gövdesi satırın üst ya da alt sınırını aşabilir. Küçük harfli yazı, 6. yüzyılda, öteki yazılardan çok kullanılmaya başlandı ve kimi zaman onsiyal'e yakın olarak kaldı

(buna, yarım onsiyal deniyordu).

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra bazı ulusal yazıtlar gelişmişti. Bunlar, Vizigot yazıtı, Lombardiya yazıtı, Merovenj yazıtı, İrlanda yazıtı ve Anglosakson yazıtıydı. Ama, bunların yaygınlık derecesi ne olursa olsun, küçük harfli "caroline" kendini birleştirici bir etken olarak ortaya koydu. Bu yazı, yarı onsiyal ile yarı-işlek yazı arasındaki bir yazıdır ve birinden belirginlik ve düzenliliğini, diğerinden hafiflik ve esnekliğini almıştır. 800 yılına doğru Corbie "scriptorium"unda ortaya çıktı ve kısa zamanda yaygınlaştı. Hümanistlerin, onların ardından 15. ve 16. yüzyıl matbaacılarının öncecekleri Roman yazıtı, doğrudan, küçük harfli caroline yazıtından çıkmıştır.

Müstensihler, zaman ve yerden tasarruf amacıyla, sık sık kısaltma kullanırlardı. Bunların birçok tipi vardı: kesme yoluyla kısaltma, küçültme yoluyla kısaltma, v.s. Daha sonraları, uzlaşmalı işaretlerden oluşan tutarlı bir sisteme ulaşıldı: bir sözcüğün kısaltılmış olduğunu göstermek için bir harfin üstüne çizgi, v.s. İlk matbaacılar tarafındanda kullanılmış olan bu kısaltmalar, eski metinlerin okunmasını nazik bir iş durumuna getirmiştir.

4. Süsleme - Ortaçağ el yazmalarının ünü, özellikle, kimi zaman öbür yanlarını unutturacak derecede olan süslemelerinden gelmektedir. Gerçekten, bu el yazmalarının önde gelen bir sanatsal önemi vardır, çünkü ortaçağın ilk yıllarının resim sanatı bugün artık varlığını sadece onların süslemeleriyle sürdürmektedir. Bu süslemeler her zaman özgün değildir; eski el yazmalarının metnini kopya eden yazıcılar, pekâlâ, o kitapların resimlerinin kopyasını da çıkarmış olabilirler. Elyazmalarının resimlerinin başka sanatlar için örnek oluşturduğu da olmuştur; ama çok zaman, freske, mozayığe, vitraya, duvar halılarına, hatta mineye ve anıt heykelciliğine de örnek oluşturdular. Elyazması resimciliğinin tekniği basit ve perspektiften yoksun görünebilmesine karşılık, bu resimlerde var olduğu kanısını uyandıran beceriksizliklerin nedeni, bizimkilerden farklı bir orantılar anlayışıyla açıklanabilir. Ortaçağ sanatçısının önünde, süslemesi gereken bir düzlem vardı, ve bu kimse, oraya, herhangi bir yapmacıkla derinlik sokmaya çalışmıyordu. Ayrıca, kişileri görünüşleri değil, gerçeklikleri içinde kavriyor, onları, hak-

larında vardığı kaniya göre gösteriyor ve orantıların isteyerek çarpıtılmasıyla, maddi olarak aşama sırasına sokmakta duraksamıyordu.

Süslü baş harfin ortaçağ başlangıcı elyazmalarında başta gelen bir yeri vardır. Süslü baş harfin derin bir anlamı vardır, çünkü yalnızca bir süsleme gereksinimini karşılamaz, aynı zamanda sözcüğün kutsal niteliğini, ortaçağ insanları için bizden çok anlamı olan anlatımını dile getirir. Baş harfin biçimi bile, tezhipçiye, çok zaman insan görünümü alan bir figür telkin eder. Kudas ayininde okunan duanın başlangıcındaki T harfi çarmıha gerilmiş İsa; I'ler, aziz heykel sütunları olur. Bazı başka harfler ise, tezhipçilerin düşgücüne ya da değişik beğenisine göre, insan gövdesinin biçimini eğip bükür. Ve yine çok zaman, baş harfler hayvan biçiminde olur (Corbie'deki Mezamir Kitabı, 9. yüzyıl). Roman döneminin sonunda, süslü baş harf, küçük şekillerle süslü harf olmak yönünde gelişti ve bu durum gotik sanatın gelişme gösterdiği yüzyıllar boyunca sürdü. Bu tarzda, harf artık dekoratif ve simgesel bir motife dönüşmüyor; yeniden kendi kendisi durumuna gelerek, bir tasvirin çerçevesi oluyordu.

Merovenj dönemlerinde, elyazmasının süslemesi zayıf olarak kaldı, bezekleme, kitap resimlemesine üstün geldi ve çok zaman da adların baş harfleri ve marjinal öğelerle sınırlı oludu. Bu dönemde, güzeleyazmaları nadirdir.

İrlanda'da, özgün bir sanat gelişti. Kendini metal işleme alışkanlığıyla ayırt ettiren bu sanat kaytan örgüdür. İrlandalı keşişler, gezileriyle, sanatlarını Anglosaksonlara, daha sonra da kıta Avrupa'sına götürdüler.

Karolenj Rönesans'ı kendini parlak bir biçimde elyazmalarının süslemesinde gösterir. Şarلمان, Dindar Louis, Kel Charles güzel kitap meraklısıydılar. Bunların en değerlileri, pahalı ve gösterişli bir biçimde süslenmiş, ve lâl rengi parşömen üstüne altın ya da gümüş harflerle yazılıdır.

Ortaya konan yapıtların bölgesel sıralaması kolay, anıa yaklaşıktır. Tours çığı (Fleury-sur-Loire, Saint-Martin de Tours, Marmoutier), Moutier-Grandval'daki Kutsal Kitap, Autun'deki Ayin Kitabı, Kel Charles'ın ilk Kutsal Kitap'ı, Lothaire'in Dua Kitabı. Kel Charles'ın ikinci Kutsal Kitap'ı, "Codex aureus" ve Şişman Karl'ın Kutsal Kitap'ı. Reims çığı kendini güçlü bir Bizans etkisiyle ayırt ettirir; başlıca

“scriptorium” olan Hautvilliers scriptorium’unda “Ebon’un Dua Kitabı” ve “Utrecht Dua Kitabı” denilen mezar kitabı yazılmıştır. “Drogon’un Ayin Kitabı” ile Soissons’daki “Saint-Médard Dua Kitabı” Metz çığırının en iyi örnekleridir. Ve nihayet, merkezi Aix-la-Chapelle’den çok Trier olan ve “Godescalcus’un Dua Kitabı”nın yazılmış olduğu bir Ren Okulu da vardı. Yukarı Ren bölgesinde, Sankt Gallen “scriptorium”u etkindi ve İrlanda etkisi canlıydı.

Karolenj döneminden sonra, sanat merkezleri, birçok “scriptoria”nın Norman istilaları sırasında tahrip edildiği Fransa’dan, ilk üç Otto’nun Almanya’sına geçti. Fulda dışında, atölyelerin pek çoğu Ren ve Tuna bölgelerinde toplandı.

Dört Ren okulu ayırt edilir. Sankt Gallen’inkinin yerini almış olan Reichenau okulu, başlıca merkezleri Trier’deki Sankt Maximin olan Moselle okulu ve Echternach’taki Saint-Willibrord okulu ile orta Rheinland okulu (Alsace, FPfalz) (Bu sonuncunun en ünlü yapıtı olan “Hortus deliciarum” 1870’te tahrip edilmiştir) ve Schwaben okulu. Bilinen, bazı Tuna okulları da vardır: Rcensburg okulu ve Salzburg okulu).

Fransa’da, tam örgütlü büyük manastırlar, Norman istilalarından sonra yeniden canlandı. “Scriptoria”ların, çeşitli dış etkilerin izlerini taşıyan zengin türlü bir üretimi vardı. Kuzeydeki tam örgütlü büyük manastırların (Saint-Bertinde Saint-Omer, Saint-Vaast d’Arras, Anchin, Marchiennes) ortaya koydukları yapıtlarda bir İngiliz etkisi görülür. Bu manastırların en önemlileri, santçılarının özgünlük ve verimliliğiyle başta gelen bir yeri olan Saint-Armand büyük manastırını ile Normandiya’daki büyük manastırlardır. Doğu’daki, Cluny’de Saint-Vannes’daki manastırlarda Alman katkısı oldukça önemlidir. Güneydeki tam örgütlü büyük manastırların üretimindeki baskın etki ise Akdeniz etkisidir (Albi, Saint-Sever, Toulouse). Hatta, bu etki, merkezde bile vardır (Limoges).

İspanyol minyatüründe, Mustarip6 mimarisindeki eşî süsleme öğeleriyle karşılaşılır: at nalı biçimi sıra kemerler, kûfi yazılı yazıtlar, egzotik hayvanlar, v.s. Bu sanat kendini, 10. ile 12. yüzyıl arasında gerçekleştirilmiş ve Asturia’lı keşiş

Beatus'un yorumlarının kopyası olan elyazmalarında eksiksiz bir biçimde ortaya koymaktadır. Orta ve Güney İtalya'da ise, elyazmalarının süslemesinde Bizans etkisi görülür. Bu dönemde, tezhipli kitaplar henüz nadirdi ve en özgün süslemelere "Exultet Tomarları"nda rastlanır. Başlıca "scriptorium" ise Monte Cassino'dakiydi. Roma dönemi İngiltere'sinde, başlıca minyatür merkezleri Winchester, Londra yakınındaki Saint Albans, Canterbury; Bury Saint Edmunds ve pek güzel Kutsal Kitaplar, Mezamir kitapları, Apokalypsis'ler yapılmış olan Peterborough'tu. İngiltere'nin Normanlar tarafından fethedilmesinden beri anakarayla, örneğin, İngiliz etkisi, Bourgogne'daki "scriptoria"larında, özellikle de, Cîteaux'da Aziz Stephen Harding'le, çok büyüktü. 13. yüzyılın en ünlü minyatürcüsü ise, Saint Albans "scriptorium"unu yöneten Fransız Mathieu Paris'tir.

Roman minyatürü, desen bakımından, o çağ heykelciliklerinin eşi bir biçimleme ortaya koyar. Zeminler altın sarısıdır, renkler yatay olarak sürülmüştür. Renkler, Karolenj dönemindekinden daha sade, ama gotik dönemdekinden daha nüanslıdır. Tüm baş harfler süslü değildir; birçokları, sadece, renkli bir mürekkeple, daha geniş olarak çizilmiştir. Yeşil, kırmızı, mavi baş harflerin art arda dönüp gelmesi, çok zaman, bir Roman elyazmasının belirtisidir.

Cilt, bir kitabın sadece bir dış ögesidir. Bununla birlikte, kitapların değerini artırmakta yardımcı olur ve çok zaman da kesin bir sanatsal özgünlük ortaya koyar. Elyazmalarını yüksek değerli bir biçimde ciltlemek geleneği, özellikle de, kütüphanelerden çok, kiliselerin değerli eşyalarının muhafaza edildikleri yerlerde bulundurulmuş kitaplar konusunda, eskidir. Kuyumcu işi ciltler pek çoktu. Bunlar, altın ya da gümüş levhalardan işlemeli akik, mineli akik ya da minelerle süslü yapılmış olur, üzerlerinde, kabartma ya da kakma inciler, zümrütler, damlataşlar bulunur ve bu süslemelerle, kutsal emanetler sandığı süslemelerine benzer, hatta onlarla aynı anlayış içinde oldukları da söylenebilirdi. Bazı kitaplar, durum gereği yapılmış ya da başka bir yerden ödünç alınmış, üzeri kalem işlemeli fildişi levhalarla kaplıydı. Her zamanki cilt, kitapların sağlamlık ve muhafazasına yönelik bir tasayı karşılıyor, ve bu ciltlerin nedirliği onları bizatihi değerli duruma getiriyordu. Bilinen en eski deri ciltler, Kıp-

tilere Araplar tarafından yapılmış olanlardır. Bunlardan, batıda, 8. ve 9. yüzyıllar arasında, Doğu'nun etkisinde kalmış olanlara rastlanır. Sıradan manastır ciltçiliğinde, din kitaplarının dik durmasını sağlamak için, çok zaman hacimli olan ve yapıldığı madde, yani parşömen, yerinde pek sağlam durmayan ön ve arka kapakları tahtadan yapıldı. Bu tahtaların üzeri ise, dana, ipek ya da domuz derisiyle kaplanır, üzerleri az süslemeli olurdu. Kumaş ciltler de vardı.

5. Kütüphaneler - Başlıca kütüphaneler, "scriptoria"ları hemen hemen biricik kitap üreticisi olan tam örgütlü büyük manastırlarda bulunurdu. Krallar ya da önemli kişiler tarafından oluşturulmuş birkaç laik kütüphane de vardı. Tam örgütlü büyük manastır başpapazları ve piskoposların kendi kitaplıkları vardı. Sıradan papaz adayları ya da keşişlerin birkaç, bazen de daha fazla kitabı bulunurdu. Bütün bu özel koleksiyonlar geçici nitelikteydi. Kalımlı olan, sadece, manastır ve kiliselerin kütüphaneleriydi ve onlar da çok zaman bu özel koleksiyonlardan gelen kitaplarla zenginleşirdi. Manastır kütüphanelerinin 9. ve 11. yüzyıllar arasındaki kitap sayısını tahmin edebilmek güçtür. Bir koleksiyonda ortalama 200 ilâ 300 elyazması bulunduğu tahmin edilmektedir (Saint-Riquier). Daha büyük kütüphanelerdeki kitap sayısı 300 ile 400 kadardır (Corbie, Saint-Bertin, Saint-Amand, Gorze, Stavelot, Lobbes, Murbach). Bu sayıyı aşan bazı nadir kütüphanelerdeki kitap sayısı ise pek büyüktü: Fulda, Lorsch (10. yüzyılda 590 elyazması), Bobbio (666 elyazması). Kitapların konuları ve türlerini ise, bir din topluluğunun gereksinimleri belirliyordu. Dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili olanların ve Tanrı söz içerenlerin sayısının çok olmasının nedeni budur. Bu açıdan, ilkçağın dindışı edebiyatını tam olarak ve ilk yüzyılların Hıristiyan edebiyatını daha iyi muhafaza etmiş olmaları normaldir. Ama yine de, aralarında, klasik metinler yok değildi. Yunanca ve İbrani metinler azdı. Bazı elyazmalarında, yerli diller görülüyordu; ama bunlar, metinden çok, küçük sözlükler ya da eski ya da az bilinen sözcük sözlükleriydi.

III. Laik Dönem

1. Kitabın Yapımı ve Dağıtımı - 12. yüzyılın sonunda ve 13.

yüzyıl boyunca, kitabın yapımı ve dağıtımında bir dönüşüm oldu. Tam örgütlü büyük manastırlar, entelektüel yaşamın biricik merkezleri olmaktan çıktı ve bunların “scriptoria”ları artık sadece, dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili kitaplar ve kendi öz kullanımları için inceleme kitapları ürettiler. Bu değişimin nedenleri nelerdir?

Batının, istilalarla tahrip olmuş kentleri, artık kale bedenlerinin içinde sadece, sınırlı bir nüfusu ve yerel ve günlük gereksinimlerle sınırlı bir etkinliği buldurmuyordu. Zira, kitap herşeyden önce bir kent ürünüdür, çünkü kent, gerek entelektüel, gerek maddi, alışverişlerin yeridir. Artık sunu da yoktu, istem de, üretimin ticari düzenlenmesi de, elyazmalarının yayılması da. Ekonomik yaşamdan kalan, kırsal yerleşmeler olan Merovenj villaları⁷ ve tam örgütlü büyük manastırlara sığınmıştı. Entelektüel yaşam, bu manastırlara çekiliyor, bunların kütüphaneleri ve “scriptoria”ları sadece mensuplarına yetiyor ve zamanın yazılı belgeleri manastır dünyasının kapalı devresinin dışına pek çıkmıyordu. Kitabın tarihinin bu dönemi, işte bundan dolayı “manastır dönemi” olarak nitelendirilmektedir. Komün hareketinin elverişli gelişimiyle, kentsel yeniden doğuş daha 12. yüzyılın sonunda gelişti ve her şey değişti. Entelektüel yaşam, yeniden üretim ve mübadele merkezi durumuna gelmiş olan ve nüfusu artan kentlere geri döndü.

Öğretim de aynı yolu izledi. Öğretim, o zamana kadar, manastır okullarında kırsal, katedrallere bağlı manastırlarda kentseldi ve manastır okullarının gerilemekte olmasına karşılık, piskoposluk okulları kentlerin gelişmesinden yararlanıyor ve 12. yüzyıl boyunca buralardaki öğrenci sayısı artıyordu. Bunun üzerine, öğretmenlerle öğrenciler, ortak çıkarlarını savunmak ve çalışmalarını bakımından kaçınılmaz olan özerkliklerini sağlamak için birleşmek zorunda kaldılar: kurdukları loncalar 13. yüzyılda “üniversitas” adını aldı. Öğretim, “sözlü” nitelikteydi ve belleğe geniş bir yer veriyordu, ama şerh, tartışma ve metin yorumlamasına dayandığı için, mesleki nitelikteki yardımcı kitaplara başvurmaları gereken öğretmen ve öğrencilere kitaplar gerekiyordu. Bu nedenle, kitapla ilgili meslekler, üniversitelerle sıkı bir bağımlılık içinde ortaya çıktı. Üniversite mensupları üniversitelerin ayrıcalıklarından yararlanıyor, ve aynı zamanda da üni-

versitelerin denetimi altında bulunuyorlardı. Çok zaman papaz adayları, kimi zaman da geçim sıkıntısı çeken öğrenciler olan müstensihlerin yanı sıra, ortaya, ticari nitelikte iki meslek çıktı. Kitapçı bir kitap satıcısı, ya da daha çok, kitap satışı aracısıydı. Nadir olmayı sürdüren elyazmaları piyasada dolaşımında çok kalır ve çok zaman el değiştirir, kitap dolaşımını bunlar beslerdi. “Durakçı”nın daha belirgin bir rolü vardı. Üniversiteler, kopyayı daha hızlı bir tempoyla hazırlayabilmek ve metinlerin doğruluğunu güvence altına alabilmek için, 13. yüzyıl boyunca, “pecia” sistemini kurmuşlardı. Buna göre, üniversitenin öğrenimini yaptığı her teoloji ya da liberal sanat kitabının, (kendisi de bunlardan yapabilen ve kopyalarını satabilen) “durakçı”ya teslim edilmiş bir örnek elyazması, “exemplar” bulunur, “durakçı” bunu, ya bütünüyle, ya da çok zaman parça parça (“peciae”-parçalar) kiralar, ve böyle bölünen “exemplar” aynı zaman içinde birçok müstensih tarafından kullanılabilir duruma gelir, elyazmalarının tümü bir aynı orijinal metne dayandığı için de, metinlerin çoğaltılması işi standartlaştırılmış olurdu.

Kentlerin gelişmesi, kitaba başka bir müşteri topluluğu getirdi. Hükümdar sarayları genişliyor, ortaya bütün bir, yerleşik, hukukçular dünyası, ticaretten zenginleşmiş bir burjuvazi çıkarıyordu, ve bunların tümünün, ya belirli alanlarda (hukuk) ya boş zamanların değerlendirme aracı (kronikler, romanlar, fabliau’lar⁸ ya da eğitim aracı olarak (din kitapçıkları) kitaba gereksinmesi vardı. Bu gereksinme, halk dilindeki edebiyatın gelişmesiyle aynı zamana rastlıyordu. O güne kadar, halk dilindeki edebiyat sözlü yoldan yayılıyordu; bir metni ancak dinleyebilenlerin sayısının, okuyabilenlerin gerisinde kalması, yazarları, yapıtlarını elyazması kitaba daha kolayca bırakmaya yöneltti ve kitap müşterisi sayısı üniversite dünyasından taşı; üniversite kitapçıları çabalarını bilim kitabı niteliğindeki kitapların dışında kalan kitap türlerine de yöneltmeye başladılar ve daha başka büyük kentlerde de kitapçı dükkânları ortaya çıktı. Manastır kütüphaneleri, IX. Louis’den başlayarak, büyüdü. V. Charles’ın, Louevre’un kulesinde 1200 elyazmasını bir araya getiren kütüphanesi ünlüdür. Kitap zevki, önemli kişilere yayıldı. Richard de Bury (1281-1345) ilk kitapseverlik kitabı olan “Philobiblon”u yazdı. Dük Jean de Berry (1340-

1416), süslemesini yaptırdığı güzel elyazmaları dolayısıyla tanınır. Kral René (1409-1480) belki de kendisinin süslemiş olduğu elyazmaları dolayısıyla bilinmektedir. Üniversite dünyasında da kütüphanelere rastlanır. Ayrıca, kurucularının kendi kitaplarını miras bırakmış olduğu kolej kütüphaneleri de vardır; ve buralarda, bu kütüphanelerde, onlara verilen değer belirtisi olarak, bu kitaplar kürsülere tutturulmuştur. Büyük din adamları, hukukçular, ve kimi zaman burjuvalar da kitap toplamaya başladılar. 15. yüzyılda, özel koleksiyonların sayıları ve önemi arttı.

Batıda kağıdın ortaya çıkması, elyazmalarının çoğalmasını ve halkın anlayacağı bir içerik kazanmasını sağladı. Çin'de ortaya çıkmış olan kağıdı Akdeniz dünyasına Araplar getirdi. Araplar kağıdı 11. yüzyılda İspanya'ya, 12. yüzyılda ise, Sicilya yoluyla İtalya'ya soktular. Kağıt yapımı Avrupa'da 14. yüzyıl boyunca yayıldı. Kağıdın parşömene üstünlüğü, fiyatının daha az olması ve daha geniş yapım olanaklarına sahip bulunmasıydı. Parşömenin yerini birden almadı, yavaş yavaş onun yerine geçti. Parşömen, lüks elyazmalarına yönelirken, kağıttan, öğrencilere yönelik olanlar gibi kullanımı daha sıradan elyazmaları için yararlanılmaya başlandı.

Varlığı kesinlikle bilinen ilk kağıt fabrikaları, İspanya'daki Jativa (1100'den önce), İtalya Yarımadası'ndaki Fabriano (1276), Fransa'daki Troyes (1348), Almanya'daki Nürnberg (1390) fabrikasıdır. Bazı yazarlar, kağıt yapımının, daha 13. yüzyılın yarısında, Beaujolais'ye ve Ambert yakınına, doğuda tutsak kalmış kişilerce sokulmuş olduğu düşüncesindedirler.

13. yüzyılın entelektüel yaşamı üzerinde iki başka yenileştirici etkenin de rolü oldu: Haçlılar ve Dilenci Tarikatları. Haçlı Seferleri'nin savaşla ilgili yanının, sağladığı, Arap dünyasıyla ilişkileri unutturmaması gerekir. Bu ilişkiler, İspanya (Raimundo Lulio) yoluyla olduğu gibi Sicilya (II. Federico) yoluyla da gerçekleşiyordu. Ortaçağda, batı Yunan ilkçağının pek çok yazarını ve özellikle de Aristoteles'i, Arapçadan yapılmış çeviriler dolayısıyla karşısında buldu, ki bu da felsefi düşüncenin gelişmesi bakımından pek zengin sonuçlar vermiştir. Ayrıca, 1204'te İstanbul'un ele geçirilmesi ve Bizans İmparatorluğu'nda Frank hükümdarlıkları

kurulması da Yunan dünyasıyla doğrudan ilişkiler sağladı. Aynı dönemde kurulan Dilenci Tarikatları (12. yüzyılda Karmel Tarikati, 1210'da Fransiskanlar, 1215'te Dominikanlar, 1256'da Augustinus'çular) hızla yaygınlaştı. Ortaçağ başlangıcının kapanık (manastıra kapanarak ibadetten başka şeyle uğraşmayan -ç.n.) ve yerleşik olan keşişlerinin kültürü muhafaza etmiş olmalarına karşılık, dilenci tarikatları keşişleri, son derecede büyük olan hareketlilikleriyle, kültürün yayılmasına yardımcı oldular. İşte bunun içindir ki, 13. yüzyılda üniversitelerde ders veren en önemli kişiler onların saflarından çıkmıştır: Fransiskanlardan, Hales'li Alexander, Roger Bacon, Aziz Bonaventura, Duns Scott; Dominikanlardan, Aziz Albertus Magnus ile Aquino'lu Aziz Tommaso.

2. Yazı - Sanatına paralel bir gelişme gösterdi yazı. Çatır çatır kırıldı, dar açılarla donandı, yeniden gotik mimarinin sivri kemirini aldı. Bu, yalnız, estetiğin genel bir kanısını, bir biçim anlayışını ortaya koymuyor, aynı zamanda, daha maddi bazı gerekçeleri de karşılıyordu. Üniversite dünyasının kullanımına yönelik sıradan elyazmalarını arttırma zorunluluğu, metinleri kısaltmaya yöneltti; gotik harfin dikeyliği, işaretlerin satırın içine sıkıştırılmasını sağladı; bu arada, gitgide daha çok kısaltına kullanılması da aynı sonucu verdi. Bu yazının üç başlıca tipi vardır. Tam bir gotik olan "lettre de forme" özellikle köşeli, sağlam bir yapıya kavuşmuş ve özellikle âyinlerle ilgili elyazmalarında kullanılmış bir yazıdır. Açıları daha az belirgin olan "lettre de somme", genellikle daha küçüktür ve inceleme elyazmaları demek olan "somme"ların, yani teolojik, hukuksal, tıbbi incelemelerin kaleme alınmasında kullanılmıştır. Daha sonraları ise, en iyi örneği Bourgogne sarayı mühürdarlığının bulunduğu yazı olan ve karma denilen yazı çıkarak 15. yüzyıl boyunca yayıldı. İlk basımcıların tipografik gerekçeleri arasında bu üç yazı tipi de vardı.

3. Elyazmalarının Süslenmesi - Elyazmalarının süslenmesi de, hazırlanmaları gibi, gitgide, laiklerin (din adamı olmayanların -ç.n.) eline geçti. Tezhipçiler, üniversite semtlerinde, müstensihlerin ve kitapçıların yanında kümelendiler. 1292 yılı vergi rakamlarına göre, o tarihte Paris'te sayıları 17'yd. Aquino'lu Aziz Tommaso gerçekçi bir felsefi sistem

ortaya koyduğu sırada, gotik minyatür, duyulur görünüşlerin fethini sürdürüyordu. Böylece, perspektifin genişletilmesi ve orantıların yeniden kurulmasıyla, dünyanın görülmesi yeniden insan ölçeğinde oldu. Tezhipçiler, artık, varlıklar ve nesnelere ilgili olarak vardıkları kanıyı değil, onların hangi açıdan gördüklerini dile getirmeye çalıştılar.

13. yüzyıl minyatürü kendini, canlılığı, biçimlerin yumuşaması, zarıflığı ve bunları, belirli bir üsluplaştırmadan vazgeçmeden yapmasıyla ayırt ettirir.

Gelişmesiye, öbür plastik sanatlarınkine ve özellikle de gelişmesinin örnekleri o sırada katedrallerin ana kapılarında görülen heykelcilikine bağlıdır. Birçok elyazmasında, temalar gibi biçimler de bu ana kapıları anımsatır ("Saint-Germain-des-Près'nin din kurbanları listesi", 1270). Tezhip, gotik mimarinin duvarları kısaltarak gelişmesini teşvik ettiği vitraya daha da yakındı. Minyatürlerin çizgisel kabartısını, tıpkı kurşun ağların renkli cam parçalarını tutturması gibi, siyah çizgiler belirginleştiriyordu ("Makkabiler'in Tarihi", 1285). Bazı minyatürler, tıpkı vitraylarda olduğu gibi bir madalyon dizisi biçimindedir (1250 tarihli bir Kutsal Kitap). Birçok minyatürün çerçevesi zamanın mimarisini anımsatır. Süsleme tekniği kendini, zeminlerdeki altın sarısı yapraklar, tel süsler ve kenar süslemesi çizgileriyle ayırt ettirir, ve süslü baş harflerin yerini tümüyle, artık sadece, boyalı küçük sahnelerin çerçevesi olarak işe yarayan, küçük şekillerle süslü harfler alır. IX. Louis döneminde Ile-de-France gotiği kendini gösterirken, Paris minyatürü de kendini Batı Avrupa'ya kabul ettirdi. Paris dışında, elyazması süslemelerinin en etkin olduğu yerler, masalçı ve halk ozanı ülkeleri olan Picardie ve Artois bölgeleriydi.

14. yüzyılda bilim ve sanat koruyuculuğunun yayılması (V. Charles, Berry Dükü) kitap süslemeciliğini geliştirdi. Tezhipçilikte birçok yenilik yapıldı.

Sayfa kenarı süsü gelişti; kenar süslemesi çizgiler, ucu kıvrımlı uzun çizgiler biçimini alarak kıvrık dal süsleme oldu ve metnin dört yanında yer aldı; bu süslemelerde hayvan motifleri kullanıldı (Cambrai'deki Dua Kitabı, 1230; Belleville'deki Dua Kitabı, 1235, v.s.). Altın sarısı zeminler yok oldu, yerlerini damalı ("Roman de Godefroy de Bouillon", 1337), daha sonra da, tasvir edilen sahnelerin arka planında

yer alan manzaralara bıraktı (1370'e doğru, "Oeuvres de Guillaume de Machaut" ["Machaut'lu Guillaume'un Yapıtları"]). Bu arada, kişileri renkli olarak resimlemeyip, yontu kabartma izlenimini veren, külrengi bir resim olarak vermeye dayanan, tek renkli resmin ortaya çıktığı görüldü ("Grandes chroniques de France", 1375 ["Fransa'nın Büyük Vakayınameleri"]). Ve nihayet, kişilerde, çağdaş heykeltiriciliğin ayırt ettirici özelliği olan, kalçaları belirginleştirmeye kişilerin duygu ve karakterlerinin ortaya konmasını, zorlama yoluyla kolaylaştıran abartmalar görülür. Yüzyılın başında, Paris sanatının en iyi ürünlerinin sahibi olarak Jean Pucelle gösterilir ("Belleville Dua Kitabı", "Robert de Biling'ın Kutusal Kitabı", "Jeanne d'Evreux'nün Dua Kitabı"). Paris minyatürçülüğü, Flaman sanatının katkılarıyla da zenginleşmiştir. V. Charles, Jean de Bruges'ü Paris'e çağırdı, ve Berry Dükü için de bazı kuzey insanları çalıştı: Valenciennes'den André Beauneveu (Mezamir Kitabı), Hesdin'li Jacquemart ("Petites, Très Belles et Très Grandes Heures" ["Küçük, Çok Güzel ve Çok Büyük Dua Kitabı"]), ve özellikle de Nîmègue asıllı, takvimi ortaçağ minyatürünün doruk noktalarından birini oluşturan "Çok Zengin Dua Kitabı"nın süslemelerini yapmış olmakla tanınan Limburglu Kardeşler.

Fransız tezhipçiliği öbür ülkelerin tezhipçiliğini etkilemiştir. Yüz Yıl Savaşı İngiltere'si, bir ada ülkesi olduğu kadar da bir anakara ülkesidir, ve bu ülkede minyatürün başyapıtı, metni Fransızca olan, "Kraliçe Mary'nin Mezamir Kitabı"dır. Alman minyatürü ise, 14. yüzyılda, gerileme içindedir. Dini elyazmalarında zayıf olan bu minyatür, dindışı elyazmalarında daha iyi niteliklidir (1330'a doğru, Manesse Elyazmaları). Bohemya'da, IV. Charles'ın bilim ve sanat koruyuculuğu, Prag'da bazı atölyelerin verimli çalışmalar yapmasını sağladı. İtalya'da ise, minyatür sanatı kuzeye, Toscana ve Lombardiya'ya doğru çıktı. Bundan dolayı, Fransız etkisi buralarda kendini duyurmuştur. En güzel elyazmaları ise, süslemeleri Milano'lu, Floransa'lı ve Siena'lı sanatçılar tarafından yapılmış olanlardır. İspanya, özellikle Katalonya ve Aragon'da, Fransız ve İtalyan etkilerinin yanı sıra yer aldı. Bu dönemin, tezhipli en iyi elyazmaları "Eulalia Dua Kitabı" ile "Büyük ve Adil Alfonso'nun Dua Kitabı"dır.

15. yüzyılda, tezhiplerle minyatür birbirinden gitgide ayrıldı. Tezhip, süslemenin, süslemeyle doğrudan ilgili kısmıydı: küçük şekillerle süslü olmayan baş harfler, satır başlarını süslemekte kullanılan kalem ya da fırça vuruşu, ve özellikle de, satır başlarını süslemekte kullanılan ve hayvanlar ya da küçük boyda kişilerin yer aldıkları, altın renkli ya da başka renkteki çerçeveler. Bunların çok zaman beyaz olan zeminleri bazen de altın sarısı ya da başka renktedir; ve o zaman da, süsleme motifleri daha serbesttir (1430'a doğru, "Marguérite d'Orléans"ın Dua Kitabı"). Bu çerçeveler, pek gösterişli olan aşırı bolluklarıyla, hemen hemen bütün dua kitaplarının sayfalarını süsler, ama birçok elyazmasının ancak birinci sayfalarında görülür. Minyatürden, sadece, asıl kitap süslemesini anlamak gerekir: küçük şekillerle süslü harflerin bu süslemelerini oluşturan sahneler, metnin içine serpiştirilmiş olan süsler ve özellikle de tam sayfa yağlıboya resimler. Bu durumda, minyatür, sehpa resmine yaklaşır. Özgün bir sanat olmaktan çıkarak, zengin bir deney alanı oluşturduğu yağlıboya resmin bir türü olur. Yazarın kitabını önemli bir kişiye sunmasını gösteren, sunma minyatürleri, portrenin kökenini oluşturur. Düz renkli ya da damalı zeminlerin kökenini de burada aramak gerekir. Vakayinamelerin içinde süsleme ögesi olarak yer alan minyatürler, tarih ressamlığına örnek oluşturmuştur.

15. yüzyılın başında, Paris'in en iyi sanatçıları adı bilinmeyen kişilerdi, ve bunlar, en iyi yapıtlarından ötürü, Bedford Ustası, Boucicaut Ustası, Rohan Ustası gibi adlarla anılırlardı. Daha sonraları, Fransa Kralı Bourges'a sığındığı sırada resim üretim merkezleri Loire kıyılarına doğru yer değiştirdi. O sıralar, Jean Fouquet (1420'ye doğru-1480) hava perspektifi anlayışı ve kompozisyonlarının derinliğiyle ünlüdür ("Etienne Chevalier'nin Dua Kitabı", "Yahudilere Ait Eski Yapıtlar"). Flaman etkisi kendini birçok sanatçı ve özellikle de Angers'de çalışmış olan ve bizzat kral René (1409-1480) olduğu sanılan bir tanesi üzerinde duyurmuştur. Bu sanatçının, diğerlerinin yanı sıra, ince bir ışık çözümlenmesi ve incelikli bir, karanlıktan aydınlığa geçişin kendini gösterdiği "Le livre de cocur d'amour épris" ("Aşk Tutkununun Gönül Kitabı") [1409-1480] adlı yapıtı özellikle anılmaya değer. Yüzyıl sonunda ise, sanat değeri baki-

mından daha büyük değişkenlikler gösteren Jean Colombe'un ("Heures de Laval" ["Laval Dua Kitabı"]) ve Jean Bourdichon'un ("Grandes Heures d'Anne de Bretagne" ["Anne de Bretagne'in Dua Kitabı"]) yapıtları anılmaya değer.

15. yüzyılda, Bourgogne sanatı doruk noktasına ulaştı. İyi Philippe'in bilim ve sanat koruyuculuğu (ülkeyi 1419 ile 1467 arasında yönetmiştir) güzel sanatların gelişmesini kolaylaştırdı. Hükümdar, yakınlarına, güzel kitap zevki aşladı, ve bu durum, elyazması sanatında yenileşme sağladı. Flaman minyatürü gelişti, ve onunla birlikte, Van Eyck, Van der Weyden, Bouts, Memlinc gibi sanatçılar resim sanatını daha yükseğe çıkardılar. Yerel atölyelerin sayısı arttı. Ama, 1475'ten sonra, belirli bir olgunluk kazanılması ve atölyelerin Bruges ile Grand'da toplanması sayesinde, biçem daha türdeş oldu. Minyatür sanatı, İtalya'da, Fransa ve Almanya'dan daha sonraki bir tarihte gelişmeye başlamıştır. Rönesans tarzı süsleme ve bu ülkelerde daha 15. yüzyılda genelleşti, ve resim anlayışının taklidi de pek çok elyazmasının sayfalarının kesilerek içlerindeki minyatürlerden tablo olarak yararlanılmasına yol açacak derecede kesin ve belirgindi. Bu dönemde, İtalya'da başlıca üretim merkezleri, Ferrare, Lombardiya ve Toscana olmuştur. Floransa'lı minyatürücü Attavante degli Attavanti (1452-1517) özellikle, resimlediği, Macaristan Kralı, bilgili kitapsever Mathias Corvin'in elyazmaları dolayısıyla tanınır.

Tipografinin ortaya çıkışı, tezhip sanatını birden ortadan kaldırmadı. Basılı ilk yapıtlarda, baş harfler, eskiden olduğu gibi, el yapımı, süslü harflerdi, ve yaklaşık 1530'a kadar, yapılan bazı basımlarda, basımın ilk nüshaları, resim sanatına elverişliliği bakımından daha uygun olan parşömen üstüneydi. 16. yüzyılın başında, Amboise Kardinali'nin desteklediği Rouen okulu, İtalyan etkisinin izlerini taşıyan güzel elyazmaları ortaya koydu. Ünlü, "Julia'nın Askıçelengi" (1642) ve "XIV. Louis'nin Dua Kitabı" (1688) gibi bazı örneklerse minyatürün gecikmiş bir artakalışının belirtisidir. Minyatürün gerilemesi, matbaacılığın yayılmasından çok, gravür alanındaki ilerlemelerin sonucu olmuştur. Ve bu durum, kendini çok erken bir tarihte, gravürün ilk gelişmesini kaydettiği ülkelerde gösterdi: Almanya, Hollanda. Müsten-

sihler ise, değişen koşullara uyarak uğraş değiştirmek zorunda kaldılar. Birçoğunun kitapçı olmasına karşılık, yine de, bazı yazıcı kalfa loncaları varlığını sürdürüyordu ve bunlardan bazıları okuma yazma bilmeyenlerin hizmetindeki arzuhalcilerdi. Diğerleri ise, yazıcılık işini artık sürdürmedikleri için, küçük okullarda öğreten oldular.

IV. Uzakdoğu'da ve Ortadoğu'da Kitap

1. Uzakdoğu - Öğrenimin yaşam kaynağı olarak saygı gördüğü, okumuş kişiler ülkesi Çin, kitabın ne olduğunu, daha çağımızdan önceki 2. binyılda biliyordu. O dönemden kalan kemik ya da hayvan kabuğu parçaları üzerinde, aralarında kitabı belirteni de bulunan 2500 sözcük-harf sayılmıştır (bunlar, bugünkü 80.000 sözcük-harfin kaynağıdır) ve aralarında kitap anlamına geleni de vardır. Üzerinde geniş bir yatay kıvrım bulunan dikey dört çizgiden oluşan bu sözcük-harf, bir zamanlar üzerlerine yatay olarak yazılan, birbirine deri ya da ipek şeritlerle bağlı ahşap levhaları simgeler. Bununla birlikte, böyle, çağımız öncesine ait biçimde hiçbir kitap bulunmamıştır. Bu, gereksiz ve çok yer tutan ve kullanışlı da olmayan kitapların yerini daha sonra, dayanıklı ve daha hafif bir gereç olan ipekten yapılmış, bir değneğe sarılı şeritler aldı. Ama, kısa bir süre sonra da, pahalı bir gereç olan ipeğin yerini tutacak bir madde aranmaya başladı. Sonunda, paçavraları ya da, kenevir, dut ağacı kabuğu ve daha başka bitkisel maddeleri ezip parçalayarak, kurutulduktan sonra üzerine yazı yazmaya elverişli bir zemin oluşturan bir hamur elde edildi. İ.S. 105'te Tsay Lun tarafından yapıldığı öne sürülen bu icadın tarihi, büyük bir olasılıkla, daha önceye aittir. Böylece, kağit yavaş yavaş ipeğin yerini aldı ve ipek artık sadece lüks kitaplarda kullanılmaya başladı.

Yazı ya da resimleri çoğaltmak amacıyla oyma baskı tekniği kullanılması Çin'de çok eski bir tarihte başlamıştır. Budacı ve Tao'cu rahipler de, seri halinde metin çoğaltmak amacıyla, üzeri kabartmalı olarak kazınmış ve ters basılan, mühür gibi nesnelere kullanıyorlardı. Elimizde, 8. ve 9. yüzyıldan kalma, böyle basılmış resimler var. Bilinen en eski metnin, "Kai Yüan Tsa Bao"nun yedi yaprağı (713 ile

742 arası) ve tümüyle muhafaza edilmiş durumdaki, basılı ilk kitap da, uç uca yapıştırılmış birçok ağaç oyma kağıt yapraklardan oluşan tomar "Elmas Sutra'sı"dır (868 ya da kısa bir süre sonrası). Bu yöntemin gelişmesi, var olan kaynakların 10. yüzyıl boyunca çoğaltılmasını sağladı. 1405'e doğru, demirci Pi Çeng ilk hareketli harfleri yapmayı başardı. Bu teknik, dört yüzyıl sonra Avrupa'da karşılaştığı başarıyı sağlamadı. Bunun birçok nedeni olduğu düşünülebilir: Çin harflerinin çokluğu, bu yöntemi ağaç üstüne gravürden daha pahalı duruma getiriyordu; mürekkebin akışkanlığı metalle basıma elverişli değildi; ve nihayet, Çinliler güzel yazıdan hoşlanırdı, ve ağaç üstüne gravür de güzel yazının hareketli harflerden daha aslına sadık bir görünümünü sağlıyordu. Bu yöntem, metinlerin dağılımı işini kamu yetkililerinin üstlerine aldıkları Kore'de daha başarılı oldu. 1403'te, kral Htai Tjong 100.000 sözcük-harflik bir takım döktürdü. Türkistan'da yaşayan göçebe halk Uygurlar'ın da, 1300'e doğru, hareketli harfli bir basım yöntemi kullandığı sanılmaktadır; ve zaten, dillerinin bir alfabesi de vardı.

Tomar halindeki kitabın kullanılmasında karşılaşılan güçlükler, ağaç üstüne gravür kullanılması ve Hint etkisi, kitaba yeni biçimler verilmesinde etkili oldu. Kağıt tomarlarını birbirinden ayrı tutmak yerine, kenarlarından yapıştırarak, bir paravana gibi açılan ve Çinliler'in "burgaç kitap" adını verdikleri kitaplar yapıldı. Ve daha büyük bir sağlamlık sağlayabilmek amacıyla, yapraklar kırılarak, katlanmaları amacıyla, kat yerlerinden birbirlerine yapıştırıldı. Bunlar, "kelebek kitap"lardı. Ağaç üstüne gravür, yaprakların sadece bir yanına baskı yapılmasını sağladığı için de, kat yerlerinden değil de, kenarlarından yapıştırılmaları durumunda kalındı. Bu biçimin yanı sıra, Çin'de olduğu gibi, kitabın Çin'dekine paralel bir evrim geçirdiği Japonya'da da tomarlar ve burgaç kitaplar bugün de hâlâ vardır.

2. Ortadoğu - Batı, güçlkle, barbarlar tarafından üst üste yığılmış yıkıntılardan kendini güçlkle kurtarıırken, 8. yüzyıla 13. yüzyıl arasında, Arap uygarlığı geliyordu. Bu uygarlıkta, kitabın ilkin dini bir niteliği vardı. Kutsal Kitap gibi, Kuran'ın da, kitabın tarihinde önemli bir yeri vardır. Kitabın, ezberlenmesinden önce, istinsah edilmesi geleneği vardı. Kuşkusuz, kitap bundan dolayı, 19. yüzyıla kadar, el-

yazması olarak kalmıştır. Bu arada da, çeşitli katkılarla zenginleşen önemli bir dindışı edebiyat geliyordu. Yazı da, Fenike kökenliydi ve Aramca aracılığıyla gelmişti, ve bugün de, hâlâ, Fas'tan Malezya'ya kadar uzanan bir alanda kullanılmaktadır. Neo-Pers kültürden doğmuş olan Arap kültürü, Bizans dünyasından da etkilendi. Bu arada, Arapların Yunan edebiyatının önemli bir bölümünü muhafaza etmiş ve iletmiş olduklarını da unutmamak gerekir. Yahudilerinki ve Arap topluluklarının, bu arada da, özellikle, ortaçağda tüm Asya'da kiliseler kurmuş olan Nasturiler'inki gibi bazı başka etkiler de olmuştur. Hıristiyanlar Arap edebiyatına birçok yazar sağladılar. Fransızca'da, beş yüz yapraklı kağıt topunu belirtmek için kullandığımız "rame" sözcüğü Arap kökenlidir.

Kuran'ın, Tanrı'nın ve insanın resminin yapılmasını yasaklaması Müslüman süsleme sanatının pek özgün bir yanını ortaya koyar ve Müslümanlıkta güzel yazının (hüsnühat'tın -ç.n.) kazandığı önemi açıklar. Güzel yazının işlevi, sadece bir metnin kopyasını elde etmek değil, aynı zamanda o metni süslemektir de. Böylece, İslâm sanatı, anıt yazılarını süsleme ögesi durumuna getirmiş olan biricik sanat olmuştur; ve, artık hergünkü yazı olmaktan çıkmış olan kûfi yazı, anıt yazısının tam örneğidir. Bu yazıyı kullanan yazıcıların ustalığı pek beğeniliyordu ve Arap yazısı da "arabesk" sözcüğüne dile getirdiği değişkenliklere son derecede elverişliydi. Güzel yazı yazıcılar (hattatlar) aynı zamanda da tezhipçiydi ki bu da hat sanatının minyatür üzerindeki büyük etkisini ve çizgilerinin eşsiz inceliğini açıklar. Minyatür, üçüncü boyut, ve çizgilerin netliğini bozduğu ve renklerin parlaklığını azalttığı için gölge de kullanmayan bir düz renkli resim olarak kalmıştır. Kompozisyonun dağınıklığına ve bütünlüklerin parçalanmasına karşın, minyatürü böylesine güzel yapan, işte bu parlaklıktır, ve yukarda sözü edilen sakıncalar da bu yöntemin bedelidir. Kuran'ın suret yasağına bütün Müslümanlar uymadı, ve bundan dolayı da, süslemeli minyatür, Arabistan'da değilse de, onu batı minyatüründen ayırt ettiren bir sınırlandırma olan, dini konuları ele alınamayı kural edinmekle birlikte, İran, Hindistan ve Türkiye'de gelişti. Dolayısıyla, Kuran'ın suret süslemeli hiçbir elyazması yoktur. Ressamlar bazı bilimsel elyazmaları, va-

ler, ve bu kitaplarda, destansı ya da lirik, savaşı ya da erotik kaynaklar kendilerini olanca serbestliğiyle ortaya koydu.

Müslüman minyatürü, varlığını 18. yüzyıla kadar sürdürdü, çünkü gravür rekabetiyle karşılaşmamıştır. İran minyatürü haklı olarak ünlüdür. Bu minyatür 12. yüzyılda gelişti ve 14. yüzyılda gelişmesinin doruk noktasına çıktı. En ünlü İranlı minyatürcü, Bihzad'dır (1440-1530). Elyazmalarının süslemesiyle halıcılık-döşemecilik sanatı arasında benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, taban olarak karton kullanılan, yaldızlı arabesk şekillerle süslenmiş ince deriden ciltlerde de görülür. 16. yüzyıl Hint Moğol İmparatorluğu zamanında Hint minyatürü ilkin İran örneklerinden yararlandı. Kısa bir süre sonra bunların yerini, Hindu ırkı, direyi ve biteyinin sunduğu örnekler aldı. 17. yüzyılda ise, Avrupa etkisi kendini duyurmaya başladı, ve bu durum, kendini, Hıristiyan konularının benimsenmesi, portrenin yeğlenmesi ve perspektif etkilerine önem verilmesi biçiminde gösterdi. Ve nihayet, başlıca merkezi İstanbul olan Türk minyatürü, bir doğu esini, Bizans etkisi ve Quattrocento (15. yüzyıl -ç.n.) etkileri karışımıdır.

Mısır'da, Kıptiler (Mısır Hıristiyanları -ç.n.) Müslüman istilacı karşısında eski gelenekleri muhafaza ettiler. Bunların dilleri eski Mısır dilinden türemiştir ve içinde bazı Yunanca sözcükler vardır. Mısır Hıristiyanları tarafından 13. yüzyıla kadar yazılmış ve konuşulmuş olan bu dil bugün de Mısır Hıristiyanlarının ibadet dilidir. Dolayısıyla, Kıpti kitabında özellikle dini metinler vardır. Katı ve tatlı bir güzelliği olan Kıpti kitabının süslemesi, Mısır piktografisinin (bak. I. Bölüm, 2. dipnotu) konularını anımsatır. Kıpti kitabının deri cildi, kabartmalıdır ve bilinen en eski cilttir. Bu ciltçilik, Arap ciltçiliğini, ve o yolla, Batı ciltçiliğini de etkiledi. Hıristiyanlık, Etiyopya'ya da girmişti ve Etiyopya'nın eski edebiyatı da çoğunlukla dini niteliktedir; bu edebiyatın kitaplarının süslemesi, Kıpti ve Suriye örneklerinden türemiştir ve halka yönelik özelliktedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MATBAANIN ORTAYA ÇIKIŞI

I. Ağaç Oymacılar

Metin gereksinmesi uzun bir zaman sınırlı kalmış olmakla birlikte, elyazmalarının teker teker kopyalarının çıkarılması yeterli olmadığı için, daha pek erken bir tarihte, bunların yapımını hızlandırmanın yolları aranmaya başladı. Soruna ilk teknik çözümü ksilografi, yani ağaç oymacılığı (ağaç baskı bloklarıyla basım yöntemi -Ana Britannica Ansiklopedisi -ç.n.) getirdi. Bu yöntem, bir ağaç parçasını, telleri yönünde, bir deseni kabartı olarak bırakacak biçimde yontmaya dayanıyordu. Bundan sonra, kabartılı kısmın üzeri mürekkeplenir ve üzerine bir kağıt bastırıldıktan sonra da kağıdın öbür yüzüne fırça gibi bir şey sürtülürdü. Bu teknik ilkin Mısır'da daha 4. yüzyılda, Batı'da ise 12. ya da 13. yüzyıllarda kumaş üzerine baskı için kullanılmıştır. 9. ve 10. yüzyıllarda, Çinliler tarafından, kağıt üzerine basıma uyarlandı. Öte yandan Saône-et-Loire'da da, yaklaşık 1380'den kalma olduğu öne sürülen ve "Protat ağacı" adı verilen, üzeri kazı işli bir ağaç parçası bulunmuştur. Ağaç oymacılığı Bourgogne bölgesine, Rheinland'a, Hollanda'ya yayıldı; ve, belki de tezhipçilerin meslek alanına tecavüz etmemiş olmak için, özellikle manastırlarda uygulanıyordu. Bundan dolayı da, özellikle dinsel nitelikte yapıtlar ortaya koymuştur, ve ilk örnekleri de dinsel tasvirler oldu.

Bu dayanıksız nesnelerin pek çoğu kaybolmuştur. Mühafaza edilebilmiş olanlar ise, eski ciltlerin ya da sandık, çekmece gibi şeylerin kapak içlerine yapıştırılmış olanlardır. Avrupa'da 14. yüzyılda ortaya çıkan ve ilkin elle boyalı olan oyun kağıtları daha sonra ağaç üstüne gravürle yapıldı. İkinci bir aşamada ise, yapraklar sırtlarından birbirine yapıştırılarak kitapçıklar oluşturuldu. Bunlardan, günümüze 33 me-

tinlik yüz kadarı kalmıştır, ve en tanınmışları, bir “Apocalypsis”, “Ars moriendi” (İyi Ölmek Sanatı) ile bir “Biblia pauperum” (Yoksulların Kutsal Kitap’ı) ve bir “Speculum humanae salvationis”dir (İnsanın Selametinin Aynası). En eski ağaç oymacılığı kitapçıkları 1450 öncesi tarihli olabilir ve en yeni tarihli olanlar da basılı ilk kağıtlarla aynı yıllarda basılmış olanlardır ve her iki tekniğin karışımının ürünüdürler. İkinci, resimle aynı ağaca oyulmuş olan metin daha sonraları ayrı ağaca oyulmaya başlandı. Öyle ki, Latin dilbilgici Donatus’un küçük kitapları gibi sadece metin içermeye başladı. Tipografinin gelişmesi bu küçük kitapları ortadan kaldırdı, ama ağaç oymacılığının gelişmesini durdurmadı, ve ağaç üstüne gravür, daha uzun süre, basılı kitabın illüstrasyonunda kullanıldı.

II. Tipografinin Doğuşu

Ağaç oymacılığı kesin bir ilerlemeydi, ama uzun ve nazik bir çalışma gerektiriyordu. Metinlerin sayfa sayfa, harflerin teker teker oyulması gerekiyordu. Çözüm, yıpranmaya dayanıklı bir maddeden yapılmış ve istenildiği şekilde bir araya getirilebilen hareketli harflerin icat edilmesine dayanıyordu. Bu çözümü, metal ve kesinlikle birbirinin eşi harfleriyle tipografi getiriyordu. Harflerin kesinlikle birbirinin eşi olması gerekliydi, çünkü pek küçük bir fark bile girişimin başarısını engelleyecek nitelikteydi. Gutenberg’in en çok çaba ve zaman sarf etmesine, kuşkusuz, bu saptama neden olmuştu. Yöntem, çok sert bir kabarıklık ve metal zemin üzerine her tipografik işareti oymaya ve sonra da oyulan bu şekli daha yumuşak bir metal kalıpta çukur olarak elde ettikten sonra da, içine bir kurşun, kalay ve antimon alaşımı (antimon, özellikleri 15. yüzyıl başında keşfedilmiş olan bir metaldir) akıtmaya dayanmaktadır. Böylece, sadece kalıbın iç yüzeyiyle biçimlendirilmiş (harmanlama kolaylığı) ve çok sayıda üretilebilen metalik bir harf (sağlamlık) elde edildi.

İlkenin uygulanması olan, seri yapıma geçmek için, birçok gereksel önkoşul gerekliydi. İkinci de, uygun bir taban. Parşömen, baskıda kullanılmak bakımından, yeteri kadar düz de, esnek de değildi ve nispeten az bulunması kitap sayısının artmasına önemli ölçüde sınırlandıracak nitelikteydi.

Buna karşılık, Avrupa'da 12. yüzyılda ortaya çıkan kağıt, orada 14. yüzyıl içinde sıradan bir kullanım yaygınlığı kazandı ve böylece de tipografinin gelişmesini sağladı. Ağaç oymacılığında kullanılan ve basımcılıkta da yararlanılan araç, ilkel bir araçtı ve kağıdın iki yüzüne de baskı yapmayı sağlayamıyordu. Dolayısıyla, demek ki tipografinin kullanılmaya başlaması, aynı zamanda, yeterli bir mekanik baskı sağlayan bir yöntem bulunmasına da bağlıydı. Gutenberg'e örnek olmuş olan da, kuşkusuz, Ren bölgesi bağcılarının kullandıkları cendreydi. Gerekli son teknik koşul ise, metalik harfleri bulayabilecek ve kağıt üzerinde uygun izler bırakabilecek yağlı bir mürekkepti: ilk tipografik kitapların mürekkebinin siyahlığını yitirmeden kalmış olmasına karşılık, ağaçoymacılığı yoluyla basım yapanlarınsolmuştur.

Görüldüğü gibi, tipografinin bulunması pek çeşitli güçlüklerin ve uzun denemelerin sonucudur. Gutenberg, bu sonuca bütün bir yaşamın sonunda vardı, ve bu yaşam pek iyi bilinmemektedir. 14. yüzyılın son yıllarında Mainz'da doğan Johann Genfleisch, adına, oturduğu ev dolayısıyla "Zum Gutenberg" sözcüklerini ekledi. Kuyumcu bir aileden geliyordu ve loncalarla soyluları karşı karşıya getiren mücadeleler nedeniyle, 1428'de, yaşadığı yerden ayrılmak zorunda kaldı. Bazı arşiv belgelerinden ve mahkemelerdeki dava dosyalarından, 1434 ile 1444 arasında Strasbourg'da yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgelerden, ayrıca, kitap basımıyla ilişkili gibi görünen çeşitli işlerde ortakları olduğu anlaşılmaktadır, ve bu ortaklarından biri de bir kağıt yapım evi işletiyordu. 1448'de, Gutenberg'in yine Mainz'de olduğunu ve işlerine devam ettiğini görüyoruz. Orada, özellikle, zengin burjuva Johann Furst'tan olmak üzere, "kitaplar ortaya koymak" için, mürekkep, parşömen ve kağıt satın almak üzere borç aldı. 1455'te, Gutenberg, taahhütlerini yerine getirmediği gerekçesiyle, Fust tarafından dava edildi. Gutenberg bu davayı kaybetti ve elindeki gereçlerden oldu: Fust bu gereçleri onun elinden alarak, matbaayı çalıştırmak üzere, Gutenberg'in eski işçisi Peter Scheffer'le ortak oldu. Gutenberg'in de yeniden bir atölye kurarak, Mainz'da, ve belki, bu arada, Bamberg ya da Eltville'de de, ölünceye kadar basımcılık yaptığı sanılmaktadır. 1465'te Gutenberg'e, Mainz Başpiskoposu tarafından, (kuşkusuz matbaacı olarak

yapılmış) kişisel hizmetleri dolayısıyla soyluluk unvanı verildi, ve Gutenberg 3 Şubat günü öldü. Mainz'deki Fransisken kilisesinde olan mezarı çok zamandır kaybolmuştur.

Gutenberg'in yaptıkları, yaşamından da az bilinmektedir. Ona mal edilen basımların hiçbirinde adres ve tarih yoktur. Zaman zaman, bazı kitapların ona ait olduklarını ya da olmadıklarını öne süren uzmanların tartışmalarına girmeksizin, bu mal etmelerin, olası ile şüpheli arasında gidip geldiğini belirtmekle yetinelim. Geleneksel olarak, basılı kitapların ilki sayılan kitap, matbaanın ilk zamanlarının öbür Kutsal Kitaplar'ından ayırmak amacıyla, (sayfalarındaki satır sayısından ötürü) "42 satırlık" adıyla anılan bir "Kutsal Kitap"tır. Bu kitaptan, günümüze 49 adet ve bazı parçalar kalmıştır (ki bu da, eski bir matbua için yüksek bir orandır). Bunlardan birinde ise, basımının 1455 yılı içinde tamamlanmış olduğu sonucunu çıkarmayı sağlayan, el yazısıyla yazılmış bir not vardır. Yaklaşık 1.000 sayfalık olan, içinde 290 değişik harf ya da tipografik işaret bulunan ve kusursuz bir hazırlık, sayfa ve satır düzeni ortaya koyan bu kitap, kuşkusuz, daha basit deneme ve basımların sonucuydu. 1450 dolaylarında basılmış bazı küçük kitapları (Donatus) ya da tek tek yaprakları ("Gökbilimsel Takvim") bu kategori içinde saymak gerekir. Bazı başkaları ise, 42 satırlık "Kutsal Kitap"la çağdaş ya da daha sonraki tarihlidir. Bazı önemli kitaplar da Gutenberg'e mal edilmiştir: 1460'tan önce ve muhtemelen Bamberg'de basılmış olan 36 satırlık "Kutsal Kitap", 1460'ta Mainz'de basılmış olan, Balbi "Catholicon"u; kuşkusuz, Gutenberg'in ölümünden sonra basılmış olan "Konstanz Kilise Duaları Kitabı". Bu arada, Fust tarafından finanse edilen ve Schoeffer'in yönettiği atölye birçok kitap yayınlıyor, ve bu kitaplarda, o zamana kadar ilk olarak, basımı 14 Ağustos 1457 günü tamamlanmış olan ve hazırlanmasında Gutenberg'in çalıştığı sanılan "Mezamir Kitabı"nda, kitabın sonunda, basımcıların adları bildiriliyordu.

Gutenberg konusundaki bilgi eksiklikleri ve bazı eski belgelerde yapılan telmihler, matbaanın icadıyla ilgili çeşitli varsayımlara yol açtı. Kronolojik nedenler, bunlardan, Bruges'deki Johannes Brito ve Feltre'deki Panfilo Castaldi ile ilgili olanların yanlışlığını ortaya koymayı kolaylaştırmıştır. 15. yüzyıl basımcılarının soyundan gelen bazı kişiler de,

matbaanın icadını, haksız olarak, kendi atalarına mal ettiler: Mainz'da Schoeffer ya da Strasbourg'da Mentelin gibi. Gutenberg'in en sebatlı rakipleriyse Coster ile Waldvogel olmuştur. Öte yandan, bir yüzyılı aşkın bir zaman sonrasında ait metinlerde, matbaanın icadı, Coster lakaplı, Laurens Janszoon adlı bir Haarlem'liye mal edilmektedir. Böyle bir kimse, kuşkusuz, vardı, ama, anlaşılan, bu kimse, bu işi, ağaç oymacılığı yoluyla, ve belki de sanıldığından sonraki bir tarihte yapmıştır. Procope Waldvogel ise çağın belgeleri dolayısıyla bilinmektedir. Söz konusu belgelerden, Prag asıllı bu kuyumcunun 1444 ile 1446 arasında Avignon'da bulunduğu, bir "yapay olarak yazma sanatı" nı bildiği, bu sanatı öğretmek üzere beş kişiyle bir araya geldiği, tipografide kullanılan benzeyen metalografik (maden üzerine kazıyla ilgili) gereçlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. En azından altı kişinin bildiği ve gereçleri de bulunan bu tekniğin ürünleri ne olmuş, nereye gitmiştir, bugün nerededir? Avignon'daki, bazı belgelerde sözü edilen, İbrani harfleriyle yazılmış birtakım belgelere dayanan bazı kimseler, bu dildeki, orta Fransa kökenli Yahudi topluluklarına ait oldukları sanılan pek eski basımları, Waldvogel'in ya da ortaklarının etkinliğine bağlamaktadır. Bütün bunlar, son ve kesin çözüm, kararlardan yapılan uzun araştırmaların hazırlamış olduğunu, ve ağaç oymacıların başarılarının, kitapların çoğaltılması amacına dönük yöntemlerin başarılarının (ve aynı zamanda yetersizliklerinin de) kitapların çoğaltılmasına yönelik yöntemlerin iyileştirilmesini teşvik ettiği 1430-1450 döneminde araştırmaların çok olduğunu ortaya koymaktadır.

Gutenberg, o sırada var olan tekniklerden ne ölçüde esinlenmişti? Çinlilerin matbaayı çok erken bir tarihte tanıdıklarını, ama ne bu buluşun, ne de, hiçbir Batılı kaynaktan geçmeyen Koreliler'inkinin, insanlığın yaşamı bakımından fiili sonuçları olmamış olduğunun anlaşıldığını unutmamak gerekir. Ve nihayet, şayet matbaa Uzakdoğu'dan Avrupa'ya gelmiş olsaydı, öyle anlaşılıyor ki, kağıdın izlemiş olduğu yolu izleyerek gelecek ve Mainz'a değil Akdeniz havzasına varacaktı. Bu arada, ağaç oymacılığı, tipografinin doğrudan bir atası sayılmak istenmiştir. Büyük ağaç parçalarının kullanılmasının pek kolay olmadığı görülerek, bunların ayrı herfler olarak kesilmesi, sonra da bu harflerin, seri yapıma

elverişli daha dayanıklı bir maddeden yapılmasının düşünölmüş olduğu sanılmaktadır. Bununla birlikte, matbaa, bir ressam ya da heykeltci, oyun kağıtçı ya da ağaç yontucusu çevresinde değil, uzun bir süredir gravörcölük, metal alaşımı ve dökömcölük yapılan kuyumcularda doğmuştur ve tipografiyi bu teknikler ortaya çıkarmıştır. Zaten, Gutenberg, yaptığını daha ucuza mal etmek ve resmin başta gelen bir yeri olan ağaç oymaları çoğaltmak, ağaç oymaların sayısını artırmak değil, basılı yapıtların seğiminin de ortaya koyduğu gibi, elyazmalarını çoğaltmak amacını güdüyordu.

Matbaanın icadı, kitaba, (geniş anlamda) her edebî metin, özü bakımından, bir iletişime ve olabildiğince geniş bir yayılmaya yönelik olduğu ölçüde, bir bütönlük ve tamamlanma sağladı. Ama, nedenle sonucu da karıştırmamak gerekir. Nitelikim, çok zaman, költürün gelişmesinin ve gitgide artan bir kitap isteğinin, matbaanın icat edildiği o sırada icat edilmesini kaçınılmaz kılmış olduğu söylenmiştir. Bu hesapça, matbaanın, ünivörsitelerin gelişme döneminde ve entelektöel bakımdan en ileri öлке olan İtalya'da ortaya çıkması gerekirdi. Oysa, Ren bölgesinin, hiç de entelektöel bir merkez olmayan 3.000 nüfuslu bir kentinde, ve basılı ilk metinlerin gösterdiği gibi, henüz bir ortaçağ çevresi olan bir çevrede ortaya çıkmıştır. Ve, entelektöel bir itkinin değil, bir tekniğin, metal tekniğinin ileri durumunun sonucuydu. Matbaanın daha sonraki gelişmesi, başlangıç koşullarını unutturmamalıdır. Gutenberg, kitap yapımı için daha etkili bir yöntem bulmaktan başka bir şey düşünmüyordu ve icadının yol açağağı son derecede büyük sonuçları sezmemişti.

III. Matbaanın Yayılması

İlk matbaacıları çevreleyen giz havasına karşın, bu yeni icat çabuk duyuldu. VII. Charles'ın, daha 1458'de, bu konuda bilgi almak için Nicolas Jenson'u Mainz'a göndermiş olduğundan söz edildiğini bilmiyor muyuz? Gutenberg'in öldüğu 1468'de, matbaa birçok kentte kurulmuş durumdaydı: Mainz'da çalışan iki atölye vardı. Diğerleri ise, 1460'tan önce Strasbourg ve Bamberg'de, 1465'te Köln ve Subiaco'da, 1467'de Eltville ve Roma'da, 1468'de Augsburg'da kurulmuştu. 15. yüzyılın sonunda, matbaa 250'den çok Avrupa

kentine gitmiş durumdaydı: 1470'den önce on, 1470 ile 1479 arasında yüz kadar, 1480 ile, 1489 arasında doksan ve 1490 ile 1500 arasında kırk kadar.

Bu gelişmeden ilkin Almanya yararlandı: bu ülkede, 1480'den önce yirmi kadar kentte, 1501'den önceyse, özellikle de Ren ve Tuna bölgelerinde olmak üzere, daha başka kırk kadar kentte matbaa vardı. Buna, Alman İsviçre'sinden beş, Alsace'tanda dört kenti eklemek gerekir. Almanya'ya yakın ve arkaik basımların yapılmış olduğu ülke Hollanda'da, tipografi hızlı (1484'ten önce Hollanda'nın 19 kentinde basım yapılıyordu) ve yoğun (15. yüzyılda kuzeyde 13, güneyde 8 kent) bir gelişme ortaya koydu. Ve bu yeni teknik, Kuzey Almanya'daki merkezler yoluyla, 15. yüzyılda beş İskandinav kentine girdi.

İtalya, matbaayı doğuran ülke olmamıştı ama, matbaanın gelişmesine pek elverişli bir entelektüel yaşama ve ticari örgütlenmeye sahipti. 15. yüzyılda, İtalya'da (özellikle ülkenin orta ve kuzey kesiminde) basımcılık yapıldı. 1465'te, iki Alman basımcı, Sweynheym ile Pannartz, Subiaco'ya yerleştiler. İki yıl sonra da, baskı makinelerini Roma'ya naklettiler. Ama, o sıralarda, tipografi alanındaki başlıca merkez, 1469'da matbaanın girdiği Venedik'ti. 15. yüzyılda, 500 İtalyan basımcının 150'si orada çalıştı ve o dönemde İtalya'da yapılmış olan toplam 12.000 yayının 4500'ü Venedik'te gerçekleştirilmiştir.

15. yüzyılda, kırk kadar Fransız kenti ile İsviçre'nin Vaud kantonunun dört kentine basımcılar gelmiştir, ama sözün gerçek anlamında ancak üç büyük tipografi merkezi vardı: Paris (1470, Ulrich Gering, Michael Freiburger ve Martin Krantz), Lyon (1473, Guillaume Leroy) ve Rouen (1485, Guillaume Le Tailleur). Bunlardan başka, Toulouse (1476), Angers (1477), Cenevre (1478), Poitiers (1479), Caen (1480), Troyes (1483), Rennes ve Chambéry (1484), Besançon (1487), Grenoble ve Orléans (1490), Dijon (1491), Nantes (1493), Limoges (1495) ve Avignon'u (1497) de anmadan geçmemek gerekir.

15. yüzyılda İber Yarımadası'nın 32 kentinde basımcılık yapıldı. Tipografinin Barcelona'ya belki 1471'de, Segovia'ya ise, muhtemelen 1472'de Johann Parix tarafından, Heidelberg'den getirilmiş olduğu sanılmaktadır. Valencia, Zara-

goza, Sevilla, Tortosa, Lerida ve Salamanca'ya ise 1480'den önce geldi. Bu entelektüel ve dini merkezlerde yeterince geliştikten sonra da 1566'da Madrid tarafından kabul edildi.

İngiltere'de 15. yüzyılda az matbaa vardı. İlk İngilizce kitap, Avrupa anakarasında basılmıştır (1473'te Bruges'de). Tipografiyi Köln'de öğrenmiş ve Bruges'de kullanmış olan William Caxton onu 1476'da Westminster'e sokarak orada özellikle İngilizce kitaplar bastı. 15. yüzyılda, İngiltere'de, bu kentten başka sadece üç kentte basım yapılmıştır (Oxford, Londra ve Laint Albans. Zaten, İngiliz basımcılığı uzun süre Londra'da toplanmış olarak kaldı. Öyle ki, Oxford ve Cambridge'den başka hiçbir yerde atölye yoktu.

Matbaa, 15. yüzyılda orta Avrupa'da da yayıldı: Bohemya'ya (1476), Polonya'ya (1473), Macaristan'a (1473), Hırvatistan'a (1494) ve hatta Karadağ'a (1495) girdi. Doğu Avrupa'da yayılması daha sonraki bir tarihtedir. Transilvanya'da (Sibiu), 1563'te Moskova'da, 1727'de İstanbul'da ve 1821'de Yunanistan'da ortaya çıktı. Bu arada, İspanyol ve Portekiz'li kolonlar ve misyonerler matbaayı uzun bir süre önce, öbür anakaralara götürmüşlerdi. Bunlardan, kimileri onu 1539'da Mexico'ya, 1584'de Lima'ya, 1593'te Filipinler'e; kimileri de 1557'de Goa'ya, 1588'de Makao'ya, 1590'da Japonya'ya sokuyorlardı. Kuzey Amerika'da ilk atölye 1638'de Cambridge'de (Massachussetts) kuruldu.

IV. Matbanın Yayılma Etkenleri

Matbaayı ilk ve en çok yayan, onu icat eden Almanlar oldu. Gutenberg ve Schoeffer'in eski işçileri Zell ve Ruppel, matbaayı, birincisi Köln'e, diğeri Basel'e soktu. Hollanda, İtalya, Fransa, İspanya v.s.'nin başlıca kentlerine Alman tipograflar götürdü. 15. yüzyılın sonunda, tüm Avrupa'da çok sayıda Alman basımcı yerleşmiş durumdaydı. Ondan sonraki yüzyılda ise, Paris'e yerleşmiş olan Wechel'ler ya da Lyon'a yerleşmiş olan Gryphe'ler gibi büyük basımcılar Almanya'dan geleceklerdir.

Basımcıları şu ya da bu kente çeken, ve çok zaman da oraya yerleşmelerini sağlayan neydi? Her şeyden önce, metinler elde etmek ve bunları yaymak amacını güden ve bir

basım için gerekli giderleri karşılayabilecek kadar parası olan kişi ya da grupların eylemi.

Jean de Rohan ya da Jérôme Rodler gibi bilim ve sanat koruyucuları sayesinde, Bretagne'da Bréhan-Loudéac ya da Pfalz'da Simmern gibi küçük yerler, on iki kadar ilginç yayın üretebildiler. Basımcıları, çok zaman kilise adamları çektii. 43 kentte, basılan ilk kitap, dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili bir kitaptı. 80 başka kentteyse, basılan ilk kitap, yine, dinsel nitelikli bir yapıt oldu. Dolayısıyla, demek ki, matbaanın girdiği kentlerin yarısında, söz konusu olan, teologların işini kolaylaştırmak, ibadetin ve din adamları sınıfının gereksinmelerini karşılamak, inananların eğitilmesine yardımcı olmaktı. Hatta, bazı basımcılar, çalışmak için manastırlara çağrıldı (Cluny, Dijon) ve Sankt Gallen'de, Einsiedeln'de, uzun süre manastır matbaaları çalıştı. Hatta, Marienthal (1474), Brüksel (1475) ve Rostock'un (1476) ilk tipogralları olan Ortak Yaşam Kardeşleri Tarikatı rahiplerinkii gibi, keşişlerin kendileri de basımcı oldular. Öte yandan, o sıralar Avrupa'nın güneyinde çok iyi durumda olan Yahudi toplulukları üyeleri de, kısa zamanda, dinleri ve kültürlerini muhafaza etmelerini sağlayan metinleri çoğaltmak olanağı sağlayan matbaayla ilgilendiler. Ve daha 1446'da, Avignon'lu bir Yahudi, Waldvogel'den İbrani harfleri istiyordu, ve 1475 ile 1496 arasında, birçok İtalyan (Piove di Sacco, Reggio di Calabria, Soncino, Casalmaggiore, Barco), Portekiz (Far, Lizbon, Leiria) ve İspanyol basımında, ve 16. yüzyılda Fas'ta, Pakistan'ta, Mısır'da ve Türkiye'de de Yahudiler'in basımlarıyla ortaya çıktı.

Matbaa, ortaya çıktığı her yerde tutunamadı. Bir kente belirli bir iş için çağrılmış olan birçok basımcı, o işin sona ermesi ve yerel gereksinimlerin karşılanması üzerine, malzemeleriyle birlikte başka yerlere taşınarak oralarda iş yapmak zorunda kaldı. Neumeister'in ortaya koyduğu örnek, bu ilk basımcıların durumunun istikrarsızlığını göstermeye yeter: bu kimse, Gutenberg'le çalıştıktan sonra, Foligno'ya matbaayı getirdi; oradan, Mainz'a döndü; ardından, Albi'de çalıştı, ve onu pek fazla düşünmeksizin daha birçok kente de götürebilecek olan bir meslek yaşamına Lyon'da son verdi. Ayrıca, Brescia, Bolognave Lucca'da basımcılık yapmakla yetinmeyerek, tipografiyi Sienna, Nozzano ve Urbi-

no'ya götüren ilk kişi olan Köln'lü Heinrich'i de unutmamak gerekir! Bununla birlikte, 15. yüzyıl basımcılarının göçebeliği üzerinde daha fazla durmak gerekmez.

15. yüzyılda kitap üretimi özellikle, etkinlikleri, yeterli bir istemin, baskı makinelerinin düzenli bir çalışmasının sonucu olan yerleşik basımcılar tarafından sağlanıyordu. Tipografi atölyeleri, işte böylece, üniversite kentlerine yerleştiler. Bu konuda, Paris'teki durum bilinmektedir. 1470'te, Paris'in ilk mathasını, Sorbonne'un başrahibi, Alman asıllı Jean Heynlin ile, öğretmen ve hümanist Guillaume Fichet'nin girişimiyle, üç Alman tipograf, üniversite konutunda kurdular. Bundan dolayı da, ilkin, Latin harfleriyle, klasik metinler, Sallustius, Valerius Maximus, Cicero, Valla Laurentius v.b. basıldı. Ve daha 15. yüzyılda, üniversitesi olan kentlerin pek çoğu, etkinliklerini öğrenim gereksinmelerine uygun düşen teolojik, hukuki ya da tıbbi yayınlarla başlatan kendi baskı makinelerine sahip duruma geldiler.

Ama, üniversite müşterisi, her zaman, yeterli pazar sağlamıyordu. Bu yüzden, ilk Paris basımcıları, üç yıl sonra, Sorbonne'u terk ederek Saint-Jacques sokağına yerleşmek zorunda kaldılar ve orada, gotik harflerle, daha geniş bir müşteri topluluğuna yönelik kitaplar yayınlamaya başladılar. Aslında, basılı kitabın başlıca üretim ve dağıtım merkezleri Strasbourg, Venedik, Floransa, Lyon, Anvers, Rouen, Frankfurt kısa sürede büyük ticari pazarlar durumuna geldiler, ve Paris'i de aralarına bu niteliğiyle katmak gerekir. Bu büyük ticaret kentleri matbaaya üç elverişli koşul sunuyordu. Ve en başta da, daha geniş pazarlar; çünkü, herbiri, kitabın kendine daha çok ve çeşitli bir müşteri topluluğu bulabileceği daha yüksek bir nüfusa sahiptiler. Üniversite ve kolej (orta öğretim -ç.n.) dünyası klasik metinler, dilbilgisi kitapları, felsefe ve teoloji kitapları istiyordu; kiliselerin, rahip meclislerinin ve manastırların dinsel metinlere, kilise babalarının yaşam öyküleriyle ilgili kitaplara ve ruhani kitaplara gereksinmesi vardı; yüksek yargı organları ya da başka, medeni hukuk mahkemeleri, daha geniş bir burjuva ve tüccar topluluğu kazai içtihatlarla ve hukuk bilimiyle ilgili kitaplar, yurttaşlık hukuku kitapları ve gelenek-görenek derlemeleri kullanıyordu. Ve daha 15. yüzyılda, takvimler, almanaklar, şövalyelik romanları, halk diliyle dinsel roman-

lar, dua kitapları basılıyordu. Öte yandan, bir kitabın meydana getirilmesi ve kitap ticareti büyük miktarda para gerektiriyordu. Bu iş için gerekli sermaye ise, en çok, birer ticari merkez olan büyük kentlerde bulunabilirdi. Bu kentler, ayrıca, üretimin dağılımını da kolaylaştırıyordu. Çünkü, iletişimin kavşak noktalarında bulunan söz konusu kentler birer ticari dolaşım ağına sahiptiler ve yayıncılar mallarını pazara sürmek için bu ağdan yararlandılar. Bunların, Lyon, Cenevre, Leipzig ve Frankfurt gibi birçoğu panayır kentleriydi. Bu nedenle, kitap ticareti, buralarda yapılan Avrupa ölçüsündeki alışverişten yararlandı.

BEŞİNCİ BÖLÜM ORTAÇAĞ ELYAZMASINDAN ÇAĞDAŞ KİTABA

I. Kitabın Görünümü

İlk basımcılar kitabın elyazması kitap görünümünü muhafaza ettiler. Bunun nedeni, kimi zaman sanılmış olduğu gibi, müşteriyi aldatmak isteği değil, sadece, kitaba, bildiklerinden başka bir biçim düşünememeleriydi. Basılı kitabı, ilk örneğinden, yavaş yavaş uzaklaşmaya, yeni tekniğin zorunlulukları yöneltti, ve yaklaşık bir yüzyıllık bir evrim sonucunda, kitap, 1530-1550 yıllarına doğru, birkaç ayrıntı dışında, bugün de karşımızda olan görünümünü aldı. Dolayısıyla, basılı kitabın bu ilk yüzyılı üzerinde durmak uygun olacaktır. 1500 dahil, 1500 yılına kadar basılmış olan kitapları, Fransızcada, "incunable" (Latince, "incunabula", beşik'ten) adıyla anmak alışkanlık olmuştur. Bu bölme, kullanışlı olmasına karşılık, aynı derecede yapaydır. Çünkü, daha 15. yüzyılda, bazı kitapların çok modern bir görünümü olmasına karşılık, bazı başka kitaplar, 16. yüzyıldan çok önce, arkaik bir görünüme sahipti. Dolayısıyla, 1530 dolaylarındaki bir tarih, daha mantıklı bir bölme oluşturacaktır.

1. Harfler - İlk basımcılar, harflerini çizmek için, elyazmalarının yazısını örnek aldılar, hatta o yazıları aynen kopya ettiler: dini metinlerde ve dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili kitaplarda "gothique de forme" ("42 satırlık" ve "36 satırlık" "Kutsal Kitap"lar, 1457 tarihli "Mezamir Kitabı"), büyük incelemelerde "gothique de somme" yazısı (1460 tarihli "Catholicon"), halk dilindeki metinlerde "karma" denilen yazı türü ("ronde" ve "anglaise" adlarındaki yazı türlerinin karması -ç.n.) (Bruges'de Mansion. Paris'te Vêrard yayınları). Latin harfleri, caroline adı verilen küçük harfli yazının yeniden kullanılmasını sağladı. Bu harfler, klasikleri Şarلمان dönemi elyazmalarında yeniden keşfet-

miş olan hümanistler tarafından moda durumuna getirilmiştir. Bu harfler, 1465'ten başlayarak, basılı kitaplarda, Su-biaco ve Strasbourg'da aynı zamanda ortaya çıktı. İlk kulanımları klasik Latince metinler ve hümanistlerin yapıtlarıyla sınırlıyken, hukuki ve dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili kitapların basımında büyük bir direnmeyle karşılaştıktan sonra, gotik harflerin yerini ancak 1540 yıllarında aldılar. Ama yine de, gotik harfler Alman ülkelerinde, varlıklarını, karma denilen yazıyla, "forme" denilen yazıdan türemiş bir Flaman ve Hollanda metinleri gotik yazısı kökenli olan yazı, "Franktur"da sürdürdü ve Almanca metinler 20. yüzyıl başına kadar bu yazıyla basıldı. 15. yüzyılın en güzel Latin harfleri ise, Venedik'te yerleşmiş Fransız basımcı Nicolas Jenson'un kiler oldu. Bu harfler, birkaç yıl sonra, Aldo Manuzio'nun gerçekleştireceği harflere ve Claude Garamond'un Paris'te 1540'a doğru gerçekleştireceklerine esin kaynağı olacaktır. Aynı Manuzio, 1501'de Venedik'te, hümanistik küçük harften türemiş eğik bir Latin harfi olan "italik"i çizdirdi. Bu harf, metnin daha sık aralıklı olarak basılmasını sağlayacaktır. Aldo, böylece, kitap boyutlarının kısaltılmasını ve matbaacılığa el yazmaları döneminden kalma olan iri iki yapraklık forma ("in-folio") geleneğine son verilmesini sağlamış oluyordu. Günümüzde, bu harf türü artık tüm metin boyunca kullanılmamakta, ama, italik harften, bazı sözcükleri ya da bir metnin belirli bir bölümünü belirtmek için bugün de yararlanılmaktadır.

Kitabın tarihinde, el yazısını taklit amacını güden bazı başka denemeler de olmuştur. 16. yüzyılın ortasında, Lyon'a yerleşmiş olan, Robert Granjon adlı bir basımcı, zamanın işlek yazısından esinlenerek ve Erasmus'u örnek alarak, "incelik harfleri" adlı harfler yaptı. Bir yüzyıl sonraysa, Paris'li basımcı Pierre Moreau, zamanının el yazısını yansıtarak, "mali yazı"yla birçok kitap yayınladı.

İlk basımcılar, el yazmalarından, müstensihlerin zaman ve yerden kazanmak amacıyla kullandıkları birleştirme bağları ve kısaltmaları da aldılar. Oysa, biraz yer kaybetmek pahasına, ellerinde, dizgi işini kolaylaştıracak daha hafif harf kasası bulunması yararlarındaydı. Bu nedenle, 16. yüzyıl boyunca, kısaltmalar ve birleştirme bağları gitgide ortadan kalktı. Yine aynı nedenlerle, basımcılar sözcüklerin yazı-

ında basitleştirmelere giderek, böylece, yazının evrimi üzerinde etkili oldular.

2. Metin - İlk matbaanın metni de elyazmalarının gibi çok sıkı ve metni sadece bazı süslü harfleri ve satır başlarını gösteren işaretler keserdi, ve metin çok zaman iki sütuna dizilmiş olurdu. Metinde sık sık, açıklamalar yer alır, büyük harfli olan ana metnin tüm çevresinde, daha küçük basılmış bu açıklamalar bulunurdu. Bu, yapıtların, kendileri dolayısıyla olmaktan çok açıklamalarıyla tanındığı ortaçağın alışkanlıklarına pek uygundu. Ardından, yavaş yavaş, satırbaşları kendilerini belli etmeye başladı ve fazla tıkız sayfaların yoğunluğunu azaltarak okurun gözünü dinlendirdi.

Notlar, daha kısa olmaya başlayınca, sayfa kenarına, metnin yanına kondular. Bunlara, “çıkma” denir. Bu çeşit bir düzenleme, okurun metinle açıklamayı birlikte, bir bakışta görmesini sağlıyordu. 18. yüzyıldan itibaren, bu not ya da açıklamaların sayfanın alt kısmına konmasına alışıldı. Bu alışkanlık varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Bununla birlikte, günümüzde, bazı kitaplarda, notlar bölüm sonlarında, hatta kitabın sonunda verilmektedir. Bu, basımcının işini kolaylaştırıyorsa da, durum, okur için, böyle değildir. Çünkü, okur, her not ya da açıklamada, sürekli olarak sayfa çevirmek zorunda kalmakta, ve çok zaman da, artık usanarak bunu hiç yapmamaktadır. Kimi zamansa, eski, çıkma alışkanlığına dönülmekte, ama bu da sadece bölüm ve paragraf başlıkları konusunda yapılmaktadır.

3. Yapı - Günümüz kitabının biçimi hâlâ ilkçağ sonu “codex”ininkidir. Daha ortaçağda, kitap, “defter”lerden (ya da “forma”), yani kırılmış ve “toplanmış” (yani birleştirilmiş, bir araya getirilmiş) parşömen yapraklarından oluşuyordu. Basılı kitap da kağıdı aynı şekilde kullandı, ve “forma”sı, kağıdın formayı oluşturmak amacıyla geçirdiği kırılma sayısına bağlıdır. Örneğin, bir “in-folio”da (dört sayfalık, ya da iki yapraklık forma -ç.n.) kağıt bir bez kırılmıştır (yani katlanmış) ve her forma iki yapraklıdır. Buna karşılık, bir “in-quarto”da (“in-4°) iki kez kırılmıştır ve 4 yapraklıdır; bir “in-octavo”da (“in-8°) üç kez kırılmıştır ve her forma 8 yapraklıdır, v.s. Elyazmaları gibi, ilk matbuada da, ne sayfa ne de forma numarası vardı, ama yüzlerce nüsha basılmış birçok yapraktan oluştukları için, ciltçilere çalışmalarında yol

göstermek amacıyla bazı dayanak noktaları bulmak gerekliydi. Bu dayanak noktalara, hizalar,9 forma numaraları10 ve son-ilk l l sözcükler oldu.

“Hiza”, ciltçilerin yaprakları kırmasını ve formları istenilen sıraya uygun olarak harmanlamasını12 sağlıyordu. Zamanla, her formanın alfabenin bir harfiyle belirtilmesi ve bu harfin formaların yapraklarının alt köşesine basılması, ve onun yanında da, yaprakların birbirini izlediğini gösteren bir rakamın yer alması alışkanlık oldu. Bunlar, forma numaralarıdır. Bu numaralar, varlıklarını bugün de, daha basitleşmiş bir biçimde, her formanın birinci sayfasının alt köşesinde, çok zaman, solda, kitabın kısaltılmış adıyla birlikte yer alan bir rakam biçiminde sürdürmektedir. Sağda ise, kitabın kısa adı yer alır. Zamanla, ilkin roman rakamıyla, daha sonra ise Arap rakamıyla, her sayfanın numarası, o sayfanın sağ üst köşesine basılmaya başlandı. 15. yüzyıldan başlayarak, her sayfanın üst kısmına kitabın ya da bölümün kısa adı da konmaya başlandı. Bu uygulama bugün de sürmektedir.

İlk matbuanın da, elyazmaları gibi, başlığı yoktu. Başlıkları, metnin ilk sözcükleri, “incipit”13 belirlerdi. Bu “medeni hal” yokluğu, basımcılığın ilk zamanlarından kalma birçok yapıtın basıldığı tarihin ve yerin belirlenmesini güçleştirir. Ama, kısa bir süre sonra, kitabın sonuna, birkaç satırla, kitabın ve yazarının adının, basımın yapıldığı yere tarihin basımcının adının konmasına başlandı. Bu, (tamamlamak anlamına gelen Yunanca bir sözcükten gelen) “colophon”dur. Bu colophonun yanında, çok zaman, yayıncının markası, işareti yer alırdı. Söz konusu işaret ilkin pek basitti ve yayıncının gönderdiği balyaların üstüne çizdiği işaretin eşiydi. Metin, ilk yaprağın ön yüzünden başlardı. Bu sayfanın yıpranması kolay olduğu için, bazı dizgiciler basıma birini sayfanın arka yüzünden başladılar. Daha sonraya, yaprağın beyaz kalmış olan arka yüzüne, kitabın, bir ya da iki satıra indirilmiş adını basmaya başladılar. Ardından, başlığın altında beyaz kalmış olan boşluk, çok zaman basımcı ya da yayıncının damgası, işaretiyle doldurulmaya başlandı. Bu durumda, söz konusu damga, işaret, (firmanın alâmetinin kopyası olan) simgesel ve alegorik süslemelerle, bir reklam işlevi kazandı. Sonunda, illüstrasyon, işaret ya da

damgayla, yavaş yavaş, yayının yapıldığı yer, kitabı satan kitapçının adresi ve yayının yapıldığı tarih belirtilmeye başlandı. 15. yüzyılda, tüm öğeleriyle başlık sayfası yapılmaya başlanması, ancak 16. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaştı. Bu durumda da, "colophon" küçüldü ya da tümüyle ortadan kalktı. Günümüzdeki, "..... tarihinde’de basılmıştır" ibaresi onun yerini almıştır.

II. Kitabın İllüstrasyonu (Resim ve Desenlerle Süslenmesi)

İlk basılı kitap süslemeleri, el yazmasının süslemeleridir. Basımcılar, ilkin, süslü harfleri boyamak işini tezhipçilere bıraktılar, ve 16. yüzyılın başına kadar, bazı basılı kağıtlarda, minyatürler, çerçeveler varlığını sürdürdü. Basılı kitap kendi öz süslemesine sahip duruma gelince de, ressam ve tezhipçiler, kimi zaman, ahşabı renkle güzelleştirmek amacıyla, bu alana el attılar.

1. Ağaç Üstüne Gravür - Aslında, basımcılığın ilk zamanlarından kalma birçok yapıt süslemesiz kalmıştır. Basımcılar, işte bundan dolayı, üzeri kazılı ahşap kullanarak, yayınlarının süslemesini kendileri yaptılar. Üzeri kazı işli ahşaplar, girintili çıkıntılı oldukları için, formada, tipografik harflerle kolayca harmanlanıyorlardı. Böylece, metinlerle resimler aynı zamanda basılabiliyordu. Ve, Bamberg’de basımcılık yapan Albert Pfister, daha 1460’ta, yayınlarında bu birleşmeyi uyguluyordu. Böylece, basım yoluyla gerçekleştirilen süslemeler, gitgide, kitabın, tezhipçilerin süslemelerine alışık çeşitli yerlerine yayıldı: bunlar, süslü harfler, sayfa çerçeveleri, kitapların başında ve başlıca kısımlarındaki illüstrasyonlar, metnin içine serpiştirilmiş vinyetlerdi.¹⁴

Almanya’ya matbaanın icadından önce girmiş olan ağaç üstüne gravür, kısa sürede, basılı kitabın içinde de yer aldı. Daha 1476’da Venedik’te, ardından da, 1522’ye kadar, doğduğu kent olan Augsburg’da basımcılık yapan Erhard Ratdolt bu alanın bir öncüsü olmuştur. O dönemde, Alman kitap süslemeciliği, aynı zamanda hem ressam hem de gravürcü olan bazı dikkate değer sanatçıların katkılarından yararlandı. Bu kimselerin en önemlisi Albrecht Dürer’dir (1471-1528). Dürer’in en ünlü yapıtları "Apokalypsis", "İsa’nın Çilesi" ve "Meryem’in Yaşamı"dır. Dürer’in çağ-

daşları olan Hans Burgkmair, Urs Graf, Hans Baldung Gri-en, Hans Holbein birçok kitapta kullanılmış olan oymabaskı örneklerini bıraktılar. Ama, en çok beğenilen illüstrasyonlu kitaplar daha küçük çaptaki sanatçılara aittir: Erhard Reuwick ("Sanctorum peregrationum in montem in montem Sion opusculum", Mainz, 1486), Michail Wohlgemuth ("Weltchronik de Schedel", Nornberg, 1493), Hans Schoeufflein ("Theuerdank, Nürnberg, 1517), v.s.

Almanya'nın her yanına dağılmış durumdaki Almanların 15. yüzyılda Alman kitap süslemeciliğine damgalarını basmış olmalarına karşılık, bu konuda, her ülkeye özgü koşullar da etkili olmuştur. Bu arada, İspanya'da, kitap, Mağrip etkisinde kaldı. Sanat ve entelektüel yaşam zaten pek gelişmiş olan İtalya'da, kitap süslemesi kısa sürede özgün bir biçim kazandı. Alman oymabaskıcuları tarama çizgili ve yoğun ahşaplarını yerini, ilkçağ etkisinin ve klasik inceliğin izlerini taşıyan, daha çizgisel bir kitap süslemesi aldı. Bunun en iyi örneği, Francesco Colonna'nın 1499'da Venedik'te Aldo Manuce tarafından yayınlanan "Hypnerotomachia"sıdır.

İlk kitapların illüstrasyonu, ahşap üzerinde çalışmaya alışkın sanatçıların tekniklerinin de ürünüydü. Oyun kağıdı yapımcılarının biçemi, Torquemada'nın "Meditationes"inde (Roma, 1473) açıkça görülür. Aynı biçime Lyon kitapçılığında da rastlanmaktadır ("l'Abusé en court", "Quatre fils Aymon", 1480). Paris'te, basılı illüstrasyon daha sonraki bir tarihte yayıldı. Bunun nedeni, tezhipçi atölyelerinin o sıralarda hâlâ devam eden canlılığı olabilir. Daha ince yapımlı ve dış etkilerden kurtulmuş ağaç oymacılığı ürünleri Fransa'da kendini Jean Dupré, Guy Marchant ("Danse macabre", 1485), Pierre Le Rouge ("Merdes hystoires") tarafından, ve Antoine Vêrard ("Art de bien vivre et de bien mourir", 1492; "Chroniques de France", 1493) için yayınlanan kitaplarda ortaya koyar. Kitap üretiminin büyük bir bölümünü, dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili kitaplar, ve özellikle de, yarım yüzyıl boyunca Paris basımcılığının büyük başarısı olan dua kitapları oluşturmuştur. Bu kitapların tümü, ağaç üstüne gravür olarak işlenmiş önemli konularla süslüydü, ve yine, hemen hemen bütün sayfalarında, süsleme olarak çerçeve vardı.

2. Metal Üzerine Gravür - Basımcılar, üzerleri girintili çıkıntılı olarak oyulmuş metal levhalar kullanabildi ve bunları tipografik harflerle bir araya getirebildiler, ama, asıl, metal üstüne gravür, "oymabaskı"ydı. Bu yöntemde, oymabaskıcı, deseni, kazı kalemiyle, (genellikle bakırdan) bir metal levha üzerine çizerek doğrudan oyardı. Ama gravürü oymabaskı olarak yapmak için daha büyük bir baskı gerekliydi, çünkü mürekkep çukurdaydı. Dolayısıyla, gravürü, kahartıları mürekkeplenmiş basım harfleriyle bir aynı formada kullanmak olanağı yoktu. Böyle bir şey yapabilmek için, iki baskı yapmak gerekirdi ki bu da hem zaman kaybı hem de bazı teknik güçlükler demektir. Bundan dolayı, oymabaskıdan başlangıçta kitap basımında ancak pek nadiren yararlanıldı. Ama, 16. yüzyılın ikinci yarısında, bu yöntem, kitap basımına, kitap illüstrasyonuna ondan sonraki iki yüzyıl boyunca egemen olacak derecede yerleşti. Bu değişikliğin nedenleri nelerdir? Kitap yapımında hiçbir değişiklik olmadı ve iki baskı sorunu basımcıların karşısına çıkmayı sürdürecekti. Bunun üzerine, oymabaskı tekniği değişti. Daha önce, bakır levhalar kalıba dökülür, sonra bunların yüzeyleri tornada düzeltilir ya da şahmerdanla dövülürdü. Bakır levhaların kalınlığı birbirinden değişikti ve yüzeyleri düz değildi. Levhaların ince, son derecede düz olmasını ve yazı kalemine elverişli homojen bir yüzeye sahip olmasını sağlayan haddeleme, 16. yüzyılda icat edilmiştir.

III. Basılı Metinler

1. Üretim - 15. yüzyılda basılmış olan toplam kitap sayısı 30 ilâ 35.000, toplam nüsha sayısı ise 20 milyon kadar tahmin edilmektedir. O sıralar Avrupa'nın nüfusu 100 milyondan çok değildi. 16. yüzyılda ise, basılan toplam kitap sayısı 150 ilâ 200.000, toplam nüsha sayısı ise 200 milyon nüsha kadar oldu. Ve bu kitapların, 45.000'i Almanya'da, 26.000'i İngiltere'de, 3500'ü Polonya'da, 25.000'i Paris'te, 15.000'i Venedik'te, 13.000'i Lyon'da v.s. basılmıştı.

Bir basımda basılan kitap sayısı da aynı derecede belirsizdir. Yeni teknik, nüsha sayısını artırmayı sağlıyordu. Ekonomi de bunu salık veriyordu; çünkü, nüsha sayısını artırmak, kitabın hazırlanmasının gerektirdiği giderleri zama-

na yaymayı sağlıyordu. Ama, pazar olanakları ve rekabet, baskı sayısını sınırlandırıyordu. Satılan kitapların çok olması durumunda, yatırılan sermaye dondurulmuş oluyordu. Üstelik, bir kitap iyi satış yapınca, hemen, başka bir yayıncı tarafından sahtesi basılıyor, böylece, bir metnin çok satılması, kendini, yüksek tirajlarla değil de çeşitli basımlarla ortaya koymuş oluyordu. Gutenberg'in bastığı "Kutsal Kitap", kuşkusuz, 300 nüsha basılmıştı. Ama, 1480'den önceki birçok basımda 100 ya da 150 nüshayla yetinilmişti. Daha sonraları, bazı basımlar 1.000 hatta 2.000 nüshaya ulaştı. Ama, ortalama, zayıf olmayı sürdürüyordu: yüzyılın sonunda 400 ilâ 500 nüsha, 16. yüzyıl boyunca 600 ilâ 1200. 17. ve 18. yüzyıllarda ise, rekabetin büyük ve kağıdın pahalı olması dolayısıyla, baskı sayıları 2.000 nüshanın altında kalıyordu.

2. Metinler - Basılı ilk metinler, Gutenberg'in icadının bir ortaçağ olayı olduğunu ortaya koymaktadır: 15. yüzyılda, bunların dörtte üçü Latince olmayı sürdürüyordu ve yarısı da dini kitaplardı.

Örneğin, basılı kitapların ilki olan Kutsal Kitap 15. yüzyılda 130 kez basıldı ve 1465 ile 1520 arasında da Kutsal Kitap ve ilgili açıklamaların 1300 basımı yapıldı. Basımcılığın ilk zamanlarından kalma kitaplar arasında, dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili birçok kitap yer alır: 418 dua kitabı ve 73 gündüz ayini, 36 kilise duaları kitabı, v.s. 15. yüzyılda, matbaa, kilise doktorlarının başlıcalarının pek çok yapıtını bastı: Aziz Albertus Magnus'tan, basımcılığın ilk zamanlarından kalma olarak bilinen 205 basım; Aziz Bonaventura'dan 189 basım, Aziz Bernard'dan 174 basım, Aziz Augustinus'tan 187 basım, Floransa Başpiskoposu Aziz Antoninus'tan 136 basım, v.s. Bu arada da, inananların dindarlığını doyumaya yönelik bütün bir edebiyat ortaya çıktı: din kitapçıkları, tek tek ya da derleme olarak, azizlerin yaşamları, dua kitapları (1485 ile 1530 arasında 140 basım). Bu arada, birçok kentte, baskı makinelerinin çalışmalarına dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili ya da dinsel bir kitapla başlamış olduğunu belirtmeden geçmeyelim.

15. yüzyıl yayıncılığı ilkçağ edebiyatını biliyordu; ama, bu yayıncılıkta, en çok bilinen ortaçağ yazarlarının diğerlerinden önce gelen bir yeri vardı. Bu nedenle, en çok onlar is-

tinsah edilmiş, çevrilmiş ve uyarlanmıştır: Cicero'dan 332, Aristoteles'ten 165, Vergilius'tan 160, Aisopos'tan 135, Cato'dan 135, Ovidius'tan 125, Vegetius'tan 99, Boetius'tan 93, Sneca'dan 71 v.s. yayın. Dilbilgisi ders metinleri, ortaçağda yararlanılanlardı: Donatus'tan 365, Alexandre de Villedieu'den 300 basım. Hukuk kitapları, 15. yüzyıl basım üretiminin onda birini oluşturmaktadır: bunların pek çoğu gelenek-görenek kitabı, 200'ü kısmen ya da tamamen "Corpus juris civilis" (yurttaşlık hukuku -ç.n.) kitapları, birçoğu yorum ve özellikle de 15. yüzyıl İtalyan hukukçusu Bartolo di Sassoferrato'nun 200 kez basılmış olan yarımalarıdır. "Bilimsel" alan, basımcılığın ilk zamanlarının kitap üretiminin bir diğeri onda birini kapsar. Vincent de Beauvais'nin, Barthélémy de Glanville'in, Pierre de Crescens'in, Werner Rolevinck'in ortaçağ intihalleri çok başarılıydı, ama basımcılık kuramsal bilimin gelişmesinde pek rol oynamıyordu. Örneğin, Alberti'nin mimarlık ve Valturio'nun askerlik sanatı konusundaki kitaplarının yayınlanmasıyla daha çok yararlı oldu. Kitabın seslendiği topluluk, çoğunlukla, papaz adayları olduğu için, halk diliyle yazılmış metinler toplam üretimin dörtte birini bulmuyordu. Basılan kitapların çoğu çeviri, ve kâh ibadet ya da ahlak, kâh, o sırada yayınlanmış klasik (eski Yunan ve Roma çağına ait -ç.n.) kitaplardı. Özgün ya da çağdaş kitap azdı ve basılanlar da, ancak, başarısını sürdürmekte olan şövalyelik romanlarıydı.

Dolayısıyla, demek ki 15. yüzyıl yayıncıları ortaçağ düşüncesine umulmadık bir yayılım sağladılar. Ama, hangi ortaçağı aktarmışlardır? Herşeyi basmadılar ve ticari ölçütlere göre bir seçme yapmak durumunda kaldılar. Ürettiklerini piyasaya sürerek kâr sağlamak tasasında oldukları için, olabilecek en çok sayıda müşteriyi ilgilendirebilecek yapıtları arıyorlardı, ve yaptıkları seçme, ortaçağ düşüncesini, ancak, 15. yüzyıl insanının düşünce ve kaygılarını değiştiren prizmasının ötesinden ortaya koymaktadır.

İstatistiklerin karşısına, basımcılığın ilk yıllarının sonu olan kaçınılmaz 1500 tarihi çıkmaktadır. Kitabın sunuluşu bakımından kötü olan bu kopukluk, metinler bakımından da öyledir. Ortaçağ ile Rönesans arasına kronolojik bir sınır koymaya kalkışmak tehlikelidir. Bununla birlikte, kitap konusunda, bunlardan birinden diğeriine geçiş, kendini, yayın-

larda 1520 dolaylarında ortaya çıkan değişimler ve kopmalarla göstermektedir. Bu tarih, yeni kitaplar yerlerini aldıkları bir sırada, ortaçağ ve intihal nitelikli kitapların yayılmasına bir son veriyor gibi görünmektedir. Bu olayı açıklayabilmek pek kolay değildir. Sadece, hümanistlerin yazılarının bu tarihten itibaren yayılmaya başladığı görülebilir. Luther de, Roma'dan 1520 tarihinde koptu, ve bu kopma dolayısıyla, 10 Aralık tarihinde, alevler, papalık genelgesiyle birlikte bütün bir kilise hukuku kitapları yığnını da yok ediyordu.

IV. Hümanizm ve Kitap

Hümanizm 14. yüzyıl İtalya'sında ortaya çıkmış (Petrarca, Boccaccio), ve yine orada, Poggio, Aeneas Sylvius Piccolimini (II. Pius), Lorenzo Valla gibi kişilerden oluşan bir yazar ve derin bilgili kişiler topluluğuyla gelişmişti. İlkçağ edebiyatlarının yeniden canlandırılması, matbaada bu isteğini gerçekleştirebileceği seçkin bir araç bulmuş olan insanlığın başlıca kaygısıydı. Tipograflar, ortaçağın muhafaza etmiş olduğu klasik metinleri yaymışlardır, ama bu yazılar gözden geçirilmiştir. Hümanizm ise, elyazmaları arasında bir seçme yaptı ve metin eleştirisini icat etti; eski yorumların yerine Beroaldo'nun, Mancinelli'nin, Sabellico'nunkileri v.s. koydu. Aynı zaman içinde de, matbaa, bilgili halka hümanistlerin gün ışığına çıkardıkları eski metinleri tanıttı ve temel nitelikteki tüm Latince yapıtlar yayınlandı.

1453'te Türk istilasından kaçan Bizanslı bilgili kişiler İtalya'ya sığınmış ve oraya Yunanca'yı getirmişlerdi. Bundan dolayı, Yunan harfleri, basılı kitapta ilk olarak orada, önce alıntılarda, daha sonra da Yunanlı yazarların tüm yapıtlarının kendi dillerinde yayınlanmasıyla ortaya çıktı. Birkaç yıl sonra ise, Yunanca İtalya dışına yayıldı. Paris'te, Gilles de Gourmont Yunanca metinler basan ilk kişi oldu ve 1507 ile 1517 arasında 25 basım yaptı. Dilbilgisi ders kitapları ve klasik metinler çoğaldı, ve 1525'ten itibaren de, Yunanca öğrenmek gerçek bir imrenme vesilesi oldu. Hatta, bazı kimseler, Yunancanın yanına İbraniceyi de eklemek istediler; "homo trilinguis" ("üç dil bilen kişi" -ç.n.) olmak pek çok hümanistin ülküsüydü: Louvain'de "le Collège royal" Latince, Yunanca ve İbraniceyi öğrenimi için kurul-

muştur. İbrani harfleri de ilk olarak alıntılarda ortaya çıktı, ama baştan sona İbranice olarak basılmış kitapların pek çoğu, Yahudi basımcılar tarafından İsrail toplulukları için gerçekleştirilmiştir.

Klasik metinlerin yayılması, özgün metinlerle doymuş bir pazarı genişleterek ve ulusal dillerin gelişmesine uygun düşerek, çevirilerindeki bir artışla tamamlanıyordu. Krallar, klasiklerin Claude de Seyssel, Mellin de Saint-Gelais, Etienne Dolet, Clément Marot, Lazare ve Jean-Antoine de Baif Jacques Amyot gibi yetenekli yazarlar tarafından çevrilmesini teşvik ettiler. Çağcıl bir dilden diğerine çeviriler de vardır: bundan, özellikle, uzun süredir kendi dillerinde yazan İtalyan yazarlar, Patrarca, Boccacio yararlandılar.

Hümanizm en geniş etkiyi, eğitim ve öğretim alanında yaptı. Hümanistlerin ardından Protestanlar, her yerde Latin okullarını ve akademileri geliştirerek, öğrenime özel bir ilgi gösterdiler. Karşı Reform'un Katolikleri, ve özellikle de, 1550'den başlayarak, Katolik Avrupa'da bütün bir kolejer (orta öğretim kurumları -ç.n.) ağı kuran Cizvitler, onları taklit etmişlerdir. Hümanistlerin prensi Erasmus'ta (1469-1536), en çok başarı kazanmış olan, onun (basılmış olmakla birlikte), Kutsal Kitap'la ilgili yazıları ya da ahlakla ilgili incelemeleri değil, "Adagiorum Chiliades" (1500 ile 1560 arasında 160 basım), "Duplici copia verborum", "De Conscriptis epistolis", "Apophtegmata" gibi dilbilgisi ya da pedagojik yapıtlardır. Başarısı en uzun süreli olanı ise "Çocuklara Özgü ve Dürüst İncelik" adlı yapıtıdır.

Hümanizmin bilimsel alanda daha az etkisi oldu, çünkü hümanizmin ilkçağ yazarlarına bağlılığı araştırmanın gelişmesini engelliyordu. Dolayısıyla, 16. yüzyılda, matbaanın, yeni bilgiler elde etmeyi kolaylaştırmaktan çok, edinilmiş kavramları yaygınlaştırma yoluyla, eski önyargıların kökleşmesine katkısı oldu. Tarih kitapları, karşısında geniş bir okur kitlesi buldu; ama bu, daha çok, söylencesel tarihle ilgilenen bir okur kitlesiydi. Coğrafyada, yazılanların henüz pek azı Amerika'dan söz ederken, pek çoğu Ortadoğu'yla ve Kutsal Yerler'le* ilgiliydi. Tıpta, modernler, Vésale'den Fernel'e, yayımlandı, ama en baştaki yer, Hippokrates'e ve özellikle de Gallienus'a verildi; basımcılık, Gallienus'un ününü onayladı: 15. ve 16. yüzyıllarda, tüm yapıtlarının 19

kez basımı ve yapıtlarının 620 ayrı basımı. O dönemde, matbaa, en büyük hizmeti, resimli kitap yoluyla, tasviri bilimler alanında gerçekleştirdi: anatomi alanında, Vésale ve Charles Estienne'in büyük kitapları; botanik alanında, Brunfels ve Fuchs'un kitapları; zooloji alanında Gessner ve Belon'un kiler; mineraloji alanında Agricola'nın kiler, v.s.

Bütün bunlar, usta teknisyen ve iyi tüccar olmakla yetinmeyerek kafa işlerinde de yer almayı başarmış ve kendileri de mütebahhir, derin bilgili, olmayı başarmış kişiler sayesinde olanaklı kılınmıştır. Burada bu kişilere örnek olarak ancak bazı ayırt ettirici özellikteki kişilerin adları verilebilir.

Basel'de, Kilise Babaları'ndan doğru metinler vermeye çalışmış olan Jean Amerbach, Erasmus'un yayıncısı ve dostu Johannes Froben ve bu kente kitap dünyasında seçkin bir yer vermek amacıyla çaba göstermiş olan bütün bir basımcılar topluluğu. İtalya, hümanist yayıncılar bakımından zengin ve bunların en önemlisi de Aldo Manuzio idi. İlk öğretmen olan bu kimse 1494'te Venedik'te bir tipografi atölyesi açtı ve 1515'e kadar burada 150 kitap bastı. Yunanlı yazarlardan yayınlara ayrı bir özen gösteriyordu. Çevresinde, parlak bir derin bilgili kişiler ve Helenistler topluluğu oluşturmuştu. Bu topluluğa "Aldino Akademisi" adı verilmiştir.

Paris'te, Henri Estienne ilk Fransız hümanistlerini yayınladı. Oğlu Robert ise, gerçekleştirdiği, Kutsal Kitap'ın çeşitli yayınları ve çevirileri, ayrıca, sözlükçülük alanındaki önemli etkinliğiyle tanınır. Josse (ya da Jodocus) Badius, Simon de Colines, Michel Vascosan Latin klasiklerin metinlerini yaydılar.

Chrétien Wechel, Conrad Néobar, Guillaume Moral Yunanca yayınlarda uzmanlaştılar. Derin bilgili kişi ve usta zanaatçı Geoffroy Tory, "Champfleury" (1529) adlı yapıtında harfin yapılışı konusunda modern kuramlar geliştirdi. Bazı hümanistler ve bilim adamlarının, yapıtlarının daha iyi yayınlanmasını sağlamak amacıyla, kendilerinin yayıncı oldukları da görülmüştür:

Nürnberg'de, gökbilimci Regiomontanus; Ingolstadt'ta, matematiki Appianus, Ulm ve Basel'de, tarihçi ve teolog Sebastian Frank gibi. Mimar ve gravürcü Androuet Du Cerceau ise Paris'te kendi yapıtlarını kendisi yayınlamıştır.

V. Kitap ve Reform

6 Temmuz 1415 günü, Jan Hus Konstanz'da diri diri yakılıyordu. Bununla birlikte, onun reformcu fikirleri de kendisiyle birlikte ölmüyordu. Ama, bu fikirler, Bohemya'nın dar çerçevesini pek aşamadı. Bir yüzyıl sonra ise, Luther, Wittenberg'de, benzer fikirler geliştirdiği bir levha asıyor ve birkaç ay içinde bütün Almanya onu tanıyordu. Reform'un doğuşunun belirtisi olan, yoğun tartışmalarla dolu dört yıl boyunca, Luther'den, Latince, Almanca ve başka dillerde 800 basım yapıldı. Öyle ki, 1546'da, öldüğünde, kitaplarının, önemli tirajlarda, 3700 basımı yapılmıştı. Ayrıca, bunlara, yaptığı, Kutsal Kitap'ın çeşitli çevirilerini de eklemek gerekir. Böylece, Jan Hus'ün başaramadığı yerde Luther'in neden başarılı olduğunu görmüş oluyoruz. Kuşkusuz, aradan geçen zaman boyunca anlayışlar gelişmişti; ama, asıl önemli olan, Luther'in elinde, fikirlerini yaymak bakımından, Hus'ün sahip olmadığı bir araç bulunmasıydı: matbaa.

Fransa'da, yeni fikirlerin gelişmesini açıklayan üç neden vardır. Her şeyden önce, Erasmus, Lefèvre d'Étaples ve Meaux Topluluğu'nun etkisiyle hümanizmin yayılması; "Reform Öncesi" adı verilmiş olan dönem budur. İkinci olarak, kitapla ilgili mesleklerde Almanların varlığı gelir ki bu da Luther'ci yazıların Fransa'ya girmesini sağlayan yol olarak, biçilmiş kaftandı. Sapkın kitapların yayılmasına karşı fermanlarda çok zaman yabancı basımcı ve yayıncılar suçlanmıştır. Ve nihayet, Luther ile karşıtçıları karşı karşıya getiren anlaşmazlık 1519'da Sorbonne'un önüne getirildi, ve bu yargı kurulu, kararını ancak iki yıl sonra verdi. Bu iki yıl boyunca ise, bir yandan, Luther'in yapıtları her tarafa yayılırken, bir yandan da dikkatler Luther'in üzerine çekildi.

Luther'in, din sapkınlığı niteliğindeki bu yazdıkları, muhalefetle karşılandığı için, gizlice yayılıyordu. Dolayısıyla, demek ki, Luther'in yazdıklarının karşılaştığı baskı ve muhalefet onların üzerine dolaylı ama anlamlı bir ışık tutmaysaydı, bunların anlaşılması da güç olurdu. 18 Mart 1521 günü, I. François, yüksek yargı organını, Hıristiyanlık inancı ve Kutsal Kitap'la ilgili kitapların satışını denetlemeye çağırıyor; 13 Nisan 1598 günü ise, Nantes Fermanı, kitapların

teologlar tarafından denetlenmesini öngörüyor ve iftira ya da küçültme amacını güden yazıların yayılmasını yasaklıyordu. Bu iki tarih arasında, yüzyıl boyunca hep, tutuklamalar, aynı konuyla ilgili ferman ve kararnameleler, ve yalnız kitapların değil, onları basan, yayan, satan ve almış olanların da yakıldıkları odun yığınlarının ışıkları görüldü. Fransa gibi, din savaşlarından acı çekmiş olan, ve ikisi de büyük birer kitap üreticisi olan Almanya ile Hollanda konusunda da aynı gözlemde bulunulabilir. Sapkın kitabın cezalandırılması oralarda da çok erken bir tarihte başlamıştır.

Kitap dağılımını yalnız Katolik ülkelerde güçlükle karşılamıyordu. 1520'de, Luther, onu mahkum eden Papalık yazısını yakıyordu; ve bunu yaparken, anlamlı bir davranışla, aynı odunların üzerine bazı kilise hukuku kitapları da koydu. Böylece, etkisini gördüğümüz, ama aynı zamanda 16. yüzyılın ve dini sorunların sınırlarını aşacak olan geniş bir kitap yakma hareketini başlatmış oluyordu. Bu hareket, 16. yüzyılın ve dini sorunların sınırlarını aşacaktı; çünkü, fikirlere saldırmak için, işe hep, onların her zamanki ulaştırma aracı olan kitaba saldırıya geçmekle başlanır.

Yayınların denetimi, Katolik ülkelerde olduğu gibi, Protestan bölgelerde de kısa zamanda örgütlendi. Cenevre'de, Büyük Kurul'un izni olmadan basım yapmak yasaktı ve bu kurula aykırı davranışlar cezalandırılıyordu. Bu gerekçeyle, hapsedilenler, hatta 1557'de idam edilen basımcı Ducesne gibi, ölüme mahkum edilenler bile oldu. Protestan sansür yalnız "papacı" kitaplara yönelik değildi; Reform, kopmalara da karşı çıkmak zorunda ve bazı heterodoks¹⁵ fikirlerin yayılmasını önlemek durumunda kaldı. Örneğin, Nürnberg'de basımcı Hans Hergot, anabaptist¹⁶ yazılar yayınladığı için idam edildi. 1574'te ise, Dordrecht Sinod'u, Katolik ülkelerin kararlarınıninkinin benzeri sözcüklerle, "sapkın" kitaplara karşı önlemler alıyordu.

Başlıca Protestan kitap yayım merkezleri ilkin Almanya'daydı. Yüzyılın ikinci yarısında, 1541'de Calvin'in yerleştiği Cenevre bu alanda temel nitelikte bir rol oynadı. Cenevre'deki Fransız mülteci sayısı korkunçtu ve bunlar arasında Jean Crespin, Robert Estienne gibi kitapçı ve basımcılar vardı. Bu kimselerin en karakteristik olanı, Cenevre'de pek büyük bir yayım işyeri kurmuş olan Laurent de Nor-

mandie olmuştur. Bu kişi, 1569'da öldüğünde deposunda 35.000 kitabı vardı ve piyasadaki 50.000 cilt kitabın sağlayacağı gelire sahip durumdaydı. Böylece, kitap yoluyla, gerçek bir Calvin'ci propaganda bakanı rolü oynamıştır.

16. yüzyılın ikinci yarısında, gelişen Karşı Reform da kitabı propaganda aracı olarak kullandı. Bu dönemde, kitabın dağıldığı başlıca merkezler, hepsi de üniversite kenti olan Paris, Louvain, Köln ve Ingolstadt'dı. Bu hareketin en başta gelen siması ise, Cermen dünyasında çok büyük bir etkisi olan Aziz Petrus Canisius olmuştur. Onun kitaplarının pek çok basımı, çevirisi, uyarlaması yapıldı ve küçük katesizm kitabı bir yüzyılda 400 kezden çok basıldı.

VI. İnsanlar ve Kitaplar

1. Kitapla İlgili Meslekler - Yeni bir meslek olan matbaacılık, hemen, bir anda, önceden var olan bir çerçeve içinde yer almadı; yayılması, onu eski kitap meslekleriyle ilişkili duruma getirdi: müstensihler (o zamanlar, yazıcı deniyordu), tezhipçiler, gitgide, elyazmalarının yapımı ve dolaşımından basılı kitap ticaretine geçtiler. Oysa bu meslekler, en azından üniversite kentlerinde, belirli bir düzen içindeydi; üyeleri Üniversite'ye aitti, ve ilk basınıcılar buralara yerleştiklerinde, kolayca, üniversitenin koruması altına geçtiler. Ticaretlerinin yararının onları üniversite semtinde bir araya getirmesi ve içlerinden birçoğunun kitapla ilgili eski mesleklerden gelmeleri, bu durumu kolaylaştırdı. Öteki kentlerde, mesleğin icrası, başlangıçta, uysal olmayı gerektirdi; kitapçılar, eski yazarlar, ya da, kitap, sattıkları mallar arasında artık başta gelen bir yer tutmayan tuhafiyecilerdi. Ama, 16. yüzyılın ikinci yarısında, ekonomik bunalım, lonca arkadaşlarının hak iddiaları, rekabet, ve sahtelerin, taklitletin artması, kalfaları bir araya gelmek zorunda bıraktı, ve gitgide karmaşıklaşan yönetmeliklere uyulmasını, mesleki çıkarların savunulmasını sağlamak amacıyla, tüm Avrupa'da matbaacı loncaları kuruldu.

Başlangıçta, matbaacıyla kitapçı arasında kesin bir ayrım yoktu. Bazı kitapçıların bazı matbaacıları kendileri için çalıştırmalarının yanı sıra, bazı basınıcılar da imal ettikleri kitapları kendileri satıyor, ve meslektaşlarına verdikleri mal

karşılığında da, çok zaman, para değil de, dükkânlarında sattıkları kitapları alıyorlardı. Matbaa harflerinin dökümü ve ticaretini başlangıçta basımcıların kendileri yaptılar. Ciltçiler ise, uzun süre, bir matbaacının atölyesinde ya da bir kitapçının dükkânında çalışan basit işçiler olarak kaldılar. Bir tek mesleğin icrası o mesleği icra eden kimseyi yaşatmaya yetmeyen ikinci derecedeki kentlerde bu belirsizlik daha da büyüktü. Oralarda, kitapçı aynı zamanda, parşömen ve kağıt da satıyor, mürekkep imal ediyor, kitap ciltliyor ve kütükler hazırlıyordu.

Matbaacılığın başta gelen sorunu finansmandı. Malzemenin hazırlanması, hammaddenin satın alınması önemli miktarda para yatırmayı gerektiriyordu ve bu para üretilen malın satışının az ya da çok ağır olmasına göre geri geliyordu ki, Gutenberg'den başlamak üzere birçok matbaacının karşılaştığı parasal güçlüklerin nedeni de budur. Başarı, girişimin rizikosunu üstüne alan, hatta kimi zaman girişimi kendisi yapan bir sermaye sağlayıcının müdahalesine bağlıydı. Böylece, kitabı imal eden basımcının yanı sıra, ortaya yeni bir meslek, kitabın yapımını sübvansiyoncu eden ve satışını sağlayan yayıncılık mesleği çıktı.

Fust'un, daha sonra Schoeffer'in, Gutenberg'in yanındaki yeri buydu. Valence'teki ilk basım işlerini finanse etmiş olan Vitzlant'lar, Ravensburg'ta her çeşit ticaretle uğraşan bir ticari ortaklığın üyeleriydiler. 1473'te Lyon'a matbaayı sokansa, Barthélémy Buyer adlı zengin bir tacirdi. Bu kimse, o sırada kentte geçici bir süre için bulunan Liège'li bir matbaacıyı kullandı, ve ürettiklerini, kısa bir süre sonra, meslakdaşlarınıninkileri de satmak için Fransa'da birçok şube açtı. Antoine Vêrard, daha sonra da Jean Petit de Paris'te buna benzer bir rol oynadılar; 1493 ile 1530 arasında, Jean Petit, birçok basımcı çalıştırarak ve gerek masraflarda gerek satışta ortak olarak yaklaşık 1500 basım yaptı. O dönemde, tüm Avrupa'da büyük kitapçı aileleri çeşitli kentlerde işyerleri kuruyor ve işlerini sınırların ötesine yayıyorlardı. Örneğin, Floransa'daki Giunta'ların, Venedik ve Lyon'da da, işleri iyi giden büroları; İtalya, Fransa, Almanya ve İspanya'da depoları vardı. Augsburg'da kitapçı (1498-1522) Johann Rynmann ve Venedik'te kitapçı Alantsee kardeşler, Strasburg'tan Venedik'e birçok kentte basımcılar çalıştırı-

yorlardı. Kimi zaman, basım ve yayın aynı ellerde kalıyordu. Nürnberg'de 1473 ile 1513 arasında basımcılık yapmış olan Anton Koberger zamanının başta gelen yayıncılarından biriydi. Yaklaşık yüz kişi çalışan atölyesinde 24 baskı makinesi çalışıyordu. Koberger aynı zamanda başka basımcılar da çalıştırıyordu ve Avrupa'nın başlıca kentlerinde acenteleri vardı. Yaygın ilişkileri olan bu büyük yayıncılar çok zaman, kaçınılmaz olarak, en yüksek sayıda olmayı sürdüren daha az güçlü yayıncıların aracılığı oluyorlardı.

Matbaada çalışma koşulları ağırdı. İş, kasasının başında oturarak, daha sonra ise ayakta çalışan dizgiciyle, baskı makinesini kullanan basımcı işçi, formaları mürekkepleyen kişi, ve nihayet, çok zaman basımevinin sahibinden başkası olmayan musahhah arasında bölüşülmüş durumdaydı. İşgünü sabahın beşi ya da altısında başlar akşamın yedisi ya da sekizine kadar sürer, çalışmaya öğle yemeği için ancak bir saat ara verilirdi, ama çalışılmayan günler çoktu. Çalışma zahmetliydi: yerleşmiş kurallara göre, günde 2500 ya da daha fazla yaprak basılması gerekiyordu. Bir matbaada çalışabilmek için okuma bilmek, hatta Latince'ye pek yabancı olmamak gerekmesine karşılık, ücretler, daha az uzmanlaşmış işçilerinkinden pek yüksek değildi. Ve nihayet, işverenler, gıdadan ve kalfaların parasından tasarruf etmek amacıyla bazı şeyler yapmakta pek sıkılgan davranmıyorlardı. Buna karşılık, bu basımcı kalfaları büyük kentlerde çoktu ve ekipler halinde çalışmaya alışık oldukları için de birbirine bağlı topluluklar oluşturuyorlardı. 1539'la 1543 ve 1569'la 1573 arasında, iki kez, Paris'te ve Lyon'da, pek modern tutumlu grevler yaptılar; Anvers, Frankfurt ve Cenevre'de de buna benzer hareketler oldu. İstekler dört çeşitti: fiyat artışlarını karşılayabilmek için ücretlerin artması, işgününün kısaltılması, üretim miktarlarının düşürülmesi, kalfaların hemen hemen bedava bir el emeğinden yararlanmak amacıyla artırdıkları çıkar sayısının bir düzene bağlanması. Kalfalar, ancak bu son noktada, isteklerinin karşılandığı öne sürülebilecek bir sonuç elde ettiler.

2. Kitapla İlgili Mevzuat: Ayrıcalıklar ve Sansür - Bir meta olan basılı kitap, rekabete bağımlıydı ve kendini sahteciliğe karşı korumak için, kısa sürede, ayrıcalıklar sisteminin içine kapanmak zorunda kaldı. Fikir iletim aracı olması nedeniyle

le de, hemen, dini ve mülki yetkililerin sıkı bir denetim ve gözetimini üzerine çekti. Böylece, ticari korumadan fikirlerin denetlenmesine, bütün bir karmaşık ve tedirgin edici mevzuat, yayıncılık yaşamına üç yüzyıl boyunca köstek oldu.

Bir yayıncı, bir kitap yayınladığında, şayet satılacağından eminse, diğer yayıncıların da aynı metni yayınlamalarına engel olan hiçbir şey yoktu. Buna, intihal, aşırıtı denir. Bu yöntem girişimcileri felce uğrattıyordu. Yayıncıların yaptıkları basımlar çok satılmıyordu, çünkü, yayınların hazırlanması ve metinlerin düzeltilmesi gibi giderleri olmayan başka yayıncılar aynı malı daha ucuza pazara sürebiliyorlardı. Bundan dolayı, yayıncılar, kamu yetkililerinden, yayınladıkları kitabın başka biri tarafından yayınlanmasını belirli bir süre için yasaklayan bir "ayrıcılık" istediler. Ve daha 1479'da, Warzburg Piskoposu böyle bir ayrıcalık veriyor, ve 16. yüzyılın başında da ayrıcalıklar tüm Avrupa'da yayınları koruma altına alıyordu. Fransa'da XII. Louis döneminde ortaya çıkan bu ayrıcalıklar, krallık mühürdarlığı, yüksek yargı organı ya da daha alt dereceli adalet kurulları tarafından veriliyordu, ama, Moulins Kararnamesi'yle (1566), bu yetkiyi sadece kendi mühürdarlığına tanıdı. Bu sistem bazı sakıncalara yol açıyordu. İktidar, çok geniş ayrıcalıklar tanıyarak ya da bunların geçerliliğini sürgit uzatarak, kayırmak istediği bazı basımcı ve kitapçılar lehine tekeller yaratmış oluyordu. Üstelik, hiçbir uluslararası antlaşma var olmadığı için, tanınan ayrıcalıklar, verildikleri ülkenin sınırları dışında geçersizdi.

Kitapların iletildiği fikirler, kısa sürede, yetkilileri kaygılandırmaya başladı. Kilise, matbaanın gelmesini çok zaman desteklemiş olmakla birlikte, aynı zamanda da dini kurallara uygunluğun bekçisiydi ve sapkın fikirlerin yayılmasını önlemek göreviydi. Daha 1479'da, Köln Üniversitesi, Papa IV. Sixtus'tan, sapkın nitelikteki kitaplara karşı girişimde bulunmak yetkisi aldı. Benzer yetkiler, 1484'te Mainz'ta, 1487'de Valance'ta, 1491'de Venedik'te v.s.'de de tanındı. Reform'un gelişmesi bu denetimin yoğunlaşmasına yol açtı ve cismani iktidar bu işi ele aldı. İşte o zaman, ayrıcalık, ticari bir koruma olmakla yetinmeyerek, zorunlu duruma gelmiş olduğu için, denetim aracına dönüştü. Bu düzenlemenin sınırlı bir etkisi oldu. Yasak kitapların sayısı, artık

bunlarla ilgili kataloglar ("indeks"17) düzenlemeyi gerektirecek kadar çok arttı. Yasaklanan kitap sayısı artmayı 17. ve 18. yüzyıllarda da sürdürdü, ve tedirgin edici bir mevzuat bazı ülkelerde yayın yaşamını işlemez duruma getirirken, Hollanda gibi daha liberal rejimli bazı ülkelerdeki kitap üretimiye, onların zararına olarak, gelişti.

3. Yazarın Durumu - Kitaplarından düzenli ve normal geliri olan yazar kavramı, modern bir kavramdır. Ortaçağda, isteyen istediği elyazmasını kopya edebilir ve bunu canı istediği kadar yapabiliirdi. Başlangıç döneminde, matbaa, esas olarak, eski metinler yayınlıyor ve derin bilgili kişilerin hizmetlerinden ancak, yayınlanacak elyazmalarının seçimi ve metinlerin düzeltmeleri için yararlanıyordu. Matbaanın gelişmesi ve yayılmasından sonraysa, ilk kez yayınlanan metin sayısı azaldı ve yayıncılar yeni metinler aramaya başladılar. Bu arada da, matbaanın, yapıtlarına sağlayacağı yayılmanın bilincinde olan yazarlar, yayıncılara gitgide daha çok, basılacak yazı getiriyorlardı.

Bunlardan bazılarının karşılığında bir şey beklemeden, sırf şan olsun diye yazmalarına karşılık, birçoğuna da, basılan kitaplarından birkaç nüsha veriliyor, ve onlar da, bunu, çeşitli biçimlerde, yani ya satarak, ya da, çok zaman, kendilerine nasıl teşekkür edeceklerini çok iyi bilen dostları ve koruyucularına armağan ederek kuruşlandırıyorlardı. Erasmus, işte böyle refaha kavuştu. Bilim ve sanat koruyuculuğuna bel bağlamak alışkanlığı, ayrıca, yazarları, yapıtlarının başına övgülü ithaf yazıları koymaya da yöneltti. Ve, tabii ki, kitaplar kendilerine sunulan büyük kişiler de onlara bunun karşılığını ödüyorlardı. Daha 16. yüzyıldan başlayarak, yayıncılar yazarlara para ödemeye başladılar, ama yazarlar yapıtlarını yayıncılara satma alışkanlığını ancak 17. yüzyılda kazandı. Ama yine de, yüksek miktarda paralar ödendiği azdı ve yazarlar övgülü sunma yazılarının kendilerine sağlayacağını umdukları yararları yetinmeyi sürdürdüler. "Cinna"nın satışı Corneille'e 2.000 ekü getirdi. Yazarlar, basılacak olan metinlerini satarken götürü bir para alıyor ve metnin daha sonra sağladıklarından yararlanamıyorlardı. Çünkü, telif hakkı henüz yoktu.

Başlangıcı İngiltere yaptı. Daha 1667'de, Milton, "Kayıp Cennet"ini satıyor, ve yayıncısı, kitabın yeniden basılması

durumunda, ona, ilk basımda aldığı para kadar bedel ödeyeceğini vaat ediyordu. 1710'da, sorun, hukuksal düzeyde sonuca bağlandı ve "copyright" (çoğaltma hakkı), artık yarıncıya değil, yazara verildi ve böylece de yazar yapıtının sahibi durumuna gelmiş oldu. Fransa'da, 18. yüzyıl boyunca, konuyla ilgili bir yergi yazıları ve davalar dönemi geçirildikten sonra, ortaya nihayet bir öğreti çıktı. 1777 ve 1778 sayılı kararnameler, yazarların yapıtları üzerindeki mülkiyet haklarını kabul eder nitelikteydi. Bu önlemler, bugünkü mevzuatın temellerini atan Sözleşme'yle (19-24 Temmuz tarihli kararnameler) tamamlandı. 14 Temmuz 1866 tarihli Yasa, yapıtın mülkiyetinin yazarın ölümünden sonra 50 yıllık bir süre için yazarın mirasçılara ait olduğu, ondan sonra da kamunun malı olduğu yolundadır. Bu süreye, iki dünya savaşının süresi kadar yıl eklenmiştir. Tüm Avrupa'da, buna benzer yasalar telif haklarını tanımlamaktadır. Böylece, yazarlar, emeklerinden maddi bir yarar sağlama ve yapıtlarının sahibi olma hakkını kabul ettirerek, yavaşyavaş, yazarlık mesleğini oluşturmuş oldular. Telif hakkının uluslararası korunması ancak, 1971'de Paris'te gözden geçirilen 1886 Bern ve 1952 Cenevre sözleşmeleriyle gerçekleştirildi.

4. Kitap ve Okurları - Kitabın maddi olarak incelenmesi, hakkında sadece eksik bir bilgi sağlar, çünkü kitap tüm anlamını ancak okurlarının elinde kazanır ve kendine özgü erekliliğine ancak okurlarının elinde ulaşır. Bu son aşamanın kavranılması güçtür. Örneğin, konuyla ilgili en iyi kaynaklardan biri olan, ölümden sonraki mal sayımlarının yorumu nazik bir işti, çünkü bu sayımları yapanların entelektüel kaygıları yoktu ve sayımını yaptıkları eşyanın ticari değerini göz önünde tutmuyorlardı. Bu tutum, en değerli kitaplarını gümüş eşya ve mücevheratla yan yana koyan özel kişilerin tutumunda görülüyordu. Söz konusu tutum bugün de kaybolmuş değildir; güzel bir kitabı bir yatırım değeri sayanların yanı sıra, kitabın illüstrasyonunu (resim ve desenlerle süslü olmasını -ç.n.), cildini, az bulunurluğunu metninden değerli sayan bazı kitapseverlerin bugünkü tutumu da budur.

Basılı kitapların sayısının artması, 16. yüzyılda, bunların satıldıkları yerlerin sayısının da artması sonucunu doğurdu. Elyazması kitaplar zamanında az rastlanan kitapçılar çoğal-

di. Hatta, 1550'den sonra, ucuz dua kitapları ve heyecan verici haberler veren ya da olağanüstü olaylar anlatan birkaç sayfalık kitaplar görüldü ki bu da kitabın yaygınlaşmasının, halka yayılmasının kendine özgü bir belirtisidir.

İnsanlar okuma bildikleri ya da kitaba gereksinme duydukları için, matbuanın başta gelen müşterisi, elyazmasının olmayı sürdürüyordu. Ama, matbaa, bu müşteriye daha çok sayıda kitap edinmek olanağını sağladı ve kütüphaneler genişledi ve çeşit bakımından daha zengin duruma geldi. Öte yandan, kitabın yaygınlaşması, okurunun yaygınlaşmasına da yol açtı. Ticaret burjuvazisine giren kitap burada kendini din kitapçıları, kahramanlık romanları, vakayinameler, halk hekimliğiyle ilgili metinler biçiminde gösterdi. Zanaatçıların kitapla ilişkisi, konularıyla ilgili uygulamalar dolayısıyla başladı; kuyumcuların, vitraycılarının, boyacıların, sandıkçıların, marangozların, duvarcıların, silahçıların, örnek kitapçıları, ama aynı zamanda da, aynı işe yarayan resimli bazı başka kitapları vardı. Ve nihayet, kitap halk katmanlarına, yayılmamışsa da, en azından sokulmuştur.

Dua kitabı, bu durumun eksiksiz bir örneğidir. Bu kitaplara, hali vakti yerinde olanlarda gösterişli bir biçimde ve birkaç tane, sıradan insanların evindeyse, semtin tuhafiyecisinden birkaç kuruşa alınmış bir tane olmak üzere, her yerde rastlanırdı. 1533'te Paris'te basılmış bir dua kitabında, basımcı, "harflerin bilgili kişiye sağladığı kavrayışlılığı resmin cahillere ve sıradan kişilere" verdiğini anlatmakta ve illüstrasyonla (resim ve desenlerle, süslemeyle -ç.n.), "harfleri bilmeyenlerin, olup bitenlerin gizini okuyabildikleri" görüşünü öne sürmektedir. Yarım yüzyıl sonraysa, Paris'li avukat Simon Marion da, bu kitapların başarısının, "okuma bilmeyenlerden, sonsuz sayıda kişinin dua kitapsız olmak uygunsuzluğuna önem vermeleri" olacağını saptıyordu. Böylece, bu iki tanıklığa bakılırsa, kitap, dua kitapları yoluyla, okuması yazması olmayanlara kadar girmeyi başarmıştı.

Eski gravürlerde, kitap, dikine, kürsülere, ya da yatık olarak etajerlere konmuş durumda görülür. Kitapların çoğalması, bu konuda bir tutum değişikliğine yol açtı. Kitap, daha çok yer gerektirdi ve daha akılcı bir biçimde, yani bugünkü gibi yerleştirilmesi gerekli oldu. 16. yüzyılın son yirmi beş yılında kitapların sırtına adlarının konmasından anladı-

ğımıza göre, bu, o tarihte cereyan ediyordu. Kitaplıkların gelişmesi, aynı zamanda, kitap sahiplerini, kitaplarını “ex-libris”lerle kişiselleştirmeye yöneltti. “Ex-dono” ise, bir kitabın üzerine onu birine armağan eden kimse tarafından yazılan yazıdır. Armağan eden kişi kitabın yazarıysa, o zaman buna “sunu” ya da “ithaf” denir. Bu belirtilerin, ünlü kişiler tarafından konulmuş olmaları durumunda, bunun söz konusu kitaplara özel bir değer kazandırmasının yanı sıra, ayrıca, tümünün de, belge olarak, kesin bir değeri vardır; bunlar onu taşıyan kitapların “yaşamı” konusunda bilgi verirler; bundan dolayı da, silinmemeleri, yok edilmemeleri gerekir.

Kitaplıkların genel gelişmesinin yanı sıra, toplulukların kitaplıklarının durumu da zamanla değişti. Tam örgütlü büyük manastırların kitaplıkları dini karışıklıklardan zarar gördü. Ama, Reform’un yalnız yıkıcı etkisi olmamıştır. Almanya’da, dinden bağımsızlaştırılan pek çok manastır kitaplığı, belediye kitaplıklarının çekirdeğini oluşturmuş ya da üniversite kitaplıklarını zenginleştirmiştir. İçinde bulunulan zamanın ya da geleceğin araştırmacıları için, geçmişin zenginliklerini muhafaza eden, kamuya açık büyük kitaplıkların kökeni, çok zaman, Rönesans dönemindeki girişimlere dayanır. Milli Kütüphane’mizin çekirdeğini, XII. Louis ile I. François’nun, Fontainebleau’da bir araya getirilmiş olan kitapları oluşturmuştur. II. Felipe, 1563’te kurduğu Escorial manastırını zengin bir kitaplıkla donattı. 1571’de ise, Medici’ler Floransa halkının okumuşlarına Medici-Lorenzo Kitaplığı’nı açıyorlardı. Roma’daki Vatikan kitaplığı, Venedik’te San Marco Meydanı yakınındaki kütüphane, Oxford ve Cambridge v.s. üniversitelerinin kütüphaneleri de aynı dönemde gelişti. Rönesans’ın hümanistleri, derin bilgili kişileri ve bilginleri tarafından toplanan elyazması ve matbua derlemeleri, çok zaman, sonunda, büyük kütüphanelerin kitapları arasına katılarak onları zenginleştirmiştir. Bunlardan, Sélestat’daki Rhénanus derlemesi gibi bazılarıysa özel vakıfları zenginleştirdi.

ALTINCI BÖLÜM KARŞI REFORM'DAN AYDINLANMA YÜZYILINA KİTAP

I. Yayın İşinin Yeni Koşulları

Basılı kitabın ilk yüzyılı üzerinde durmak gerekir. Basılı kitabın o sırada aldığı biçim o zamandan beri pek değişmemiş, ve basılı kitabın o sırada sahip olduğu alıcı topluluğu da 18. yüzyılın sonuna doğru pek az genişlemiştir. Bununla birlikte, kitabın evrimi, genel tarihin geçirdiği değişikliklere eşlik ettiği gibi, dini ve yurttaşlar arasındaki karışıklıkların ve 16. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'ya yayılan ekonomik bunalımın yansımalarından da etkilenmiştir. Besin maddeleri fiyatlarının pahalılaşması, kitap endüstrisini, etkilediği gibi, buna bazı başka etkenler de eklendi. Kağıt isteminin artmasına karşılık, kağıdın hammaddesi aynı oranda artmadığı için, kağıt fiyatı arttı. Basılı kitaplar, bir yüzyıldan beri, yayılması matbaanın ilerlemelerini izlememiş olan pazarı kalabalıklaştırdığı için, yayıncılar, çok erken bir tarihte, elden düşme kitabın rekabetiyle karşı karşıya kaldılar. Ve nihayet, meslek de, kesin bir biçimde, değerinden yitiriyordu. Kitap ticareti işine herkes el atıyordu. Büyük hümanist basımcılar dönemi artık kapanmıştı. Bu güçlükler karşısında, kitapla ilgili meslekler, kapitalist bir yapıya sahip duruma geldi, dar bir düzenleme sistemi içine kapandı ve çıkarlarını savunmak, rekabetleri ortadan kaldırmak, mesleğin icrasını ve mesleğe girişi denetim altına alabilmek amacıyla birleşti. Böylece, Paris'te, bir kitapçılar, basımcılar ve ciltçiler loncası kuruldu. Bu loncanın kuralları 1618-1619'da belirlenmiştir. Başındaki, her yıl yeniden seçilen sendik (temsilci -ç.n.) ve birçok yardımcıya, kısa bir süre sonra, meslekdaşlarının basıtlıkları, sattıkları ve aldıklarını denetleme tekeli verildi. Krallık kısa bir süre sonra, bu loncaı bir denetleme aracı durumuna getirmiştir. Bu arada, Avrupa'nın başlıca tipografi merkezlerinde de bu gibi topluluklar ortaya çıkıyordu.

1545 ile 1563 arasında cereyan eden Trento Konsili "Karşı Reform" dönemini başlattı. Bu hareket, dini kitabın hâlâ onca yer işgal ettiği yayın yaşamının gelişmesi üzerinde etki yapmaksızın kalamazdı.

Konsil, bu açıdan son derecede önemli birçok karar aldı. Kutsal Kitap konusunda, Vulgata, 19 gözden geçirilerek 1590'da yayınlanan Kutsal Kitap'ın asıl metnidir ve V. Sixtus bu metni izin verilen tek metin olarak ilan etti. Kutsal Kitap'ın Katolikler tarafından yapılmış tüm yayınları kaynak olarak onu göstereceklerdi. Dini törenlerin usul ve sırasıyla ilgili alandaysa, din kitapları ayıklandı ve Roma Kilisesi'nin ayin usulünün her yerde kabul edilmesi kararlaştırıldı. Bilimsel alanda, Konsil, Protestan'ların saldırılarına karşı koyabilmek için, dinle ilgili derin bilgi, Kilise Babaları'nın yaşamöyküleri ve din adamları sınıfının tarihiyle ilgili çalışmaları teşvik etti. Kilise hukuku alanında, Papa V. Pius, 1565'te, bir "Index librorum prohibitorum", Katolik Kilisesi tarafından yasaklanmış kitaplar listesi ilan etti. Bu liste çok zaman yenden ilan edildikten ve 1948'e kadar tamamlandıktan sonra 1966'ya kadar yürürlükte kalmıştır. Konsil, aynı zamanda, kitapların dini açıdan denetlenmesi konusunda kurallar ortaya koydu ve her elyazmasının yayınlanmadan önce mahal- lin piskoposu tarafından onaylanmasını karar altına aldı. Katolik kitaplarda bugün de görülen "Nihil obstat" ("Hiçbir engel yoktur") ve "Imprimatur"un ("Basıla") kökeni buna dayanır. Roma'da, IV. Pius, Kutsal Kitap'ın, Kilise Babaları'nın yapıtlarının, Trento Konsili kararnameleleri ve din kitaplarının resmi basımları için, Roma Halkının Basımevi'ni (daha sonra adı "Vatikan Basımevi" olmuştur) kurdu ve yönetimini 1561'de Paolo Manuzio'ya verdi. Hatta, Roma'daki uygulamaya göre, dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili kitapların basımının sağlayacağı pek yüksek geliri de ona bırakmak istedi, ama Fransa Kralı ile İspanya Kralı'nın itirazı üzerine, bu ayrıcalıktan Anvers'de Plantin-Moretus'larla Paris'li bir kitapçılar ortaklığının ortaklaşa yararlanmalarına karar verildi. Kilise Babaları'nın yapıtlarının yayınları da benzeri tekellere yol açtı. Aslında, bu gibi yayınların genişliği ve giderleri birçok kitapçının bir araya gelmesini ve ayrıcalıklarla korunmasını gerektiriyordu. 1622'de Roma'da XV. Gregorius tarafından, Hıristiyanlık inancının savunulması, uzak yerlerdeki misyonerlik etkinliklerinin artırılması ve Do-

ğu Kiliseleri ile birleşme olanakları aranması amacıyla, Katolik İman Yayma Cemaati kuruldu. Ve 1626'da, bu Cemaat'in hizmetine, birden çok dilde basım yapabilen bir basımevi verildi. Bu basımevi 1907'ye kadar etkinlik göstermiş ve en değişik dillerde en çeşitli harflerle birçok filoloji, dinsel törenlerin usul ve sırası, Kilise Babaları'nın yaşamöyküsü ve gezi anlatısı kitabı basmıştır.

II. Avrupa'da Yayıncılığın Gelişmesi

I. Almanya - Bir önceki dönemin büyük tipografi merkezleri zamanla geriledi. Başlıca merkezler yine Köln, Frankfurt ve Leipzig'di. Köln'de, 18. yüzyılda, 75 basımcı olduğunu biliyoruz. Üniversitesi, Cizvit Koleji, Birleşik Eyalctler ve Protestan Alman bölgelerinden gelmiş göçmenleriyle, bu kent, Karşı Reform'un büyük bir yayın merkezi oldu. Ama, kitap hareketlerinin en büyük etkinliği, panayırların 1560-1570 yıllarından beri bütün Avrupa'dan kitapçıları çektiği Frankfurt'ta görüldü. Trampaya ve üretim artışına dayanan bir kitap ticareti bu çeşitten toplaşmaları zorunlu kılıyordu. Frankfurt'a yazarlar da geliyor, ve bu durum, kente, 1574'te bu panayırları anlatan Henri Estienne'in deyişiyle, bir "yeni Atina" görünümü kazandırıyor. Ama Otuz yıl Savaşları'nın ulaşımı güvenliksiz kılması, kitapçıları, bu belirli aralıklarla yaptıkları toplantılardan vazgeçmek zorunda bıraktı. Onların yerini, ilk kitap kataloğu 1595'te yayınlanmış olan Leipzig panayırları aldı. Leipzig'de, 1675'e doğru, kitap ticareti Frankfurt'unkini geçmiş ve 18. yüzyılda çok gelişmiştir, ama bu kentin yerinin doğuda bulunması, burayı ancak, Frankfurt'tan küçük bir kitap merkezi durumuna getiriyordu. Otuz yıl Savaşları Almanya'daki kitap üretimine zarar verdi. Yüzyılın başında yılda ortalama 1600 kitap olan bu üretim 660'a düştü ve o miktarı yeniden ancak 18. yüzyılın yarısında buldu. Aynı olumsuz etki kendini kitap kalitesinde de gösterdi. O dönemde Almanya'da basılmış olan bir kitap, eskimiş, yıpranmış harflerin tutamaması nedeniyle, çıkan mürekkebin büyük bir kısmını emmiş olan kötü kağıdından tanınıyordu. Ayrıca, yine Otuz yıl Savaşları nedeniyle, birçok kütüphane yıkılmış, savaş ganimeti olarak ele geçirilen bazı başka kütüphanelerse el değiştirmiş, ve kitapları, Vatikan'ın kiler gibi, yabancı varlıklarını ya da İsveç kütüphanelerini

zenginleştirmiştir.

2. Hollanda - 16. yüzyılın sonunda, İtalyanların gerilemesi kendini açıklıkla ortaya koydu ve fiyat artışlarından Flandre yararlandı. Gerçi Venedik pekâlâ, önemli bir tipografi merkezi olmayı sürdürüyordu ama, üretimi İtalyan pazarını pek az aşıyordu. Anvers'in kitap alanındaki ileriliği ise, kendini tipografi atölyelerinin sayısındaki bir artışla ortaya koyuyordu ve bu atölyelerin başlıcası Christophe Plantin'inkiydi.

Tour bölgesinden gelmiş olan bu kimse 1555'te Anvers'te bir matbaa kurdu, bu matbaayı Karşı Reform'un ve İspanya Krallığı'nın hizmetine sundu. Kırk yıldan kısa bir süre içinde yaptığı 2500 yayının pek çoğu dikkate değer yapıtlardır: Arias Montano'nun yönetiminde basılan ve II. Felipe tarafından finanse edilen "Biblia Poliglota" ("Çok Dilde Kutsal Kitap") (1569-1572) gibi. Atölyesinde 22 basım makinesi çalışıyordu, ve harf kasaları, en güzelleri Paris'te Guillaume Le Bé tarafından yapılmış olan pek çok harf takımıyla doluydu. Yayınlarının üstün niteliği, aynı zamanda, çevresine toplamış olduğu derin bilgili kişilerin bu özelliklerinin de sonucuuydu. Bu kişiler, Lips, Ortelius, Sambucus, de l'Escluse, Montanus, Dodoens v.b.'ydi. Birçok damadı vardı ve bunlar Plantin firmasını Leiden'de ve Paris'te temsil ediyorlardı. Bir başka damadı, Jean Moretus ise, 1589'da Anvers'deki firmanın sahibi oldu, ve orada da, pek güzel yayınlar yaptı. Bunlarda kapak süsleri Rubens'indi. Plantin-Moretus firması varlığını 1876'ya kadar sürdürdü. O tarihte, Anvers Belediyesi, bir matbaa ve kitap tarihi müzesi yapmak üzere, firmanın binasını satın aldı.

1648'de Münster Antlaşması'yla Escaut'nun kapanması üzerine Anvers'in artık ticari rolü kalmadı. Ve ondan sonra artık, İspanya Hollandası'nın üretimine din kitapları egemen oldu. Bollandistler'in 20 günümüze kadar sürmüş olan etkinlikleri o tarihte başlamıştır (1643). Bu arada, Yips, Aubert Lemire, Erycius Puteanus ve bazı başkaları tarafından gerçekleştirilen ve 16. yüzyılın hümanizmiyle 17. yüzyılın derin bilgisini ortaya koyan, ancak çok okumuşların anlayabileceği nitelikteki bir yayınlar bütünü de anmadan geçmemek gerekir. Bundan başka, Anvers'den (Verdussen'ler gibi), Brüksel'den (Velpius'ler ve daha sonraları da Foppens'ler), Louvain'den ve Mons'tan bazı başka basımcıların adlarının da anılması gerekir.

3. Birleşik Eyaletler 21 - İspanyol Hollandası'nın çökmesine karşılık, ondan ayrılmış ve Birleşik Eyaletler adıyla bir araya gelmiş olan, onların kuzeyindeki devletler geliştirdi. 17. yüzyıl, bu ülkenin altın yüzyılı olmuştur ve onun ekonomik refahının yanı sıra sanat alanında da nasıl bir gelişme gösterdiğini biliyoruz. Ama, Hollanda yayıncılığının gelişmesinin tek nedeni bu değildir. Bu ülkeye, söz konusu yayıncılığın gelişmesi bakımından yararlı olan nispi özgürlüğün sağladığı kolaylığı da unutmamak gerekir. Kendi ülkelerinin sansüründen çekinen birçok yazar, yapıtlarını Hollanda'da bastırıyordu. Örneğin, Descartes'ın "Metot Üstüne Konuşma"sı 1637'de Leiden'de yayınlanmıştır. Hollanda'da, yayın yaşamının canlanmasına, yoğun bir entelektüel yaşam da katkıda bulunuyordu. 1575'te kurulmuş olan Leiden Üniversitesi'nde, bütün Avrupa'dan, ünlü profesörlerden ders görmeye gelmiş öğrenciler vardı. Ayrıca, Franeker'de, Groningen'de, Utrecht'te ve Harderwjk'te de üniversiteler açıldı. 15. ve 16. yüzyıllarda, bu bölgelerde, sadece 250 basımcı, kitapçı ve yayıncı bulunduğu bilinmesine karşılık, sadece 17. yüzyılda, bu sayının 2500'den çok olduğu saptanmıştır. Birleşik Eyaletler bir deniz gücüyü ve haritacılık bu devlette büyük bir gelişme göstermişti. Bu alanda, Amsterdam'da, bir aile, Blaeu ailesi yayın yaşamına ün kazandırdı, ama 17. yüzyılda Hollanda'da yayın yaşamına Elzevir ailesi egemen olmuştur.

Hollanda'da birçok firması ve Avrupa'da çeşitli yerlerde acenteleri olan bu ailenin başlangıcı, Leiden'de 1580 ile 1617 arasında kitapçılık yapan Lodewijk Elzevir'e dayanır. Matbaa durumuna gelen, Leiden'deki firma, gelişmesinin en yüksek noktasına 1625 ile 1652 arasında, Abraham Elzevir ve Bonaventura Elzevir'in yönetiminde ulaştı. Bu firmanın yayınlarının ayırıcı özelliği, teknik kusursuzluklarıydı. Angolüme'den gelen kağıdı ince, ama çok üstün nitelikliydi. Kullanılan harflerse, Garamon'larinkinden taklit edilmiş olmakla birlikte, ünlüydü. Aldo Manuzio gibi, Elzevir'ler de, dışsattımı daha kolay olan küçük boyutlu kitapları yeğlediler. Kağıtlarının inceliği ve dar aralıklı bir dizgi, uzun metinleri, taşınması kolay, küçük boyutlu kitaplara sığdırmalarını sağlıyordu. Çok sayıda yayınladıkları Latince klasiklerin düzeltmeleri için, Leiden'de profesör Daniel Heinsius ile oğlu Daniel'in katkısını sağladılar. "Küçük Cumhuriyetler" dizisi

adıyla, çeşitli ülkelerin istatistiksel ve topografik açıdan tanımlandığı bir dizi yayınladılar. Yayınlarının son bir bölümüyse, çağdaşları, özellikle Fransız yazarların kendi firmalarınınkinden başka adlarla basılmasına dayanır. Elzevir'lerin yayınları (gerçekten kendi adlarıyla yapılmış olan 2.000'dan çok yayın) 18. ve 19. yüzyıl koleksiyoncularının gözünde büyük bir saygınlığa sahip olmuştur.

4. Fransa - Din savaşlarından sonra, Fransız yayın yaşamı, 17. yüzyılın başında, bir yeniden canlılık kazanma dönemine girdi. Ama bu yeniden canlanmanın karşısında, ekonomik koşullar, sansürün neden olduğu sıkıntılar, ayrıcalıklar sistemi ve lonca yönetmelikleri gibi engeller çıktı. 1744'te Paris'te Saugrain tarafından yayınlanan "Code de la librairie et de l'imprimerie de Paris"den ("Paris Kitapçılık ve Matbaa Yasası") de anlaşıldığı gibi, kitap basımı ve ticareti kesin bir mevzuata bağlıydı. Ama, metin yinelemelerinden, bu karmaşık mevzuata pek uyulmadığı anlaşılıyor.

Richelieu, sansürü etkili kılmaya çalıştı: sadece, kendisi tarafından belirlenen kişiler ve yazarlara ayrıcalık tanımak istiyordu. Fransa'da 17. ve 18. yüzyıllarda yayınlananların tümünü denetleyen krallık sansürcülerinin başlangıcı bu olguya dayanır. Plantin'in matbaasının İspanya Krallığı'na yaptığı hizmetler onu çok etkilemişti. Bundan dolayı, 1640'ta, Lovre'da, "Imprimerie royale" ("Krallık Matbaası") adını alan resmi bir tipografi atölyesi kurdu: bu atölyeye, pek büyük gelirler getiren ayrıcalıklar sağlamayı umuyordu, ama bu tasarısını gerçekleştirecek zamanı olmadı. Bu kurum, ilkin, Fransız yayıncılığının düzeyini yükseltmek amacına yönelik olarak, lüks basımlar ve yüksek finansman gerektiren büyük dizilerle yetindi.

Paris'te (Sébastien Cramoisy) ve Lyon'da (Jacques Cardon) başlıca kitapçılar Karşı Reform'a hizmet ettiler. Bazı başka Paris'li basımcıların da adları anılmaya değer: Antoine Vitre'nin on ciltlik, "Çok Dilde Kutsal Kitap"ı (1628-1645), zamanının gözde yayıncısı Augustin Courbé (1629-1660), "Dictionnaire de l'Académie française"ın ("Fransız Akademisi'nin Sözlüğü") ilk iki basımını yayınlamış olan Coignard, v.b. Ama, sayıları pek çok olan atölyeler, bu yüzden, yokluk içindeydiler. Yapabilecekleri tek şey, büyük bir yayıncının hizmetine girmek, ya da kendilerini, kârlı ama tehlikeli, taklit, sahte ve yasak kitaplar işine vermektir.

1704'te, bir genel buyrultu, "varlıklarını sürdürebilmek için yeterli sayıda kitap bulamayacakları için taklide, sahteciliğe ya da doğru yola aykırı uygulamalara başvurabilecekleri endişesiyle", krallık ülkelerinde basımcıların sayısını sınırlandırdı. 1739'da, bir başka buyrultu, izinli basımcıların sayısını daha da azalttı. 17. yüzyılın Fransız basımlarının kalitesi çok zaman düşüktü: Chapelin (la "Pucelle", 1656), Desmaret, Scudéry Kardeşler gibi moda yazarlarınkilerin dışında, lüks kitapların sayısı azdır. Buna karşılık, büyük Fransız klasiklerinin gösterişsizliği şaşkınlık verecek niteliktedir.

5. İspanya - İspanya'da da, yayınlarda gireleme görülür. Daha 1502'de başlayan zorunlu sansür II. Felipe döneminde ağırlaştırıldı. İspanyol Hollandası'nın basımcıları İspanya'ninkilerle rekabet halindeydi; örneğin, PLantin-Moretus, dinsel törenlerin usul ve sırasıyla ilgili kitapların tekeli elinde tutuyordu. İspanya'da ise, manastırlar ve dini topluluklar kitap ticaretinin içinde yer alıyor, ve böylece, kitapçıların çektiği vergi yükünün dışında kalmış oluyorlardı. Ve nihayet, İtalya, Cenevre, Lyon, İspanyol pazarına da hizmet veriyordu. Bütün bunlar ve bunlara bağlanan genel konjonktür, İspanyol kitabındaki gerilemeyi açıklamaktadır. İspanyol kitabının görünüşü kötü, kağıdının kalitesi düşüktü; basımında kullanılan harfler yıpranmıştı. Oysa o dönem, edebiyatın altın yüzyılı, Cervantes, Gongora, Lope de Vega, Tirson de Molina ve Calderon'un çağıydı. Ama yazık ki, kitap, onlara, bizim klasiklerimize verdiği hizmetten fazlasını sağlamamıştı.

6. Cenevre - Katolik meslekdaşları Karşı Reform için çalışırken, Protestan basımcılar üretimlerini ellerinden çıkarmakta güçlük çekiyorlardı. Fransa'da, belki Saumur'dekilerin dışında, hepsi de güç koşullar içindeydiler. Hollanda'da, yayın yaşamının aynı dönemdeki refahiysa ekonomik ve entelektüel nedenlerin sonucudur. Geriye, 16. yüzyıl boyunca önemli bir yayın merkezi durumuna gelmiş olan Cenevre kalıyor. Cenevre'nin kitap üretimi dışarıya yönelikti, ama dini sınırların saptanması ve kitabın Katolik ülkelerde denetim altına alınmış olması, dağılımını sınırlandırmıştı. Bundan dolayı, Cenevreli basımcı ve kitapçılar dini kitabı yerel ticarete bırakarak, sansüre hedef olması olasılığı bulunmayan ve Katolik ülkelere daha kolay girebilen kitaplar yayınlamaya yöneldiler. Hatta, Karşı Reform ilahiyatçılarının (Suarez) ki-

tapçılarını bile yayınladılar. Zaten, bu yayınların üzerinde Cenevre'nin adı yoktu, çünkü Sansür Kurulu, bu adın, yerel kullanım için onaylamadığı kitaplarda yer almasına önem vermiyordu. Üstelik, böyle bir ad Katoliklerde güvensizlik ve kuşku yaratırdı.

III. Basının Gelişmesi

Kitabın tarihinin basını ihmal etmesi gerekmez, ama burada, başka bir yerde ele alınmış olan bir konu²² üzerinde de daha fazla durulamaz. Dolayısıyla, sadece, basının kökenini anımsatmakla yetinelim. Basının tarihi, 13. yüzyılda, yakın tarihli haberler içeren, el yazılı yapraklar ortaya çıkmasıyla başlar. Basının bu arkaik tipi varlığını sürdürmüştür: “el yazılı haberler”, 18. yüzyıla kadar, yayılacaktır. Matbaa, haber ticaretine hız kazandırdı. Daha 15. yüzyılda, sıradan bir güncel olayı ya da öyle sunulan bir olayı anlatan yapraklar ya da bir-iki formda sunan ve, çok zaman propaganda amacıyla yayınlanan ve askeri ya da siyasal haberler veren yayın organları hasılmaya başladı. Bunlardan, ikincilerin Fransa'da üç en yüksek dönemi olmuştur: Birlik zamanı, XIII. Louis'nin erişkinlik öncesi saltanat dönemi ve “mazarinade”lar (Fronde dönemi sırasında yayınlanan, Mazarin'e karşı şarkı ya da yergiler). Düzenli biçimde haberler verme fikri, haberlerin düzenli olarak alınması ve yayılmasını sağlayan dönem olan 1600 dolaylarında gelişti. İlk haber derlemelerinin Almanya'da ortaya çıktığı sanılmaktadır. 1588 ile 1598 arasında, Michael Eyzinger, yılda iki kez, Frankfurt'un ilkbahar ve sonbahar panayırında satmak üzere, geçmiş altı ayın başlıca olaylarını yansıtan bir derleme yayınladı. 1597'deyse, Sankt Gallen yakınındaki Rorschach'ta, bilinen ilk aylık yayın organını bastı. Joos Lips'in yazışmalarından, 1602 ve 1603'te, düzenli yayınlanan gazeteler bulunduğu anlaşılıyor. Bulunmuş olan en eski haftalık yayınlar ise 1609'dan, kalmadır. Anvers'te, Abraham Verhoeven, 1605 ile 1619 arasında birçok öykü yayınladı, ama 1620'den önce, düzenli olarak yayınlanmış süreli yayın yoktur. Fransa'da, o sırada, ilk süreli yayın olan “Le Mercure Français” henüz ancak yıllıktı.

Hükümetler, gazetelerin yararını ve onları denetim altında bulundurmanın, hatta onlara esin vermenin uygunluk, elverişlilik ve yerindeliğinin yararını anlamakta gecikmedi.

Fransa'da, iktidar, "La Gazette"le (1631) siyasal, "Le Journal des savants"la (1665) edebi ve bilimsel, "Le Mercure galant"la (1672) monden bir, yarı resmi basının ortaya çıkmasını destekledi. Fransa dışındaki ülkelerde ve özellikle Hollanda'da, daha serbest bir, Fransız dilinde basın vardı. 18. yüzyılda, basın Fransa'da (1631 ile 1789 arasında 350 yayın) ve özellikle de nispi bir özgürlük düzeninin yardımıyla, İngiltere'de gelişti. Kısa süreli (biri Leipzig'de, diğeri Londra'da) iki deneme döneminden sonra, günlük ilk gazete 1702'de Londra'da, ve ancak 1777'de Paris'te yayınlandı.

IV. Oymabaskı Döneminde İllüstrasyon

1. 16. Yüzyıl - Oymabaskı, kitap illüstrasyonunda kendini 16. yüzyılın ikinci yarısında kabul ettirdi. Anvers yayıncılığı, bunun böyle olmasında, yalnızca bu kentte çalışan birçok sanatçı dolayısıyla değil, aynı zamanda, Flaman ülkesinde baskı işleme tekniğinin özellikle ileri olması nedeniyle de önemli bir rol oynamıştır. Bakırlı metaller ticaretini tekelinde tutan Augsburg'lu Fugger ailesinin genel mağazaları Anvers'teydi. Plantin, oymabaskıdan, daha 1558'de, "V. Karl'ın Cenaze Alayı"nda yararlandı, ve daha sonraları da, Wierix Kardeşler ya da Galle'ler gibi üstün sanatçıları çalıştırarak birçok kitap yayınladı. Fransa'ya, oymabaskı, İtalyan oymabaskıcılar, Delambre, Androuet du Cerceau, Woeriot, Boyvin gibi Fransız sanatçıların yetiştiği atölyeler açtıkları 1540 yıllarına doğru girdi. Ama bu kimseler kitap illüstrasyonu için az çalışmışlardır. Bu alanda ilk gerçekleştirilen yapıtlardan biri, Claude Corneille'e mal edilen, Balthasar Arnoulet'nin, bir Fransa krallarının portreleri dizisinin yer aldığı "Epitome"udur (1546). Bunu başka yapıtlar izledi. Bunların en özgünü ise, Jean Duvet'nin "Resimli Apokaliyssi"dir (1561). Almanya'da, Kutsal Kitap resimleyicisi V. Solis ile, kostümler konusunda kitapları olan Jost Amman (1539-1591) ahşap kullanmayı sürdürdüler.

2. 17. Yüzyıl - Klasik dönem kitabında, illüstrasyonun, biçimini göz önünde tutmakla yetinmeyerek, aynı zamanda anlayışını kavramaya çalışmak da gerekir. Klasik dönem illüstrasyonu istiareli ve ahlaksal olmayı amaçlar. Amaç, bir metni süslemekten çok, ikna etmek için simgeye başvurarak bir kanıtlamaya girişmektir. Hatta, istiareler, Cizvit Ripa'nın

çok zaman yeni baskıları yapılmış ve başka dillere çevrilmiş "Iconologia"sında (Roma, 1593) derlenerek belirli bir düzene bile konulmuştur. Böylece, "Iconologia"dan, dindışı aşktan hakikate dek tüm soyutlamaların nasıl tasarımlanması gerektiği öğrenilebilir. Bu ikna kaygısı, birçok kitabın, ona erişmenin yolunu açan bir tek illüstrasyonu olduğunu açıklar: bu, sanatçının, yapıtın ana fikrini bir tek yaprak üzerinde ve imgeyle yoğunlaştırdığı, kazınmış başlıktır; ve o zaman da illüstrasyon, kitabı kişileştirir; dolayısıyla, 16. yüzyıl başının her yerde geçerli ahşaplarından uzağız demektir. İstiare eğilimi kendini, Rönesans'tan beri yayınlanan ve (yapıtı 1531'den beri çok zaman yeniden basılmış) Alciati'yle bir edebi çeşit durumuna gelmiş olan simgeli resimlerin derlemelerinde de gösterir. Bu kitaplar, yazıtsal bir metinle imgenin birleşmesini gerçekleştiriyor, çeşitli süsleme sanatlarına örnek oluşturuyorlardı. Bu derlemelerin devamı, simgeli resimlerin, 16. ve 17. yüzyılda pek başarılı olmuş nonfigüratif alanına ve aynı zamanda fabiller (bir ahlak dersinin açıklanması) alanına da yayılmıştır.

Özgün estamp da geliştirdi; çok arıyor ve koleksiyonu yapıyordu. Böylece, pek çok sanatçı, ressam ya da gravürücü, kitap için pek çalışmadı (örneğin Rembrandt). Kitap illüstrasyonu özgün bir sanat olmaktan çıktı; çünkü, çok zaman, estamplar gibi ayrı ayrı satılan levhalardan oluşuyordu.

Kitap illüstrasyonunda, ofort da ortaya çıktı. Bu teknik, bakır levahnın üzerine bir vernik sürüldükten sonra, elde edilmek istenen deseni bu verniğin üzerine çizmeye, böylece açılan boş yüzeyi bir asitin (nitrik asit) etkisine açık bırakarak, baskı mürekkebine bulanık bu kısımların desenini çıkarınaya dayanmaktadır. Bu yöntem, desene doğrudan oyma yönteminden çok esneklik sağlar ve ressamlarla çizim ressamlarının, kazıresim işini bir teknisyenin aracılığına gerek kalmaksızın, kendilerinin yapabilmelerine olanak verir. Jacques Callot (1592-1635) bu alanda çok başarılı olmuş, ama kitap alanında az çalışmıştır ("Combat à la barrière"). Abraham Bosse'un (1602-1676) çelik kalem işine daha yakın bir tarzı vardır; Bosse, kitap illüstrasyonunda klasik bir esini muhafaza etmiştir (Desmarests'nin "Ariane"ı, Chapelin'in "Pucelle"i); ama estamplarında, çok zaman, döneminin toplumundan sahneler yansıtır. Bazı kuramsal kitaplar da yazmıştır. "Traité de la manière de graver en taille-douce"

("Oymabaskı Tarzı Üzerine İnceleme") birçok sanatçı kuşağını etkilemiştir.

XIV. Louis döneminde gerçek bir Fransız çığırı oluştu. Oymabaskı, kitap illüstrasyonuna egemen oldu. Bu alanda başlıca kişiler, François Chauveau, Jen Lepautre, İsrail Silvestre, Sébastien Leclerc'di. Kitabın başına yazarın ya da adandığı önemli kişinin portresini koymak alışkanlığı gelişti. Bu, yeni bir tarz ortaya koymuş oldu, ve bu tarzda, Robert Nantuil ile Gérard Edelinck çok başarılı oldular. Claude Mellan'ın (1598-1688) özgünlüğüyse, gölgelerin artık çapraz oymalarla değil de çizgilerdeki bir derinleşme ve sıklaşmayla elde edildiği basit oyma tarzını uygulamasındadır, ki bu da gravürlere pek kendine özgü bir incelik sağlar. Mellan'ın Fransa'nın Krallık Basımevi'nin ilk kitapları için, Poussin'i örnek alarak oyduğu başlıklar bunun iyi bir örneğidir.

Fransa dışında, Rubens, Anvers'te, Moretus Yayınları için, Cornelis Galle'in oyduğu güzel kitap kapağı süsleri çizdi. Frankfurt'ta, gravürcü ve kitapçı Jan-Theodor de Bry, resim ve desenlerle süslü kitaplar yayınladı. Damadı Matthäus onun yerini aldı ve en önemlisi Zeiller'in "Topographia"sı olan çok sayıda yapıt bıraktı.

3. 18. Yüzyıl - Kültürlü ama yüzeysel kalmış bir toplumun belirtisi olan 18. yüzyıl Fransa'sı kitabı herşeyden önce hoşla gitmeyi amaçlar. Döneme egemen olan, erotizm havalı edebiyat, çok zaman yapaydı ve tam kendine uygun, zarif bir açıklama buldu. Sanatın diğer alanlarında olduğu gibi, bu alanda da, yabancı için esin kaynağı çok zaman Fransa'ydı. Yapıtlarının illüstrasyonunu kendisi yapan İsviçreli Solomon Gessner'in kitapları ve Berlin'li Chodowiecki'nin gravürleri bunun en iyi örneğidir. Venedik'li Gianbattista Piranesi'nin kitaplarının çok daha başka bir boyutu ve güçlü bir özgünlüğü vardır.

Basitleştirilmiş olarak, Fransız kitap illüstrasyonu (kitapların resim ve desenlerle süslemeciliği -ç.n.) üç döneme ayrılabilir. Birinci dönemde (1715-1755), 17. yüzyılın geleneklerinin varlığını sürdürdüğü ve kitap illüstrasyonu için meslekten ressamalara başvurulduğu görülür: Gillot, Troy ve Lemoine, Boucher, Oudry. Yüzyılın ortası, kitapseverlerin en çok beğendikleri, vinyetli (metnin içinde yer alan küçük boyutlu desen) kitaplar dönemiydi. Bu dönemde, gravürler çok zaman ofortla (ya da, asite yedirme yoluyla) çizilir ve ayrıntılar

çelik kalemle işlenirdi. Söz konusu dönemde, bazı sanatçılar, çalışmalarını özel olarak kitap illüstrasyonuna ayırdılar: Gravelot, oğul Cochin, ve özellikle 'de tenselliği birçok kitap-sever tarafından beğenilmiş olan Eisen gibi. Yüzyılın sonunda (1775-1800) daha çok yalınlığa dönüldü, ama bu durum Rousseau ve Gruze döneminde yalancı duyarlık, David ve Neoklasisizm döneminde duyarsızlık görülmesine engel olmadı. Bu dönemde, kitap illüstrasyonuna iki isim egemendi: Marillier, ve 18. yüzyılın inceliğinden ampir tarzının katılığına geçtiği görülen Küçük Moreau. Ayrıca, Choffard, Coigny, Gabriel de Saint-Aubin v.b.'nin de adları anılmaya değer. Kitaplarda, çok zaman, çeşitli renk tonlarının birbiri ardından basılmasına dayanan ve 1725'te Leblon tarafından icat edilen bir yöntem bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu tekniği, özellikle, 1750 ile 1775 arasında, oymabaskıcı Gautier d'Agoty kullandı.

Bu arada, ahşap büsbütün kaybolmamıştı ve çok zaman, sayfa başlarında metin ya da illüstrasyon olarak yer alan süs kuşaklarında, süslü harflerde, kitaplardaki süs resimlerinde kullanılmaya devam ediliyordu. Özgün bir sanatçı olan Jean-Michel Papillon sadece ağaç üstüne gravür yaptı, hatta bu konuyla ilgili bir kitap da yazdı (1766). Kitap süslemesinde bir başka yenilik de, tipografik çiçeksi süsler kullanılması olmuştur. Bunların değişik biçimlerde düzenlenmesi pek çok ve çeşitli motifler ortaya koymayı sağlıyordu. O güne kadar pek fazla kullanılmayan bu dökme madenden yapılmış vinyetleri Paris'li dökümcüler, ve özellikle de, "Manuel typographique" ("Tipografi El Kitabı") (1764-1766) adlı kitabında pek çok çeşidini ortaya koymuş olan Pierre-Simon Fournier moda durumuna getirmiştir.

V. 18. Yüzyılda Yayıncılık

Aydınlanma Çağı'nda, yeni fikirler, kitapla ilgili mevzuatın engellerini aşmayı başardı ve sansür sistemleri çatırdamaya başladı. Fransa'da, kitabın denetlenmesi, ayrıcalıkla yasaklama arasında, birçok nüans ortaya koydu: ayrıcalıktan daha az masraflı olan mühür izni, basit izin ve zımni izin. Bu sonuncusu, kitapçılığın genel yönetimi, bu yöntemi şu sözlerle haklı gösteren Malesherbes'e verilince, çoğaldı: "Bir kitaba açıkça izin verilmesine cesaret edilemeyen, ama yine

de, onu savunmanın olanağı bulunmadığının duyumsandığı durum ve koşullar oldu. Fransa'da bu güvence altında yayınlanan kitapların üzerinde belirsiz ve sahte adresler vardı: Amsterdam, Cenevre, Londra gibi. Ayrıca, bazı kitapların yayınlanmasının, polis tarafından, kendilerine herhangi bir izin gelmediği ya da kitabın adı herhangi bir kütükte yazılı olmadığı halde hoşgörüle karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu arada, yüksek yargı organının ve din adamları sınıfının ne izni ne de hoşgörüsü olmaksızın, polisi tarafından hoşgörüle karşılanmış gizli kitaplar var olmuş olduğu anlaşılmaktadır: "Esprit des lois" ile "Candide"nin Cenevre'de, "La Nouvelle Héloïse"nin Amsterdam'da yayınlanması zorunda kalındı. Ayrıca, sınırların dışında özgün basımlar ve taklit basımlar arttı.

Taklit basım, herhangi bir basım durumuna gelmişti. Yverdon'lu bir basımcı olan de Félice 1770'de şöyle yazıyordu: "İyi kitaplar kitapçılara değil, aydınlanmak ve erdeme yakınlaşmak isteyen insanlığa aittir... basımcılar ve kitapçılar bu kurtarıcı çabanın araçlarından başka bir şey değildir. Dolayısıyla, demekki, sahte basımlarla, taklit basımlarla, tez elden iyi kitap sağlayan her kitapçı ya da basımcı, insanlığa çok yararlı olur, ve hatta sanıyorum ki, doğrusu, buna zorunludur da." Daha 17. yüzyılda Hollanda'da gelişmiş olan bu basım tipi Belçika'ya, daha sonra da İsviçre'ye ulaşmıştır. Bizzat de Félice tarafından basılmış kitaplar arasında bile taklit basımlara çok rastlanır. Taklit basımların en önemlisi de, Voltaire'in yapıtlarını basmış olan Cenevre'li Cramer'lerin bastığı "Encyclopédie"nin Neuchâtel, Bern ve Lausanne'deki tipografi ortaklıkları tarafından yapılmış olan basımlarıdır. Taklit basımlar Alman kitaplarında da görüldü. Karlsruhe'li, Reutlingen'li, Tübingen'li, Stuttgart'lı bazı basımcılar, taklit basımlardan, büyük kârlar ettiler. Basımcı Göschel, taklit basımcıların 20.000 satmış olmasına karşılık, kendisinin, Schiller'in "Don Carlos"undan (1787) on yılda ancak 1500 tane sattığından yakınmaz mı? Alman devletlerinin ve mevzuatlarının çeşitliliği bu durumu kolaylaştırıyordu ve bu alanda ancak 19. yüzyılın ilk yıllarında bazı etkili önlemler alınacaktır.

Fransa'da, Paris, kitap pazarına egemendi. Başlıca basımcı ve kitapçılar arasında ise, aynı zamanda da harf dökümcü olan Jacques Collombat'nın, ileride yine sözünü ede-

ceğimiz Didot'ların, "Encyclopédie"nin yayıncısı Lebreton'un, matematik kitapları ve teknik kitaplar alanında uzmanlaşmış Jombert'in v.s. adları anılmaya değer. Merkezileşme, ayrıcalıkların yenilenmesi sistemi (ayrıcalıklar 1777'ye kadar sürmüştür) taşranın aleyhine oluyor; bu yüzden, taşrada ancak yerel önemi olan kitaplarla taklit basımlar yayınlanıyordu. Bununla birlikte, taşraya, bazı geleceği parlak firmalar bu dönemde yerleşti. Daniel'ler Lille'de 1699'da, Leroux'lar Strasbourg'da 1729'da, Auhanel'ler Avignon'da 1744'te, Mame'lar Angers'de, daha sonra da Tours'da 1767'de yayın yapmaya başladılar. Paris'te, etkinliği belirli bir düzene sokulmuş olan, kitap meslekleri yoksul ve sakatları arasından seçilmiş ayak satıcıları vardı. Bunların sayısı hızla arttığı ve herşey sattıkları için, 1722 tarihli bir kararnameyle sayıları 120'de donduruldu ve "yalnız buyruktular, bildireler, kararnameler, yargı kararları ve adalet mekanizmasıyla ilgili diğer kararlar... almanaklar ve tarifeler ve sekiz yaprağı aşmayan küçük kitaplar" satmalarına izin verildi. Kitap ticareti, kuşkusuz, taşrada da vardı, ama oradaki kitap ticaretinin büyük bölümü, kitap yüklü arabalarıyla kent kent dolaşan gezici kitapçılar tarafından gerçekleştiriliyordu. Almanya'da, edebiyatın altın çağında, Leipzig'de Göschen, Berlin'de Unger, Tübingen'de, daha sonra da Stuttgart'ta Cotta gibi klasik yazarların yapıtlarının dağıtımını yapan büyük yayıncılar hizmet verdi. İngiltere'de, basımcılık mesleğinin icrasını dört kentle sınırlayan yasak kararının kaldırılması ve 18. yüzyıldaki edebi gelişme kitabın önüne geniş ufuklar açtı; yardımcı sanayiler gelişti ve en ünlüsü William Caslon'un ki olan harf dökümhaneleri kuruldu; Glasgow'da, Foulis kardeşler, 1740 ile 1795 arasında, klasik yapıtlardan, özenli yayınlar yaptılar. İspanyol kitapçılığı III. Carlos döneminde (1759-1788) bir yenilenme dönemine girdi. Kitabın görünüşü iyileşti. İyi basımcılar olan, Joaquin Ibarra Y Marin ile Antonio Sancha Madrid'te, Montfort'lar Valencia'da güzel kitaplar bastılar. Bu arada da, kitabın genel gelişmesi üzerinde belirleyici bir rol oynamış olan üç basımcının adı özellikle anılmaya değer: Baskerville, Didot ve Bodoni.

Birmingham'da 1750 ile 1775 arasında harf dökümcülüğü ve basımcılık yapmış olan John Baskerville, kalın ve ince kısımları belirgin, zarif ama biraz fazla narin, çok geometrik

yeni bir harf tipi yarattı; John Whatman ile birlikte, özel bir tip kağıt yapımıyla ilgilendi; bazı klasik yazarlar yayınladı: Vergilius (1757), Horatius (1770), Terentius (1772). Ölümünde, tipografik gereçleri Beaumarchais'ye geçti ve Beaumarchais bunlarla, Baden Dükalığı'ndaki Kehl'de, Voltaire ile Rousseau'nun yapıtlarını basmak amacıyla bir atölye kurdu. Oğlu François-Ambroise, birçok teknik gelişmenin öncüsü oldu; Fransa'ya çok beyaz ve çok ince bir kağıt cinsinin yapımını getirdi; yeni bir baskı makinesi icat etti ve ağaç kalıpların yerine madeni kalıpları koydu; harf boylarının ölçüsünde kullanılan punto sistemini icat etti; Waflard'a ve oğlu Firmin'e, neoklasik tarzın duruluk ve katılığına sahip yeni harfler yaptırdı. 1776 ile 1813 arasında Parma'da basımcılık yapmış olan Gianbattista Bodoni de Baskerville ve Didot ile aynı yönde çaba gösterdi; son derece düzgün harfler icat etti, harflerin geometrileştirilmesini ve harflerin kalın kısımlarıyla ince kısımları arasındaki karşıtlığı belirginleştirdi. Tipografik araştırmaları, 1818'de, ölümünden sonra yayınlanmış olan bir el kitabında bir araya getirilmiştir. Bu üç basımcı, kitabın görünüşünde yenilik yapmış ve 19. yüzyılın tipografisi zevkinde öncü olmuşlardır. Kitabı, süslenmesindeki bir sadelikle ve çok zaman salt tipografik olan yapıyla, arkaik görünümünden çıkardılar. Kitaplarına o pek modern görünümü kazandırmış olan budur.

Başvuru kitaplarının belgesel nitelikteki büyük dizilerinin, 18. yüzyıl basımcılığında, aşk edebiyatıyla sınırlı tutulması haksızlık olacak olan pek büyük bir yeri vardır.

Bu arada, yoğun etkinlikleri Benediktinlerin derin bilgisini dilelere destan durumuna getirmiş olan, Saint-Germain-des-Près'ye yerleşmiş Benediktin Saint-Maur rahiplerinin ortaya koyduklarını unutmamak gerekir. Bunlar arasında, en tanınmış kişiler, Mabillon ve Montfaucon rahipleridir. 18. yüzyılda, güzel sanatlarla ilgili pek çok kitap, özenli pek çok bilim kitabı, resimli, büyük, gezi kitabı yayınlandı. Bu yüzyıl, aynı zamanda, aydınlanma yüzyılı'nın pek çeşitli merak konularını ortaya koyan sözlüklerin yayınlandığı dönem olmuştur; tanımlara yer veren sözlüklerin yanı sıra, gerçek makaleleri bir araya getiren daha geniş yapıtlar da yayınlanıyordu. Bunların en tanınmış örneği, "Encyclopédie"dir (1751-1772). Ama, bu, münferit bir olay değildi; örneğin, Zedler'in, Leipzig'de yayınlanmış olan "Universel Lexicon"unu (1732-

1750) düşünelim.

Yüzyıl sonunun ayırıcı özelliği, kitap muhafazası alanındaki büyük değişikliklerdir. Cizvitliğin ortadan kaldırılması, zengin kitaplıklarının dağılmasına yol açtı. Avusturya'da, II. Joseph, yararsız sayarak, manastırları kapattı; bunların kütüphaneleri, Viyana'nın kütüphanelerini zenginleştirdi ve bu kütüphanelerden öğrenim kurumlarında da yararlandı. Fransa'da, manastırları ortadan kaldıran ve gelen göçmenlerin mallarına el koyan Devrim, büyük miktarda kitabı devletin emrine verdi. Belediye kitaplıklarımızın kuruluşunun başlangıcı bu olaya dayanır. Böylece, seçilmiş, istenildiği kadar, en güzel elyazması ve basılı kitap Paris'e getirilerek, adı Ulusal Kitaplık olan Krallık Kitaplığı'ndaki kitap sayısını bir hamlede 300.000 cilt artırdı. Fransa'da olduğu gibi, birçok Alman devleti de kilise mallarını cismanileştirerek, taşradan alarak ve başkentlere kitap doldurarak, kent ve üniversite kitaplıklarını zenginleştirdi. Özel kitaplıkların millileştirilmesi, aydın halkın hizmetine, o güne kadar çok az bilinen ve kolayca ulaşılamayan geniş bir bilgi toplamı sundu. Ama bu durum, aynı zamanda, yer değiştirmenin ve geniş çaptaki bir yağma olayının yol açtığı kitap kayıplarına da neden oldu. Pek çok kitabın sahaf pazarına girerek 19. yüzyılda bazı güzel, özel kitaplıklar oluşturulmasını sağlamasına karşılık, yazık ki, istenilerek yapılmış bazı kitap tahriplerine de yol açtı. Böylece, I. Joseph'in deyişiyle, "bütün bir dua ve ibadet, ermişlerin yaşamöyküsü ve diğer teolojik saçmalık kitabı hurdaya çıkarırken" bugün yokluğu duyulan bütün bir dini edebiyat da ortadan kaldırılmış oluyordu.

YEDİNCİ BÖLÜM MODERN KİTAP

I. Sanayi Devrimi ve Kitap

19. yüzyılda, sanayi devrimine bağlı iki teknik yenilik, kitap üretimine olağanüstü bir gelişme sağladı. Bunların etkiliği, birleşmelerine bağlıydı; şayet basın iyileştirilmezse kağıt bolluğu yararsızdı ve tersine tipografik dizgi ağır olmayı sürdürdükçe, baskı makinelerinin hızlılığı boşunaydı, v.s.23

Kitabın temel dayanağı olan kağıt, hammaddesi paçavranın nispi az bulunurluğu, uzun ve nazık bir iş olan, elle yapılması nedeniyle, sınırlı miktarda bulunmayı sürdürüyordu. Bir iki sorun 19. yüzyılda çözümlendi. Kağıt, Louis-Nicolas Robert tarafından icat edilen makine (1798) sayesinde mekanik yolla imal edildi ve İngiltere'de Gamble, Fourdrinier ve Donken tarafından iyileştirildi. Kasım 1982'de, (9.15 metre genişliğindeki) bir gazete kağıdı makinesi dakikada 1220 metre kağıt üretti. 18. yüzyılda, bitkisel tel esaslı hammaddenin yerine bir başkasını koymak amacıyla birçok deney yapıldı. 1843'ten başlayarak, gazeteler için, saman humuru kullanıldı. Kısa bir süre sonra ise, bunun yerini odun hamuru aldı. Kağıdın gelişmesi, onu kendi kendisinin hammaddesi durumuna getirdi. Bugün, yeniden kullanılıp yararlanılmak üzere toplanmış kağıttan elde edilen kağıtların hamuru, toplam tüketimin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. 1987'de, dünya kağıt ve karton üretimi 215.611 bin tona yükselmiş durumdaydı ve bunun 83.590 bin tonu Kuzey Amerika'nın, 71.692 bin tonu Avrupa'nın ve 22.537 bin tonu da Japonya'nın üretimiydi. Fransa'nın üretimi, yazıyla ilgili kullanımlar için yüzde 44.7, ambalaj için yüzde 37.3, karton olarak yüzde 9.5, ev ve tuvalet v.b. yerlerde kullanım için yüzde 4.7, özel kağıtlar olarak da yüzde 3.8'di.

Kitap üretimi ağır kalıyordu, çünkü eski basım makinesi, Gutenberg'den beri pek fazla değişmemişti. 1780'e doğru,

François-Ambroise Didot, yaptığı bir basım makinesiyle, baskı kapasitesini iki katına çıkardı. Friedrich Koenig'in (1774-1833) basına getirdiği yenilikler (makinalaşma, platinin yerine silindir konması, otomatik mürekkepleme) modern baskı makineleri devrini başlattı. Daha 1816'da tasarlandıktan sonra bir yüzyıl boyunca geliştirilen "rotatif" (bu makinede, basım işini gerçekleştirecek olan klişe bir silindir üstüne tespit edilmiştir), gazete ve dergi basımında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu gelişmeleri, tipografik dizginin, binlerce işaretten oluşan herflerin elle kullanılmasını gerektiren dizgi işlemi engelliyordu. 19. yüzyıl boyunca, harfleri istenildiği gibi yan yan dizen, kullanıldıktan sonra harf kasalarına dönmelerini ve satıra istenilen uzunluğu vermeyi sağlayan makineler yapabilmek için pek çok deneme yapıldı. Ama, bu mekanik dizgiciler, pek çok ve pek ağır öğelerin kullanılmasını gerektiriyordu. Dolayısıyla, gelecek, harfleri, onlara gereksinme duyuldukça döken dizici-dökücü makinelerindi. 1884'te Margenthaler tarafından icat edilen "linotip", harfleri satır halinde dizer ve döker. 1887'de Lanston'un icat ettiği "monotip" ise, istenilen uzunlukta satırlar veriyordu, ama bu satırlar ve aralıklar tek tek dökülüyordu ki, bu da, gerekebilecek düzeltmeler bakımından bir kolaylıktı. Kullanılması kolay olan ve daha az zamanda daha çok iş çıkaran bu makineler, hemen hemen tümüyle, el dizgisinin yerini aldı.

Bu arada, bazı yeni basım yöntemleri de ortaya çıktı. Fotoğraf, kitap dizgisi ve illüstrasyonunu, mekanik yöntemlere açarak, ve çoğaltılacak resimleri tahta, maden ya da taş üstüne yapmakla görevli kişilerin zorunlu aracılığını ortadan kaldırarak, illüstrasyonda, hatta dizgide bile büyük bir değişikliğe yol açtı. Fotoğraftan, birçok yöntemde yararlanılmaktadır: "tire klişe",²⁴ "fototipi",²⁵ "simili"²⁶ ve "helyogra-vür"²⁷ gibi. Zanaatsal bir basım yöntemi olan "litografi" ise, bugün çok kullanılan mekanik bir yöntemi olan "ofset"in²⁸ ortaya çıkmasına yol açmıştır.

II. Görünüş ve Illüstrasyon

Kitabın genel görünüşü, Baskerville, Didot ve Bodoni'nin araştırmalarıyla belirlenmiş olarak kalmıştır.

Romantik dönemde, başlıklarda tipografik fantezilere gi-

rişilmiş olmakla birlikte, onların harflerinin kullanılması sürdürüldü. Yüzyılın ortasında, eskiye dönüş yönünde bir tepki kendini gösterdi: Perrin'in (1846) ve Beadoire'in harfleri (1858). 20. yüzyılın başında, Grasset, Auriol, Naudin özgün harfler çizdiler; ama yeterince yalın olmadıkları ve zamanlarının zevkine biraz fazla bağlı oldukları için, bu harfler onlardan sonraya kalmadı. Daha yakın tarihlerden, Deberny-Peignot dökümhanesi (Cochin, 1918) ve Cassandre tarafından çizilmiş olan harfler anılmaya değer. Reklamcılık ve afişçiliğin etkisiyle, bazı araştırmalar yapılmış ve her çeşitten pek çok ortaya çıkmış olmakla birlikte, o günlerin tipografisi onları muhafaza etmemiştir. Dolayısıyla, o dönemden kalma kitapların metinlerinin pek çoğunun klasik harflerle dizilmiş olduğu görülür ve bu harflerden beklenen birinci özellik de, hep, okunabilirlik olmuştur.

Mizanpaj alanında da araştırmalar yapıldı. Eskiye dönüş yanlısı olmasına karşın, İngiliz William Morris'in (1834-1896) bu alanda büyük bir etkisi olmuştur. Günümüze daha yakın tarihlerden, üçü de Fransız olan Bernouard ve Vox ile, kitaplarının çekiciliğinin sadece tipografik sunuluşunun sonucu olmasına önem vermiş olan Louis Jou'nun adları anılmaya değer. Günümüzde, bu alandaki araştırmalar, metni sadece bir süs motifî durumuna getiren, kıvrıntılı satırlar, harf sarmallamaları v.s. gibi aşırılıklara varmaktadır. Ama bu sadece lüks kitaplar konusundadır, ve kitap, genel olarak, klasik bir görünümü muhafaza etmektedir; çünkü herşeyden önce okunmak içindir, zamanla kitabın dış görünüşü de değişti. Eskiden kitaplar daima ciltlenmiş olarak satılırdı; 18. yüzyılın sonunda, dikişli ve üzeri yazısız kapaklı olarak satılmaya başlandı. Bazı istisnalar (İmbert de La Platière'in "Galerie universelle"i) dışında, basılı kapaklar ancak 19. yüzyılın başında yerleşti; illüstrasyon, bu kapaklarda, zamanla, yavaş yavaş yer aldı.

O sıralar, illüstrasyona birçok yeni yöntem girdi. Ağaç üstüne gravür alanında, ahşap üstüne, ağacın tellerine dikey yönde kazı kalemle yontma yoluyla, yenilik yapıldı. Oymabaskı ve ofortun kullanılması sürüyordu. Ayrıca, çelik üstüne kazı işi de yapıldı, ve bu teknik, yapılan resme daha ince ve yumuşak bir görünüm kazandırdı. 18. yüzyılın sonunda, Bavreya'lı Senefelder, o güne kadar birbirini itmesiyle tanınan yağlı maddeyle suyu kolayca emen bir kireçtaşının bu özelli-

ğini buldu ve bu özellikten yararlanarak "litografya"yı gerçekleştirdi.

Napolyon ve Restorasyon dönemlerinde süsleme, Didot'ların David tarzında süslenmiş güzel baskılarında görüldüğü gibi, Neoklasisizm anlayışı içinde yer almıştır. Romantik illüstrasyon yeni tekniklerin getirdiği olanaklardan yararlandı ve dönemin edebiyatına canlılık veren Neoklasisizm anlayışından esinlendi, "Troubadour"lara (ortaçağda Güney Fransa'da halk ozanı -ç.n.) özgü ve gotikleştirici tarz ise kendini erken bir tarihte, 1803'te Clotilde de Surville'in "Poésies"sinde ("Şiirler") ortaya koydu; 1820'den sonra yayıldı ve varlığını Célestin Nanteuil'ün ofortlarında sürdürdü. Ama, romantik dönem kitabı anlayışını, Delacroix'nın Goethe'nin "Faust"unun bir çevirisi için yaptığı litografilerle başlatmak alışkanlık olmuştur.

1840'a kadar uzanan dönemde, kitap süslemeciliğine, Devéria, Johannot, Gigoux gibi, odundan yararlanarak metne canlı ve hafif resimler serpiştiren vinyetçiler egemen oldu. 1840'tan sonra, günlük yaşam sahnelerinin anıştırılması kitapta geniş bir yer kazandı. Charlet ile Raffet'nin, illüstrasyon yoluyla, Napolyon söylencesinin yayılmasına katkıda bulunurken, Daumier de ünlü litografilerinde zamanının yaşamını dile getiriyordu. Ama Daumier, kitaptan çok basım için çalışmıştır. Gavarni ise, içinde yosmalar ve öğrencilerin dolandığı bohem Paris'lileri tanıttı. Buna karşılık, Grandville'in alanı, garip ve fantastik olandı; uyguladığı, bağlam ve nitelik değiştirtme yöntemi nedeniyle, gerçeküstücülüğün öncüsü sayılmıştır. Bu sanatçılar, Joseph Prudhomme tipinin yaratıcısı Henri Monnier, Bertall, Cham v.b.'nin yapıtları, 1840-1850 yıllarında yayınlanan kitaplarda basıldı, ayrıca belirli bir alanda uzmanlaşmış bir basında da ("Caricature", "Charivari"...) gülmeceli desenleri yer aldı.

1850'den sonra, kitap illüstrasyonu özgünlüğünü yitirdi. Ama yine de, Gustave Doré, 1830-1840 yılları vinyetçilerindenkinden çok daha geniş ve ateşli bir romantizmi geçerli kıldı. Kitapta fotoğraf ilk olarak o sırada ortaya çıktı. Ama, daha 1852'de Maxime du Camp'ın "Egypte, Nubie, Palestine et Syrie"sinde ("Mısır, Nübye, Filistin ve Suriye") kullanılmış olmasına karşılık ancak yüzyılımızda önemli bir yer alacaktır. Örneğin, "L'illustration" ve "Le Monde illustré"ye ancak 1894-1895'te girebilmesine karşılık, on yıl son-

ra, bu alanda ağaç üstüne gravürün yerini tümüyle almıştır. Bu arada, geleneksel illüstrasyon da, ağaç üstüne gravürde Lepère ve Vierge, ofortta (ya da aside yedirme) Flameng ve Rops'la, litografide ise Steinlen ile, varlığını sürdürüyordu. Döneminin akımlarını izledi, ve 1900'de kendini, Eugène Grasset ile "modern style"e, ve 1925'te de François-Louis Schmied ile "süsleme sanatları" tarzına uyarladı. Manet (1874), Toulouse-Lautrec (1899), Bonnard (1900), Denis, Derain, Dufy gibi büyük ressamlar, kitap için çalışmakla, yeni bir çağ açtılar ve ressam kitabı bugün lüks kitap üretimine egemen olmuş durumdadır. Bu alanda bazı büyük adlara (Rouault, Picasso, Chagall, Dali, ve daha yakın olarak, Miró, Dubuffet, de Staël) rastlanmasına karşılık, züppelik ve vurgunculuk, daha az önemli kitaplar ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Zaten, pek az miktarda basılan (100 ilâ 300 adet) ve yüksek fiyatla satılan bu kitaplar, sanat ya da yatırım değeri olan nesnelere sayılmaktadır ve okunmak amacıyla yönelik sayılmayabilirler. Dolayısıyla, hemen hemen tümüyle, kitabın tarihinin dışında kalmaktadırlar.

Çağımız kitabı kendini gitgide daha çok resim ve renge başvurmasıyla ayırt ettirmektedir. Pek çok kitap, çok renkli kapaklarla süslenmekte ve üzerine geçirilen saydam ve ince bir katmanla ışıltılı bir görünüm kazanmaktadır. Bu katmana, kapağa yapışık değilse, "gömlek" adı verilmektedir. Bu arada, yapımda bir basitleştirmeye de gidildi: formaların sırtları kağıt keskiyle kesildi, ve kapak, yapıştırıcılığı çok yüksek bir tutkalla yapıştırıldı. Böylece, dikişe gerek kalmadı. Bu yöntem özellikle, ucuz kitaplar için uygulanmaktadır. Ama, bu yöntem, kitapların cildinin uzun süre dayanmasını sağlayamıyor.

1870-1880 yıllarından beri, ağaç hamuru, kâğıdın ana hammaddesi durumuna geldi. Kağıt, içindeki, doymamış bir madde olan odunözünün varlığı nedeniyle, zamana dayanıklı değildir; çok zaman sararır, çabuk yırtılır bir duruma gelir; dolayısıyla, muhafazası güçtür. Daha, romantik dönem kitaplarının kağıdında, nemin yol açtığı lekeler vardı. Ayrıca, İngiliz ve Alman kitaplarının yayıncı cildiyle satılmasına karşılık, Fransız kitapları, okul kitapları ve parlak renkli kap geçirilmiş pahalı kitaplar dışında, kağıt kapaklı olmayı sürdürüyordu. Bu yetersizlik, kitap klüplerinin gördüğü rağbeti açıklayacak niteliktedir: Almanya ve İsviçre'de 1928'de orta-

ya çıkan bu klüpler Fransa'ya son savaştan sonra girdi; bunlar, kendilerinden hizmet isteyenlere yazışma yoluyla ulaşır ve onlara, değeri anlaşılmış kitaplardan oluşan bir liste sunarlar. Fiyatları, pahalı kitap sınırına ulaşmayan bu kitaplar, düşük kaliteli olmayan bir kağıda yapılmış, özenli bir baskıya sahip ve her zaman da ciltlidirler.29 Ciltleri, bazen, zevkli oluşuyla dikkati çeker. Geleneksel yayınlar için ciddi bir rakip oluşturan bu kitaplar, geleneksel yayınları kitabın görünüşünü iyileştirmeyi yöneltti. Dolayısıyla, bugün artık, "klüp sunuşlu" kitaplardan söz edilmektedir. Örneğin, Fransa'da 1982'de yayınlanmış olan kitapların, ad olarak yüzde 31'inin, nüsha olarak ise yüzde 37'sinin ciltli satılmış olduğu tahmin edilmektedir. Klüpler kitaba, o güne kadar, kitapçıya çok uzakta olduğu için, ya da içinde okuma zevki uyandırılmamış olması nedeniyle kitap almayan kimselerden oluşan bir müşteri topluluğu da kazandırdı.

III. Modern Yayın

Okuma yazma bilenlerin sayısındaki artışlar, teknik gelişmeler, ve eski yasal engellerin ortadan kalkması, gerek yayın, gerek baskı sayısının artması sonucunu doğurdu. 15. yüzyıldaki dünya kitap üretiminin 30 ile 35.000 kitap ve 150.000 ile 200.000 nüsha olarak tahmin edilmesine karşılık, bu miktar, 19. yüzyılda 8.25 milyonu, 20. yüzyılın ilk yirmi beş yılında 5 milyonu buluyordu. Bugün ise, sadece beş yıllık bir dönem için (1982-1986) 3.935.500'dür.

1. Yayın Alanındaki Gelişme - Fransız Devrimi, kitapla ilgili meslekleri serbestleştirerek, aynı zamanda da, bu meslekleri, konuyla ilgili bilgisi olmayanlara açmış oluyordu. İşte bundan dolayıdır ki, Napolyon döneminde, bu serbestinin sınırlandırılması, ve basımcılarla kitapçılara, sayısı belirli be-ratlar verilmesi gerekli oldu. Ama bu, meslekteki bir düzenlemeden çok, polisiye bir önlem niteliği taşıyordu. Napolyon döneminde, Restorasyon sırasında, Temmuz Monarşisi'nde,30 iş başındaki yönetim, politikasına karşı yayınlara hemen sansür uyguluyordu. O dönem yayınlarının pek çoğunda, dağılmış kitaplıkları eski durumuna getirmek ve yeni burjuvalar için kitaplıklar oluşturmak amacıyla, birçok yazarın tüm yapıtlarının basımları görülür. Bu işin finansmanı ise, bir yüzyıldır kullanılmakta olan, satın alma taahhüdü

amacıyla yapılan ön ödeme yoluyla sağlanıyordu. Bu önemli yayınlar küçük burjuvazi için pek çekici olmaması nedeniyle, onların gereksinmesini, sayıları gitgide artan kitap kiralama yerleri karşıladı. Ama, buralarda, daha çok, roman vardı. Bu, aynı zamanda, romantizmin birinci dönemiymiş de. Bu yeni edebi akımın başlıca yayıncıları ise, Ladvocat ile Renduel'di. 1830'a doğru, Fransız yayın yaşamında bazı güçlükler yaşandı; baskı sayısının az olmasından dolayı fiyatı pahalıya gelen kitaplar elde kalıyordu. Oysa, Belçika'da basılan taklitlere karşı koymak gerekiyordu. Bundan dolayı, yenileşmeye gidildi.

Yenileşme hareketi, resme yer vererek kitabı daha çekici, fasiküller, yani, basılı bir kapak içinde, ayrı formlar halinde satışa sunarak da satın alınması daha kolay duruma getirdi. Böylece, 10, 20 ya da 30 frank değerindeki kitaplar 10, 20 ya da 30 santimlik fasiküller biçiminde, daha çok sayıda satılmaya başladı ve satışları 10 ila 15.000 nüshayı buldu. Kitapçı Gervais Charpentier'nin bir girişimi de kitabın fiyatını düşürdü. Bu kişi, 1838'de, her birinin fiyatı 3.50 frank olan kitaplardan oluşan bir dizinin yayımına başladı (bu, o zamanki geçerli fiyatların dörtte biriydi), ve birkaç yılda, aralarında çağdaş en iyi yazarlar ve klasikler yer alan 400 kitap yayınladı. Aynı yolu izleyerek, Michel Lévy de, 1851'de, 1 franklık kitaplardan oluşan bir dizi yayınlamaya başladı ve böylece, birçok iyi yazarın yapıtlarını satışa sundu. Mesleğin insanları, sorunlarını çözümlenebilmek amacıyla, örgütlendiler. 1825'te Leipzig'de kurulmuş olan "Börsenverein der Deutschen Buchhändler" firmasını örnek alarak, birçok Parisli yayıncı, 1847'de, ortak çıkarlarını savunmak amacıyla, "Cercle de la librairie"yi kurdu. 1837'deyse, yazarlar, bir "Société des Gens de Lettres" içinde bir araya gelmişlerdi.

Fransa'daki İkinci İmparatorluk'un (III. Napoléon'un saltanat dönemi -ç.n.) ekonomi alanındaki gelişmişliği, sansürün engellemelerine ("Madame Bovary"nin ve "Fleurs du mal"nin kovuşturmayla uğraması) karşın, yayın yaşamı için destekleyici oldu. Bunun üzerine, ortaya bazı büyük yayınevleri çıktı ya da var olanlar gelişti: edebi alanda Lemerre, teknik yayında Dunod, insan bilimlerinde Delagrave ve Colin v.s. gibi. Pierre Larousse, Fransa'nın sözlük yayını ve ansiklopedi yayıncılığı alanında başta gelen firması durumuna gelecek olan yayınevini 1826'da kurmuştur. Bu arada, 1826'da

Louis Hachette tarafından kurulmuş olan kitabevi de geliyordu. Bu kitabevi, yayını yaptığı okul kitaplarına, gitgide daha çeşitli diziler ekledi, ve 1852'de, garlarda, gazete ve kitap satış kulübelerinde satış yapmak hakkını elde etti.

Hachette çocuklar için kitaplar da yayınladı, ve 1857'de, Comtesse de Ségur'ün kitaplarının ün kazandırdığı "Pembe Dizi"nin yayınına başladı. 19. yüzyıldan önce, gençlik için pek çok yayın yoktu. La Fontaine'in, Perrault'nun, Defoe'nun, Swift'in kitapları, çocuklar için yazılmış değildi. Bu edebiyat türünde uzmanlaşan ilk yazarlar, Arnaud Berquin (1747-1864) le, yüzyılın, yapıtları en çok yayınlanmış yazarı olan, piskoposluk kurulu üyesi, Bavreyalı Christoph Schmid'dir (1768-1864). 1830-1840 yıllarında, gerek Paris'te gerek taşrada, birbirinin ardısına, gençlik için, kapaklarına çekici, çok renkli karton kaplar geçirilmiş öğretici anlatı dizileri yayımlandığı görüldü (Tours'da Mame, Limoges'da Ardant, Lille'de Lefort firması). Bu alanın büyük öncüsüyse, 1864'te gençlik için süreli bir yayın olan ve adı başlıbaşına bir program oluşturan "Le Magasin d'éducation et de récréation"u yayınlayan Paris'li Hetzel olmuştur. Bu programı, J. Macé, L. Desnoyers ve Erckmann-Chatrion'ı yayınlayarak ve Jules Verne'i keşfederek daha da geliştirdi. Yabancı dillere en çok çevrilen Fransız yazar olmayı sürdürdüğüne göre, Jules Verne'in yapıtları, 1862'den beri, hiçbir zaman sonu gelmemiş bir başarı oluşturmaktadır.

1870'den sonra, Fransız yayın yaşamı gelişmesini sürdürdü. Ama, iyi düzenlenmemiş ve oynak bir pazardaki yüksek ve çeşitli bir üretim, kesinlikle, bir dengesizliğe yol açar. 1870'de beratların geçerliliğinin kaldırılması, özellikle perakendecilik alanında, mesleğin yetersizlerinin sayısının aşırı derecede artması sonucunu doğurdu. Bazı kitapçılar indirimli ve düşük fiyatlı kitap satışında uzmanlaştılar, ama teknik yayıncılık ve yüksek nitelikli yayınların durumu iyi olmayı sürdürdü, 20. yüzyılın başında, uygun bir ekonomik koşullarda ve teknik ilerlemeler sayesinde, pazarın durumu düzeldi. Linotip ve monotip kullanımı yaygınlaşırken, fotoğraf, kitabı istila etti, kitabın görünüşünü değiştirdi ve aktüalite, sanat, moda, gezi v.b. alanlarda yeni tipte yayınların gelişmesini kolaylaştırdı. İki dünya savaşından pek çok etkilenmiş olan üretim 1960'tan sonra istikrar kazandı, ardından da ilerlemesini sürdürdü.

Burada, dönemin tüm önemli yayıncılarının adını vermek güç olacaktır.³¹ Ama yine de, Charpentier'ninkiyle karşılaştırılabilecek iki devrim gerçekleştirmiş olan Fayard'ın adı anılmaya değer. Bu yayınevi, 1904'te, 95 santim fiyatla, ilk resimli romanı, ardından, en iyi yazarların, okurlarını arttırmalarını sağlayan "Modern bibliothèque" ("Modern Kitaplık") dizisini, ve 1924'te de, illüstrasyonu oyulmuş ağaçla yapılmış "Livrede demain" ("Yarının Kitabı") adlı bir roman dizisi yayınlamıştır. Yayıncı Ferenczi de, yayınladığı "Livre moderne illustré"de ("Resimli Modern Kitap") aynı yolu izledi. Bu dizilerin başarı kazanması, geniş bir okur topluluğuna iyi nitelikli kitap zevki aşıladı. 1900 dolaylarında, yeni dergilerin sayısı arttı. Bunlardan bazıları, kimileri "Revue blanche" yayınları gibi pek uzun ömürlü olmayan bir yayınevini kendilerine yardımcı olarak aldılar; ama, onların dışında kalan iki tanesi, yüzyılımızın o ilk yarısının yazın yaşamında etkili oldu: bunlar, 1894'te Alfred Vallette tarafından kurulan "Mercure de France" yayıneviyle, yönetimine Gaston Gallimard'ın geçtiği "Nouvelle Revue française" yayınlarıdır. Birçok yayınevi de genel anlamdaki yayıncılıkta kendini kabul ettirdi: Hachette, 1898'de, birçok kitap deposunun süreli yayın ve küçük çapta kitap gereksinmesini karşılayan bir taşıma firması kurdu. Bundan başka, Plon, Flammarion, A. Michel, Tallandier v.d. gibi daha birçok yayınevlerinin adları anılmaya değer. Tersine, bazı yayıncılar da, meraklılar için, az sayıda basılan kitaplar alanında uzmanlaşıyordu. 1914 savasından sonra, vurgunculuk, bu yayın dalını bozdu; üretim, enflasyoncu bir nitelik kazandı; ve 1929 bunalımı, bu moda-ya, iflaslar ve indirimli satışlarla son verdi. Ama, bu başarısız deney, ders olmamıştı; nitekim, aynı olgunun, son dünya savasından sonra, aynı sonuçlarla yinelenildiği görüldü.

2. Basın - 19. yüzyıl, aynı zamanda, basın devrimi yüzyılıdır. Burada, daha önce başka bir yerde³² ele alınmış olan bu konunun ayrıntısına girmeyeceğiz. Ama yine de, bir kitap tarihi, bu konuya tümüyle bilmezden gelemiz: basın çok geniş bir topluluğa seslenmektedir ve çağımız insanların pek çoğu sadece gazete ve dergi okumakta ve sözün gerçek anlamındaki kitabı eline almamaktadır. Basının 19. yüzyıldaki gelişmesi birçok etkenin sonucudur. Müşterilerinin sayısının artması, herşeyden önce, ilköğrenim alanındaki ilerlemelerin, seçmen topluluğunun genişlemesinin ve kentsel yoğun-

laşmanın sonucudur. Basının başta gelen özelliği olan, bilgi ve yayının hızlığı ve dağılmasını yeni iletişim araçlarının bulunması ve yeni taşıma araçlarının iyileştirilmesi kolaylaştırdı. Ama basının gelişmesini herşeyden önce, kağıt yapımındaki teknik yeniliklerle, basım makinelerindeki ve dizgi makinelerindeki yeniliklerin bir araya gelmesi sağladı. Basının ilerlemesi, 19. yüzyılın sonunda, reklamın katkısı, yazı ve dizilerin halk tarafından tutulup sevilmesi; kısa haberler, dedikodu sütunları ve günlük sorunlarla ilgili yazıların çoğalmasıyla belirginleşti. Her ülkede pek belirgin olan bu durum, İngiltere (1983'te, günlük basın 22.6 milyon, pazar günü basını 20.1 milyon nüsha), ABD (1983'te, günlük basın 62.6 milyon, pazar günü basını 56.7 milyon nüsha) ve günlük gazetelerin toplam tirajı 1950 ile 1983 arasında 27 milyon nüshadan 68 milyon nüshaya çıkmış olan Japonya'da özel bir dikkat gerektirmektedir. Fransız basının tirajı ise, 1969'dan beri sürekli düşmektedir:

1827: "Le Constitutionnel": 20.000, "Le Journal des Débats", 12.000, "La Quotidienne": 6.500.

1848: "La Presse" (Emile de Girardin'in gazetesi): 63.000.

1865: "Le Petit Journal" (Moïse Millaud'nun gazetesi): 260.000.

1892: "Le Petit Journal": 1 milyon

1913: "Le Petit Parisien": 1.500.000

1968: günlük gazetelerin toplamı: 13.073.000

1979: günlük gazetelerin toplamı: 10.509.000.

1985: günlük gazetelerin toplamı: 9.400.000 (6.900.000'i taşrada)

3. Bugünün Dünyasında Kitap - A) "Toplam Üretim" - UNESCO tarafından yayınlanan istatistikler, kitap üretiminin şu son yıllardaki önemli artışını görmeyi sağlıyor. Bu artış, Batı dünyası kitap üretimine başta gelen bir yer vermeyi sürdürmekle birlikte, genç ulusların ilerlemesinin sonucudur: kitap üretimi, 1960'ta 232.000 değişik kitaptan, 1975'te 521.000'e, 1986'daysa 819.600'e yükseldi. Aşağıdaki tablo, kitap üreticisi başlıca ülkelerde yayınlanmış olan değişik kitapların sayısını vermektedir. Ama, kitap kavramının her

yerde aynı olmadığını ve bu konuyla ilgili bilgi kaynakları arasında farklar bulunduğunu unutmamak gerekir. Ayrıca, 1957'de yılda 5 milyar olarak tahmin edilen toplam nüsha sayısını da göz önünde tutmak gerekiyor:

	1965	1975	1980	1985
ABD*	54.738	85.287		
Rusya	76.101	78.697	80.676.....	83.976
Federal Almanya	25.996	40.616	64.761 ...	63.724
İngiltere	26.314	35.526	48.069	52.861
Japonya	24.203	34.590	45.596.....	45.430
Fransa	21.351	28.245	32.918	37.860
İspanya	17.342	23.527	34.684
Kore	2.405	10.921	20.978.....	35.837
Çin			19.109.....	40.265
Kanada	3.781	6.735	19.063	

(*) Unesco'nun İstatistik Yıllığı'ndan alınan rakamlar

Onları, Brezilya, İtalya, Hollanda, İsviçre, Hindistan, Yugoslavya, Portekiz, Çekoslovakya, Polonya, Danimarka, İsveç v.d. izliyor. Nüfusa oranla kitap üretimi sayısı, bu ülkelerin sıralanışında değişikliğe yol açabilir.

Unesco'nun istatistikleri daha az eksikli olsaydı, dünyanın başlıca dillerinde yayınlanmış kitapların yüzdesini göz önünde tutmak da ilginç olabilirdi. Ama yine de, Batı dillerinin birinci sırada yer almasına karşılık, bunların oranının düşmekte olduğu görülüyor, ki bu da Üçüncü Dünya ülkelerinde kitap üretiminde sürekli artış olduğunu ortaya koymaktadır. 1960'ta, yayınlanan değişik kitapların yüzde 72'si Avrupa'da, yüzde 5.4'ü Kuzey Amerika'da yayınlanmıştı. 1986'da ise, Avrupa, birbirinden değişik ancak yüzde 54.5, Kuzey Amerika ise 12.9 oranında kitap yayınladı.

B) "Çeviriler" - Çeviriler, zaten daha önce de kitabın tarihinde önemli bir rol oynamıştı; ama, iletişim araçları alanındaki ilerlemelerle birlikte sayıları çok arttı. P. Angoulvent, çevirilerin anlamını şu sözlerle ortaya koyuyordu: "Kitap, bir ülkenin ideolojisinin yetkili dayanağı, bir ülkenin en iyi zihinsel elçisidir... Ve aynı zamanda, geldiği ülkede el üs-

tünde tutulan tekniklerin doğal iletim aracı, o ülkenin törelerinin yüceltici, övüncelerinin vakanüvisidir. Ortamı, ulusal ürünlerin dışsattımına hazırlar, insanlar ve nesnelere için giriş aracı olarak işe yarar” (“L’édition française au pied du mur”, Paris, 1960, s. 70). “Annuaire statistique de l’Unesco” tarafından son beş yılın (1978-1982) istatistiklerinden aşağıdaki sonuçlar çıkarılmaktadır:

a) “Fransızcadan yapılan çevirilerin toplam çeviriler içindeki yeri”:

Yıl Fransızcadan çeviri Toplam çeviri Oran (% olarak)

1978	6.220	57.147	10,88
1979	6.377	54.446	11,71
1980	5.972	53.167	11,23
1981	4.977	43.841	11,35
1982	6.205	52.198	11,88
	29.751	260.799	11,4

Beş yıl içinde Fransızcadan yapılan çeviriler konularına göre ayrılarak, bunların tüm çevirilere oranı hesaplanacak olursa, bazı anlamlı sayılar elde edilecektir:

Güzel sanatlar	2405 çeviri	Tüm çevirilere oranı	15,59
Felsefe	2072 çeviri	Tüm çevirilere oranı	15,57
Tarih ve coğrafya	2733 çeviri	Tüm çevirilere oranı	14,26
Din	1992 çeviri	Tüm çevirilere oranı	13,21
Ed.	13817 çeviri	Tüm çevirilere oranı	11,14
Uygulamalı bilimler	2551 çeviri	Tüm çevirilere oranı	10,63
Toplum bilimleri	3023 çeviri	Tüm çevirilere oranı	9,51
Temel bilimler	954 çeviri	Tüm çevirilere oranı	5,88

b) Bu çevirilerin yayınlandığı başlıca ülkeler:

	1978	1979	1980	1981	1982... Toplam
1. İspanya	1382	1396	1258	1300	1599 ... 6935
2. F. Almanya	932	1073	881	667	1021 .. 4574
3. İtalya	441	520	506	436	477 .. 2380
4. ABD	354	398	296	257	294 . 1599
5. İngiltere	366	299	263	276	272 .. 1576
6. Japonya	274	242	213	241	214 . 1184
7. Rusya	178	176	177	171	214... 916
8. İsviçre	184	189	130	168	186 .. 857
9. Danimarka	176	178	195	69	81... 699
10. Yug.	112	134	130	90	165... 631

Onları, Belçika, Polonya, Romanya, Çekoslovakya, Avusturya v.s. izliyor; onları izleyen Hollanda, Portekiz, Türkiye ve Arjantin'le ilgili olarak elde yeterli istatistik bilgi yoktur.

c) **Çevirilen Yazarlar:** Beş yıllık 1968-1972 dönemi içinde dünyada en çok çevrilmiş on iki yazar, Lenin, Walt Disney (en azından, sinema alanındaki yapımları), Jules Verne, Karl Marx, Barbara Cartland, E. Blyton, Andersen, Grimm Kardeşler, Tolstoy, Shakespeare ve Engels'tir. Kutsal Kitap çevirileri (yaklaşık 1200), bu listede yer alacak olsa, üçüncü sırada bulunmaları gerekirdi.

Komünist ideolojiyle ilgili yayınlar varlığını sürdürmektedir: yayınlanmış, Lenin'den (özellikle Rusya'da olmak üzere) 2016, Marx'tan 680, Engels'ten 492 çeviri. Bir başka alanda, I. Jean-Paul'den, dört yılda 275 çeviri. Öte yandan, iki de, uluslararası büyük sonuç vardır. Bunlardan biri, gençlik yazarlarının ya da öyle tanınan yazarların başarılarıdır: Walt Disney Production 1213 basım), Verne (1057), Blyton (654), Andersen (552), Grimm (538), London (491), Gosciny (445), Perrault (359), Stevenson (344), Stratmeyer/Caroline Quine (272), A. Lindgren (238), L. Carroll (175) v.s. Polisiye roman ya da serüven romanı yazarı Anglosakson yazarlar tarafından yayınlanmış kitapların yayınlanırsa şöyledir: A. Christie (1158 basım), A. Mac Lean (381), E. Wallace (263), A.C. Doyle (243), E.S. Gardner (238), Chase (142). Bunlara, Belçikalı Simenon (423) ile Fransız

G. de Villiers'yi (164) de eklemek gerekir.

Çeşitli ülkelerin edebiyatı, daha çok, romanlarla, ve daha düşük bir ölçüde de, tiyatro yapıtları ya da şiirlerle yayılmaktadır. Güvenilir değer niteliğindeki yapıtların sürekli ve istikrarlı bir biçimde tutulmasına karşılık, bazı yazarlar belirli bir süre moda olur. Anglosakson ülkelerinde, Barbara Cartland (667), M. Twain'in (416), Dickens'in (355), Hemingway'in (327), M. Grover'in (292), P. Buck'in (283), G. Greene'in (257), Harold Robbins'in (256), I.B. Singer'in (224), E. Poe'nun (204) önündedir; ve Cronin, Coper, Kipling, Steinbeck, W. Scott, H. Miller, T. Caldwell de 150 çeviriyi aşmış durumdadır. Tolstoy (528), Dostoyevski (377), Çehov (227), Gorki (215), Puşkin (205) Rus edebiyatının başta gelen temsilcilerindendir (Rus edebiyatının en çok çevrilen yazarlarından -ç.n.). Almanya'da, Konsalik (298) H. Hesse'i (260), B. Brecht'i (133) ve Th. Mann'ı (129) geride bırakmış durumdadır. En çok çevrilmiş İtalyan yazar Emilio Salgari (171), en çok çevrilmiş Latin Amerika yazarıysa Garcia Marquez'dir (136). Fransa'da ise, daha önce sözünü ettiğimiz Verne ile Perrault'dan başka, Dumas Père (265), Balzac'ın (249), Hugo'nun (157), Stendhal'in (155), Maupassant'ın (147), Flaubert'in (143), ve günümüze daha yakın tarihlerdeyse, Sartre'in (208), Camus'nün (151) ve S. de Beauvoir'ın (122) adı anılmaya değer. Klasik yazarların okur sayısıysa, Shakespeare'in (500) dışında, daha azdır. Shakespeare'i, uzaktan, Goethe (209) ile Molière (140) izlemektedir. En çok çevrilmiş ilkçağ yazarları, Homeros (186) ile Platon'dur (175).

Öte yandan, Fransa'da 1981'de yayınlanmış olan 2794 çeviriden 1834'ü İngilizceden, 300'ü Almandan, 145'i İtalyancadan, 80'i Rusçadan v.s. yapılmıştır.

C) "**Fransa'nın Kitap Üretimi**" - 1970'ten beri, bu sayı, 14 ile 27.000 değişik kitap arasında oynamaktadır ve sürekli bir artış göstermiş durumdadır. Yıllık ortalama, 1969-1978 arasındaki on yıllık dönemde 16.487 değişik kitaptan 1979-1988 arasındaki on yıllık dönemde 23.360 değişik kitaba yükselmiştir. Ama bu sayılar, bazı kitapları hesaba katmayan ve bazı yayınları bir arada tutarak hesaplayan "Bibliographie de la France" ("Fransa Bibliyografyası") adlı yayından alınmıştır, ve bu sayılara, yeniden basılmış basımları,

tezleri, dizi yayınları, resmi yayınları, partiyon yayınlarını v.s. de eklemek gerekir.

Basılmış olan kitapların tür dağılımı, çeşitli yayın kesimleri arasındaki aşama sırasını ortaya koymaktadır; ama, satışların toplamı daha anlamlıdır. 1988'de Fransız yayıncılığı tarafından gerçekleştirilmiş olan 11 milyar 272 milyonluk ciro, nüsha sayısı üretimi yüzde 2 düşmüş olmakla birlikte, bir yıl önceki sayıya oranla yüzde 9.1 bir artışı ortaya koymaktadır ve yayın türlerine göre dağılımı şöyledir:33

Ansiklopedi ve sözlükler	2.092.921.000 Frank
Edebiyat	1.980.181.000 Frank
Okul kitapları	1.669.853.000 Frank
Uygulama kitapları	1.095.096.000 Frank
Gençler için kitaplar	1.015.660.000 Frank
İnsan bilimleri	995.320.000 Frank
Güzel sanatlar ve güzel kitaplar	780.351.000 Frank
Tarih ve coğrafya	588.336.000 Frank
Bilim ve teknik	541.303.000 Frank
Çeşitli	513.200.000 Frank

Üzerine 394.713.000 Fransız Frangı yayın hakkı eklenmesi gereken bu cironun 2.468.448.000 Fransız Franklık bölümü dışsatımla ilgilidir. O aynı yıl için, toplam üretim, 359 milyon nüsha olarak tahmin edilmektedir.

1988 yılı istatistikleri, Fransız yayıncılığı konusunda bilgi sahibi olmayı sağlamaktadır. Buna göre, yayınlanan her kitabından idareye belirli sayıda nüsha vermek zorunluluğunda olan 392 yayınevinden:

34'ü 200 değişik kitap verdi.

15'i 155 ile 199 arasında değişen sayıda kitap verdi.

13'ü 100 ile 149 arasında değişen sayıda kitap verdi.

43'ü 50 ile 99 arasında değişen sayıda kitap verdi.

143'ü 10 ile 49 arasında değişen sayıda kitap verdi.

144'ü yukarıdakilerden az sayıda kitap verdi.

Bu yayınevlerinden 306'sının 1 milyondan çok cirosu vardır:

21'inin 100 milyon ya da daha çok,

27'sinin 50 milyonla 100 milyon arasında,
43'ünün 20 ile 50 milyon arasında,
45'inin 10 ile 20 milyon arasında,
170'inin 1 ile 10 milyon arasında cirosu vardır.

Ve nihayet, yayın işinde çalışan kişi sayısı da, yine 1988'de, 1987'de 12.499 kişi olmasına karşılık, 12.388 kişiydi (4.445 kişi idare işlerinde ve kadro personeli olarak; 4985 hizmetli; 3048 temsilci).

Bu arada, 1980'de, Fransa dışında yaklaşık 12.000 Fransızca kitap yayınlanmış olduğunu da unutmamak gerekir. Bunların yüzde 80'i, dili kısmen Fransızca olan Kanada, Belçika, İsviçre ve Lüksemburg'da yayınlanmıştır. Bazı önemli büyüklükteki Belçika ve İsviçre yayinevleri Fransa pazarında geniş ölçüde kitap pazarlamaktadır.

D) "*Kitapta Devrim*" - Tekniklerdeki ve görsel-işitsel iletişim araçlarındaki gelişme, genel olarak, kitaba karşı ciddi bir rekabet ögesi, hatta belki de, biçimindeki olası bir değişim etkeni sayılmaktadır. Ama yine de, "codex" in, geleceğiyle ilgili bazı büyük umutlara sahip olmayı sürdürdüğü ve mikrofilmle manyetik şeritlerin, daha, uzun bir süre, ancak birer ikame aracı olarak kalacakları düşünülebilir. Zaten, bunlara erişilmesi de dolaylıdır ve bir aygıtın aracılığı gerektirmektedir. Eski biçimlerle yenilerini bir araya getirmek amacını güden denemeler pek sonuç vermedi. Ama yine de, "kitapta devrim"den söz ediliyor, ve şayet böyle bir devrim varsa, onu iki yönde aramak gerekmektedir: dağıtım ve yapım. Bay Escarpit, bu devrimin bir yönünü, cep kitabı boyutlu kitapların kitap dağıtımına getirdiği önemli ölçüdeki genişlemede görüyor.

Kitle kitabı ortaya, 1935'te İngiltere'de, "6 pence"lik³⁴ "Penguin books"la çıktı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gelişti. Baskı sayısı, nadiren, onbinlerin altındadır ve fiyatı da bir saatlik çalışmanın sağladığı geliri hiçbir zaman aşmaz. Bugün, bütün ülkelerde bu çeşit diziler vardır. Fransa'da, birçok yayıncının yayınladığı dizilerin adı olan ve bu türe adını veren "Cep Kitabı" dizilerinden, 1952'den beri yayınlanmış 6600'den çok kitap vardır ve bunların birçoğunun baskı sayıları enikonu yüksektir: "Le Grand Meaulnes" un (1963) baskı sayısı üç milyon nüshayı aştı. Bundan başka, Belçika'da Verviers'de yayınlanan çeşit-

li "Marabout" dizilerini, "J'ai lu", "Le Monde en 10/18", "Presse, pocket" v.s. dizilerini de anmadan geçmemek gerekir. Başlangıçta, "çağdaş dönemin en dikkate değer, Fransız ve yabancı, roman türü yapıtlarını yayınlamaya yönelik olan bu dizilerde, daha sonra, alanları genişleyerek, klasik kitaplar ve belge niteliğindeki yapıtlar da yayınlanmaya da başladı: "Garnier-Flammarion", Gallimard'ın "Idées" dizisi, Seuil Yayınevi'nin "Microcosme" dizisi v.s. Yayınına 1941'de başlanan ve bugüne kadar yayınladığı kitap sayısı 2500'ü geçen "Que sais-je" dizisi (Türkçede, İletişim Yayınları'nın Cep Üniversitesi dizisi -ç.n.) de aynı amacı gütmektedir. Fransa'da 1988'de yayınlanan 359 milyon kitaptan 116,2 milyonu cep kitabı boyutlu dizilerdendir. 1989'da, bir katalog, bu kitaplardan, 236 dizide, 19.824 değişik adlısını sıralıyordu. 1987'de Federal Almanya'da, cep kitabı boyutlu 11.416 kitap yayınlandı.

Geleneksel tipografi, belki, uzun vadede, yok olmaya mahkumdur. Çünkü, ilkin, delikli şeritler, monotiplere ve linotiplere uyarlandı. Böylece, beslenmesi, birçok kullanıcı tarafından delikli şeritlerle sürdürülen bu makineler en yüksek verimleriyle çalışabilir duruma geldi. Ardından, sürekli gelişmekte olan elektronik, dizgide kullanılmaya başladı, ve makineleri, satır uzunluklarını ve sayılarını istenildiği gibi belirlemeyi ve gerektiğinde sözcükleri uygun yerlerinden bölmeyi sağladı. Ve nihayet, ışık, kurşunu kovma yolundadır. İllüstrasyonların basımı zaten daha önceden beri fotoğraf yoluyla yapılmakta olduğu için, basım işinde, o ağır, kurşun harf ya da satırları kullanmaya gerek kalmaksızın, resimden yararlanılabileceği akıl edildi. "Lumitype" gibi, fotoğraf filmi üzerine dizgi yapmaya dayanan fotodizgi makineleri bu ilkeye dayanır. Üçüncü kuşak fotodizgi makineleri saniyede 3.000, demek ki, saatte 10 milyon işaret işleyecek güçtedir. Basım işi de gelişti ve ortaya yeni teknikler çıktı.

Bilişim alanındaki gelişmeler, yayıncılığın önünde yeni ufuklar açıyor. Bilgisayarların, çıkış donanımları arasında, bir yazıcıları var. İlk "listing"lerin basit bir görünüşü olmasına karşılık, bugün mikrobilgisayarlar, metinlerin mizanpaj ve düzeltmelerini BDY (bilgisayar destekli yayın) tipine göre yapan yayın programları sağlayabiliyorlar. Bugünkü hızlı

yazıcılar dakikada 1200 ilâ 2000 çizgi üretiyor, ama lazerli yazıcıların performansı daha yüksek. Dolayısıyla, demek ki, bilgisayarlar, fotoğrafa dayanan yöntemlerin hızlı bir çoğaltma sağladığı tam olarak dizilmiş metinler çıkartmayı sağlamaktadır. Üstelik, yazıcıların bugün, çok çeşitli alfabelere sahip olması bunu daha da kolaylaştırmaktadır. Elektronik yayın, bilgi aktarımının başta gelen bir bileşeni olmaktadır. Elektroniğin, henüz araştırma aşamasında olan iki başka uygulaması da kitabı ilgilendirmektedir. Optik okuma, bilgisayarların giriş donanımlarına, basılı, hatta el yazılı metinleri doğrudan okuma olanağı sağlaması gereken bir yöntemdir. Bugün, bu konudaki en gelişmiş teknik, yazı makinelerinin standartlaştırılmış harflerini okumayı sağlıyor. Dillerin elektronik çevirilmesiye, eş anlamlılıkların, ama belleğe bir çeşit sözlük sokularak bilgisayarda otomatik aranmasına dayanmaktadır.³⁵

Bu durumda, Mac Luhan'a göre, elektroniğin matbaaya girmesinin sadece teknik sonuçları olmadığı anlaşılıyor. Elektronik, yalnızca tipografiyi değil, çalışma tarzımızı, hatta, onun da ötesinde, düşünce tarzlarımızı tartışma konusu yapıyor: "yazının görsel çağıyla, tipografinin, yüzyıllardır zihinsel tutumlarımızı biçimlendirmiş olan görsel çağıyla, ayırt ettirici niteliği anlatımın eşzamanlılığı ve sözlü biçimi olan elektronik çağını birbirine karşıt duruma getiriyor.

Bununla birlikte, kitap, Louis Armand'ın, bu kitabın sözleri olarak buraya aktardığımız aşağıdaki sözlerinde anımsattığı gibi, medyalar karşısında, şansını muhafaza ediyor: "Kitap, biraz, demiryolu gibi, tekeline yitirdi. Ama, şu, demiryolu için olana da bir bakın. Uçağın, otomobilin, demiryolunun ortadan kalkmasına yol açacağı düşünülebilirdi. Oysa hiç de öyle olmadı. Karayollarının doluluğuna karşın, trenler, gidilmek istenen yere zamanında varmayı sağlıyor... Dalgalar (elektromanyetik dalgalar -ç.n.) karayollarından hiç de daha az dolu değil. Eskiden insanlar bilgi kıtlığından sıkıntı çekerlerdi, bugün durum tersine... Basılı nesne, bilgisinden, haberinden sorumlu olmak, kültür karşısında etkin bir tutuma sahip olmak isteyen herkes için zorunlu, kaçınılmaz kalıyor. Dalgalar ve görüntüler içinde yüzen şu dünyada, kitap kişisel ve yararlı, kurtarıcı bir çaba ortaya koyuyor".

DIPNOTLAR

- 1 "Codex (kodeks) (Lat. k.). Roma hukukunda imparatorluk emirnamelerinin bir araya getirildiği kitap" (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 2 "İnsanın sesli göstergeler aracılığıyla ya da doğal diller kullanarak anlaşma, bildirişme sağlama yelisi". (Türk Dil Kurumu, Dilbilim Ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü -ç.n.)
- 3 "(Lal. "pictus", boyalı ve Yun. "graphe", yazı'dan Fr. "pictographie".) Düşünceleri resim veya semboller aracılığıyla anlatan ilkel yazı sistemi". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 4 "Aynı konuya, aynı doktrine ait derlemelere verilen başlık. (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 5 "(Yun. 'palin' ve 'pselos', kazınmış'tan Lat. k.). Üzerindeki ilk metin kazınarak, yerine yeni bir metin yazılmış olan parşömen elyazması. (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 6 "Mustarib veya Mustarab. Müslüman İspanya'da, Hıristiyanlıktan dönmemiş olan halk veya bu halkla ilgili". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 7 "Merovenjler devrinde villa kelimesi fethçi kralıkların birbiri ardınca ele geçirdikleri beyliklere verilen addı". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 8 "Ortaçağa özgü manzum, eğlenceli masal türü". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 9 "Bir sayfadaki satırlarla aynı yaprağın diğer sayfalarındaki satırların uygunluğu". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 10 "Katlanmış bir formanın ilk sayfasının sağ alt köşesine konulan ve mücellihanede formalann harmanlanması sırasında hem sıra düzeninin bozulmasını önleyen, hem de kağıdın nasıl katlanacağını gösteren numara". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 11 "Eskiden kitap sayfasının altına yazılan ve arkadan gelen sayfanın ilk sözcüğünü gösteren sözcük". -ç.n.
- 12 "Harmanlamak. Bir kitabı meydana getiren formalan veya sayfalan, forma veya sayfa numarasına göre sıralamak". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 13 "Başlıyor" anlamında Latince sözcük. (ç.n.)
- 14 "Basılmış bir metni süsleyen desen". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- * "Filistin'de, İsa'nın hatırasına bağlı yerlere lapınaklar." (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 15 "Ortodoks öğretisine veya kabul edilmiş bir düşünceye aykırı olan". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 16 "Anabaptistler, 'Yeniden Vaftizciler' olarak da bilinirler. 16. yüzyıl Reform hareketi içinde gelişen köktenci tutumun yandaşları. Anabaptizmin ayırt edici ilkesi yetişkin vaftizdir". (Ana Britannica -ç.n.)
- 17 "Hıristiyanlıkta Papalık makamının dindarlar tarafından okunmasını yasakladığı kitapların listesi. (1966 yılında yürürlükten kaldırıldı.)" (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)

- 18 "...'ın kitabı, ...'ın kitaplığına ait' anlamında Lat. dey.). Klipseverlerin kitaplarının arkasına yapıştırdıkları ve üstünde adları ve numular bulunan süs etiketi". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 19 Kulsal Kitap'ın Latince çevirisi. -ç.n.
- 20 "Yortu günlerine göre sıralanmış azizlerin yaşamöyküleriyle efsanelerini içeren "Acta Sanctorum" (Azizler Belgesi) adlı büyük derlemeyi hazırlayıp yayımlayan Felemenkli küçük Cizvit topluluğu". (Ana Britannica Ansiklopedisi -ç.n.)
- 21 "Felemenk'in kuzey kesiminin 1575'ten (Utrecht birliği) 1795'e kadar (Basel antlaşması) aldığı ad". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 22 Bak: Bu dizinin 1000. kitabı: F. Terrou, "L'Information"; G. Weill, "Le Journal", Paris, 1934; R. de Livrois, "Histoire de la presse Française", Paris, Presses Universitaires de France, 1969.
- 23 Bu teknik sorunlarla ilgili olarak, bu dizinin 1067 numaralı kitabı (G. Martin, "L'imprimerie" / ile A. Bargillat'nın "L'imprimerie au XX. siècle" (Paris, 1967) adlı kitabında daha ayrıntılı bilgi vardır.
- 24 "Yalnızca çevre çizgileriyle çizilmiş herhangi bir resim, plan, kroki v.b.'den maden üzerine aktarılan klişe". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 25 "Mürekkep sürülmüş jelatin kabartmalarla baskı usulü" (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 26 "Bir tramdan elde edilen ve bir belgenin asıl baskısını yan gölge şeklinde çoğaltmaya yarayan fotogravür klişesi". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 27 "Fotomekanik yolla baskı kalıplan hazırlama ve kullanma usullerinin genel adı". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 28 "Kalıplazleri önce kauçuga, oradan da kağıda geçirmeye dayanan çift kopyalı baskı usulü". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 29 Tabii ki, burada, asıl cilt demek olan, elde yapılmış ciltler değil, sanayi ciltlemesi dediğimiz makine cildi sözkonusudur.
- 30 "Temmuz Monarşisi, Fransa'da kral Louis-Philippe devrindeki rejim (1830-1848)". (Meydan Larousse Ansiklopedisi -ç.n.)
- 31 19. ve 20. yüzyılda Fransız yayın yaşamındaki gelişmelerle ilgili bilgi, Néret'nin kaynakçada adı geçen kitabında bulunabilir.
- 32 Bakın P. Albert'in bu dizide çıkan kitabı: "La presse".
- 33 Bu sayılar "Livre-Hebdo"dan alınmıştır.
- 34 Chaix'nin, daha sonra da Paris'te Hachette'in "Bibliothèque des Chemins de fer"ini (1852) ve Leipzig'de Reclam'ın "Universal Bibliothek"ini (1867) onun ataları saymak gerekir.
- 35 Bu konuyla ilgili olarak, bak.: Bu dizide, 832 numaralı kitap: Demame ve Rouquerol, "Les ordinateurs électroniques" ("Elektronik Bilgisayarlar") ve 834 numaralı kitap: Delavenay, "La machine à traduire" ("Çeviri Makinesi").

YeniYüzyıl Kitaplığı _____

Bilgi günümüzün en önemli değeri haline geldi. Ama çılg gibi büyüyen bilgi üretimini izleyebilmek, günlük koşuşturmanın içinde neredeyse imkansız. Gündelik hayatımızı yakından ilgilendiren konular-
da bile kitap okuyacak zaman bulamıyoruz. Oysa bunun ötesine geçebilmek, kendimizi her konuda geliştirmek, kültürümüzü arttırmak hepimizin düşü.

Cep Üniversitesi size çağdaş bilgi ve kültürün kapılarını açıyor. Cep Üniversitesi'nin kitapları, Fransız "Que sais-je" (Ne biliyorum?) dizisinden titizlikle seçildi ve Türkçeleştirildi. Cep Üniversitesi ayrıca, Türkiye'nin tarihiyle, siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için uzmanlara ısmarlanan eserlerle zenginleştirildi.

YeniYüzyıl Kitaplığı _____

Emlak Bank'ın katkılarıyla